МОРИСЪ МЕТЕРЛИНКЪ

ЖИВОТЪТЪ НА ТЕРМИТИТѢ

Прев. **Ив. П. Ив.**

ИЗДАВА: СТ. АТАНАСОВЪ — СОФИЯ
ул. Неофитъ Рилски, 36

Печатница на Херманъ Поле — София, ул. Три уши 15

УВОДЪ.

Животътъ на термититѣ, както и на пчелитѣ, чието описание не се оспорва отъ специалиститѣ, не е романтична биография, каквито сега се пишатъ. Останахъ вѣренъ на принципа, който ме е ржководилъ при предшествуващето ми съчинение и споредъ който не трѣбва да се отстжпва предъ съблазньта да се вмъква, къмъ действителното, чудесното, въображаемото или угодливото. Бидейки не толкова младъ, азъ мога полесно да противостоя на тая съблазънь, защото годинитѣ учатъ човѣка, какво само истината е чудесна. Между другото тѣ учатъ сжщо писателя, какво украшенията остаряватъ по-напредъ и по-скоро отъ него и само изложенитѣ факти и въздържано и ясно формулиранитѣ размишления могатъ и утре да иматъ почти сжщия изгледъ, като днешния.

Ето защо азъ не съмъ съобщилъ нито единъ фактъ, не съмъ изнесълъ нито едно наблюдение, които да не сж неуспорими и лесно провѣрими. Това е първия дългъ на писателя, когато се касае за толкова малко познатия и толкова загадъчния свѣтъ, въ който ще проникнемъ. Най-невинната фантазия, най-малкото преувеличаване, най-малката неточность би отнѣла на една студия отъ този родъ всѣкакво довѣрие и интересъ. Надѣвамъ се, че въ тая студия има твърде малко подобни добавки, освенъ ако върху известни точки не съмъ билъ заблуденъ отъ онния, отъ които съмъ се ржководилъ — което е невѣроятно, защото съмъималъ за ржководство трудоветѣ на професионални антомолози,[1]) на чисто обективни и твърде студени писатели, които сж се посветили само на научното наблюдение и които, при повечето случаи, изглеждатъ незаинтересовани отъ необикновения характеръ на насѣкомото, което изучаватъ и въ всѣки случай ни най-малко не настояватъ върху него и не го изтъкватъ.

---

[1]) Които изучаватъ насѣкомитѣ.

Малко нѣщо съмъ заелъ отъ разказитѣ на стотици пѫтешественици, които сѫ ни описали термититѣ; това сѫ разкази съмнителни, било защото възпроизвеждатъ, безъ критики, баснословнитѣ разкази на туземцитѣ, било защото разказвачитѣ изглеждатъ наклонни къмъ преувеличаване. Отклонявалъ съмъ се отъ това правило само, когато се е касаело за знаменити изследователи, както напримѣръ Давидъ Ливингстоинъ, ученъ и добросъвестенъ естествоизпитатель.

Лесно би било, по поводъ на всѣко твърдение, да отрупаме долната часть на страницитѣ съ забележки. Има мѣста, дето би трѣбвало да се правятъ бележки за всѣка фраза, и дето поясненията биха погълнали текста, както се случва съ най-несрѫчнитѣ наши училищни рѫководства. Азъ мисля, че кратката библиография, която читателътъ ще намѣри на края на книгата, ще замѣни тия бележки, и толкова по-полезно, защото литературата за термититѣ не е още претрупана, както оная за пчелитѣ.

Ето какво е направено относно фактитѣ. Азъ ги намѣрихъ разпръснати, прикрити въ сто различни мѣста, често безъ всѣко значение, защото бѣха изложени по единично. Както въ *Живота на пчелитѣ*, ролята ми се е ограничила въ свързване на фактитѣ, въ хармоничното имъ групиране, доколкото това ми е било възможно, да имъ дамъ възможность да действуватъ една върху друга, за прилагането на подобаващи разсѫждения, особено за разяснение на фактитѣ, защото тайнитѣ въ мравуняка сѫ по-неизвестни, отколкото ония въ кошера, дори и за ония любопитни, ежедневно увеличаващи се, които се интересуватъ най-вече за насѣкомитѣ.

Само тълкуването на тия факти ми принадлежи повече или по-малко, както то принадлежи и на читателя, който може би ще извлѣче отъ тѣхъ съвсемъ различни заключения. Впрочемъ, това е единственото нѣщо, което принадлежи на историка; монографията на едно насѣкомо, особено толкова странно, е въ сѫщность историята на едно непознато племе, което по нѣкога изглежда като че ли да произхожда отъ друга планета, и тая история трѣбва да се разглежда по сѫщия мето-

диченъ и безпристрастенъ начинъ, както и историята на хората.

Тази книга ще бжде, така да се каже, подобие на *Живота на пчелитѣ*, но цвѣтътъ и средата не сж сжщитѣ. Това е тъй да се каже, деньтъ и нощьта, зората и дрезгавината, небето и адътъ. Отъ една страна, поне при пръвъ погледъ и безъ твърде голѣмо вдълбочаване, защото и кошеръть има своитѣ драми и мизерии, всичко е свѣтлина, пролѣть, лѣто, слънце аромати, простори, крила, лазуръ, роса и блаженство, безъ равни на себе си, въ земнитѣ наслади.

Отъ друга страна, всичко е тъмнина, подземно угнетяване, алчность, гнжсно и отвратително съперничество, тъмнична и гробна атмосфера, но за това пъкъ много по-пълна, по-героична, по-смислена и много поинтелигентна жертва за една идея или за единъ инстинктъ; малко важи названието, резултатитѣ сж сжщитѣ, прекомѣрна и почти безкрайна идея; което съ една дума замѣнява много привидни хубости, приближава до насъ жертвитѣ, прави ги почти братски и, въ известни отношения, много повече отъ пчелитѣ или отъ всѣко друго сжщество върху тая земя, прави тия нещастни насѣкоми предвестници на собственитѣ ни сждбини.

II

Антомолозитѣ, основавайки се на твърдението на геолозитѣ, предполагатъ, че цивилизацията на термититѣ, които обикновено наричатъ бѣли мравки, макаръ и бѣлезнината имъ да е твърде съмнителна, предшествува съ сто милиона години появата на човѣка върху нашата планета. Тия предположения могатъ трудно да се контролиратъ. Впрочемъ, както често се случва, ученитѣ не сж съгласни помежду си. Едни, Н. Холмгренъ, напримѣръ, отнасяйки ги къмъ протоблатоидитѣ, които изчезватъ въ Пермската формация, ги числятъ къмъ неизмѣримата и бездънна нощь въ края на първичния периодъ. Други ги намиратъ въ *Лиаса* въ Англия, въ Германия и въ Швейцария, тоесть въ вторичния периодъ; други най-после ги откриватъ въ *Еоцена*, т. е. въ терциерния периодъ. Намѣрени сж петдесеть вида, прилични на тѣхъ, врастнали въ вкаменилия се

кехлибаръ. Каквото и да е, термититѣ датиратъ отъ нѣколко милиона години насамъ и това е достатъчно.

Тая цивилизация, най-древната отъ известнитѣ цивилизации, е и най-любопитната, най-сложната, най-интелигентната, и въ известна смисъль, най-логичната, най-добре приспособимата къмъ мжчителното сжществуване, появило се върху земното кълбо, преди човѣка. Отъ много гледни точки, ако и свирепа, зловѣща и често отвратителна, тя превъзхожда цивилизацията на пчелитѣ, на обикновенитѣ мравки и даже на човѣка.

III

Литературата за термититѣ далеко не е толкова богата, както тая за пчелитѣ и обикновенитѣ мравки. Първиятъ антомологъ, който сериозно се е занимавалъ съ тѣхъ е И. Г. Кьонигъ, който е живѣлъ дълго време въ Индия, въ Транкбаръ, въ окржга Мадрасъ дето еималъ възможность да ги изучава. Той е умрѣлъ въ 1785 год. Следъ него дохожда Хенрихъ Сматманнъ, който съ Херманнъ Хагена е сжщински баща на термитологията. Прочутиятъ му мемоаръ върху нѣкои африкански термити, издаденъ въ 1781 година, е сжщинско съкровище отъ наблюдения и тълкувания, отъ които сж черпили, безъ да го изчерпятъ, всички, които сж се занимавали съ това насѣкомо; трудоветѣ на неговитѣ наследници, особено ония на G. B. Хавиландъ и на I. J. Саважъ почти винаги сж потвърдявали точностьта имъ. Херманнъ Хагенъ отъ Кьонигсбергъ въ 1885 година е поместилъ въ *Linnea Entomologica* въ Берлинъ, една методична и пълна монография, въ която анализира точно, подробно и съзнателно, което показва какъ гарманцитѣ се отнасятъ къмъ този родъ трудове, и къмъ всичко онова, писано за термититѣ още въ древна Индия и Египетъ, до нашитѣ дни. Тамъ се намиратъ резюмирани и разкритикувани стотици наблюдения, направени отъ много пжтешественици, които сж ги изучавали въ Азия, Африка, Америка и Австралия.

Измежду по-последнитѣ трудове, нека процитираме ония на Грасси и на Сандиаса, които сж опредѣлили микрологията на термититѣ и първи сж отбелязали удивителната роля на нѣкои протозоа (първични

животни) въ червото на насѣкомото; на Шарла Леспеса, който ни говори за едни малки европейски термити, които той може би погрѣшно нарича бѣглеци отъ свѣтлината; на Фрицъ Мюллера, на Филипо Силвестри; последниятъ се интересува отъ южно-американскитѣ термити; на И. Сиостеди, който се интересува отъ африканскитѣ термити и преди всичко ги класифицира, на *W. W. Фрогатъ*, който наедно съ естествоизпитателя W. Saville-Kent изчерпва почти всичко, което може да се каже за австралийскитѣ термити; на F. Hegh, който се занимава специално съ термититѣ въ Конго, и който, продължавайки труда на Хагена до 1922 година, въ едно забележително съчинение, пълно и изобилно илюстровано, резюмира почти всичко, което се е знаяло до тая дата за тия насѣкоми, съ които се занимаваме. Имаме още Васмана, А Иммса, Нилсъ Холмгренъ, великиятъ шведски термитологъ: K. Escherich, германски антомологъ, който е направилъ твърде интересни изучвания, най-вече върху термититѣ въ Еритрея; и най-после за да не процитираме безполезно всички имена, които ще намѣримъ въ библиографията, нека поменемъ Л. Р. Клевеландъ, който, въ великолепнитѣ лаборатории на университета въ Харвардъ, продължава отъ години насамъ опититѣ и изучванията си върху протозоеритѣ въ червото у нашитѣ *Ксилофаги* (дървоедци), които се причисляватъ къмъ най-търпеливитѣ и най-сириознитѣ изучвания на съвременната биология. Да не забравяме и интереснитѣ монографии на *E. Bugnion,* които често ще имамъ случая да цитирамъ; за останалитѣ нека насочимъ читателя къмъ намиращата се на края на тая книга библиография.

Тая литература, ако и да не може да се сравни съ оная, която е посветена на мрѣжокрилитѣ насѣкоми, е достатъчна да опредѣли главнитѣ линии на една политическа, икономическа и социална организация, съ други думи, на една сждба, която предзнаменува може би оная, която ни очаква по пжтя по който сме тръгнали, ако не противодействуваме, преди да стане твърде късно. Възможно е да намѣримъ въ нея нѣкои интересни указания и полезни уроци. Безъ да изключваме пчелитѣ и обикновенитѣ мравки, въ този моментъ, повтарямъ го, не сжществува върху Земята живо сжщество,

което би било, въ едно и сѫщото време, толкова отдалечено и толкова близко до насъ, толкова мизерно, толкова чудесно, толкова братски човѣшко.

Нашитѣ утописти дирятъ въ границитѣ, дето въображението се разлага, образци за бѫдащитѣ общества, когато имаме предъ очитѣ си такива, които сѫ навѣрно еднакво фантастични, неимовѣрни, а може би и еднакво пророчески, като онія, които бихме могли да намѣримъ на Марса, Венера или на Юпитера.

IV.

Термититѣ не сѫ мрежокрили, като пчелитѣ или както обикновенитѣ мравки. Доста трудното имъ класифициране още не изглежда окончателно установено; причисляватъ ги къмъ рода на правокрилитѣ, или неврокрилитѣ, или пъкъ лъже-неврокрилитѣ. За сега тѣ съставяватъ рода на равнокрилитѣ. Нѣкои антомолози, по причина на социалнитѣ имъ инстинкти, ги причисляватъ къмъ мрежокрилитѣ.

Голѣмитѣ термити обитаватъ изключително топлитѣ страни, тропическитѣ или подтропическитѣ страни. Казахме вече, че въпрѣки названието имъ, тѣ сѫ рѣдко бѣли. Цвѣтътъ имъ по-скоро наподобява цвѣта на мѣстото, дето обитава. Ръстътъ имъ, въ зависимость отъ видоветѣ, достига отъ 3—10 или 12 милиметра, тоестъ, понѣкога достигатъ ръста на нашитѣ малки домашни пчели. Повечето видове термити, както ще видимъ по-нататъкъ, иматъ неимовѣрно разни форми; тѣ приличатъ повече или по-малко на една зле нарисувана мравка съ продълговатъ коремъ, прошаренъ съ напречна браздичка, мекъ или почти както на личинкитѣ. Сѫщо ще видимъ, че малко сѫщества има като тѣхъ толкова скромно въоржжени отъ природата за борба въ живота. Тѣ нѣматъ, жило, както пчелата, нито страшната броня на обикновената мравка, тѣхниятъ заклетъ врагъ. Обикновено тѣ нѣматъ крила, а когато притежаватъ такива, тѣ не имъ служатъ за друго, а за да ги отведатъ въ гроба. Тѣ сѫ тежки и неподвижни и не могатъ избѣгна опастността съ бѣгство. Еднакво уязвими, като червея, тѣ сѫ беззащитни жертви на всички птици, влѣчуги и насѣкоми, които ламтятъ за тѣхната сочна плъть.

Тѣ живѣятъ само въ екваториалнитѣ страни и, странно противоречие, загиватъ щомъ се изложатъ на слънчевитѣ лжчи. Имаатъ неминуема нужда отъ влага, а почти всѣкога сж принудени да живѣятъ въ страни, дето, презъ течение на седемь или осємь месеца, не пада капка вода. Съ една дума, почти толкова, както и къмъ човѣка, къмъ тѣхъ природата се е показала несправедлива, недоброжелателна, иронична, своенравна, нелогична и вѣроломна.

Но затова пъкъ, поне до день днешенъ, тѣ умѣятъ понѣкога по-добре отъ човѣка да използуватъ единственото предимство, съ което една разсѣяна, любопитна, или просто равнодушна мащиха е благоизволила да ги надари: една малка сила, която не се вижда, и която у тѣхъ наричаме инстинктъ, а у хората, безъ да знаемъ защо, интелигентность. — Съ помощьта на тая малка сила, която дори още нѣма добре опредѣлено название, тѣ сж съумѣли да се преобразятъ и да си създадатъ оржжия, които не сж притежавали, както и ние не сме имали нашитѣ; тѣ сж съумѣли да се организирать, и да бждатъ недостжпни, да поддържатъ въ градоветѣ си потрѣбната имъ температура и влага, да си обезпечатъ бждащето, да се размножаватъ до безкрайность и да станатъ постепенно най-упоритѣ, най-добре вкорененитѣ, и най-страшнитѣ отъ завоевателитѣ на земното кълбо.

Ето защо ми се струва, че не би било безполезно да се заинтересуваме за това насѣкомо, често отвратително, но понѣкога най-чудесно отъ всички живи сжщества, които познаваме, едно насѣкомо, което отъ една мизерия равна на нашата, е съумѣло да се издигне и да достигне до цивилизация, която, въ нѣкои отношения, не е по-долна отъ цивилизацията, до която ние сме достигнали днесъ.

МРАВУНЯКЪТЪ.

I.

Сѫществуватъ отъ хиляда и двеста до хиляда и петстотинь видове термити. Най-познатитѣ сѫ Termes Bellicosus, които изграждатъ огромни могили; Nemorosus, които сѫ се появили въ Европа; Incertus, Vulgaris, Coptotermes, Bornesisи Mangensis, които иматъ войници съ цѣркала; Rhinotermes, Termes Planus, Tenuis, Malayanus, Viator, единъ отъ рѣдкитѣ видове, които понѣкога живѣятъ на открито и минаватъ презъ тръстикитѣ, на дълги редове, а войницитѣ обграждатъ работницитѣ-носачи; Termes Longipes, Foraminifer Sulphureus, Gestroi, които нападатъ смѣло живитѣ дървета и чийто войници сѫ свирепи; Termes Carbonarius, чийто войници наподобяватъ, по твърде особенъ начинъ, тайнственното чукане, за което ще се повърнемъ; Termes Latericus, Lacessitus, Dives, Gilvus, Azarellii, Translucens, Speciosus, Comis, Laticornis, Brevicornis, Fuscinpennis, Atripennis, Ovipennis, Regularis, Inanis, Latifrons, Filicornis, Sordidus, които обитаватъ островъ Борнео; Laborator — обитава Малака: Capritermes чийто челюсти иматъ формата на пърчови рога се разтѣгатъ като пружина и отхвърлятъ насѣкомото на двадесеть или тридесеть сантиметра; Termopsis, Calotermes, които сѫ най-назадничавитѣ; стотици други видове, изброяването на които би било досадно.

Нека прибавимъ, че наблюденията на нравитѣ на тия чуждестранни и всѣкога невидими насѣкоми сѫ скорошни и непълни, че много точки оставатъ неизяснени, и че мравунякътъ е пъленъ съ тайни.

И действително, освенъ че тѣ обитаватъ страни, дето естествоизпитателитѣ сѫ безкрайно по-рѣдки, отколкото въ Европа, тѣ не сѫ били, или съвсемъ малко

сѫ подлагани на лабораторни изследвания, преди американцитѣ да се заинтересуватъ за тѣхъ; тѣ не могатъ да се изучаватъ въ кошери или въ стъклени кутии, както пчелитѣ и обикновенитѣ мравки.

Великитѣ изследователи на мравкитѣ, като Форелъ, Шарлъ Жане, Любокъ, Васманъ, Корнецъ и много други, не сѫ имали случай да се занимаватъ съ тѣхъ. Ако тѣ проникнатъ въ нѣкой антомологиченъ кабинетъ, сигурно биха го разрушили. Отъ друга страна, не е лесна и приятна работа пробиването на мравуняка имъ. Сводоветѣ, които го покриватъ, сѫ направени отъ толкова твърдъ циментъ, щото стоманата на секирата се нащърбява и изхабява и би трѣбвало да се разрушаватъ съ барутъ. Често туземцитѣ, отъ страхъ или отъ суевѣрие, отказватъ да помагатъ на изследователя, който, както разказва Дувилъ въ пѫтешествието си въ Конго, е принуденъ да се облича съ кожа и да се маскира, за да избѣгне ухапванията на хилядитѣ войници, които мигомъ го обграждатъ и никога не отстѫпватъ. Най-после, когато мравунякътъ бѫде отворенъ, той представява гледката на безкраенъ и заплашителенъ шумъ, въ който не се виждатъ тайнитѣ на ежедневния животъ на насѣкомитѣ.

Освенъ това, каквито и усилия да се направятъ, никога не може да се стигне до последнитѣ подземни гнѣздовища, които се намиратъ на дълбочина нѣколко метра.

Наистина, има една раса европейски термити, твърде малки и, по всѣка вѣроятность, изродени, които единъ френски антомологъ, Шарлъ Леспесъ, е добросъвестно изучилъ, преди седемдесеть години. Тѣ доста лесно могатъ да се вематъ за обикновени мравки, при всичко, че цвѣтътъ имъ е бѣложълтеникъвъ и почти прозраченъ. Тѣ се намиратъ въ Сицилия, особено около Катана и главно въ пуститѣ равнини около Бордо, дето обитаватъ въ старитѣ корени на боровитѣ дървета. Противоположно на съплеменицитѣ си отъ топлитѣ страни, тѣ твърде рѣдко проникватъ въ кѫщитѣ, дето правятъ незначителни повреди. Тѣ не сѫ по-голѣми отъ обикновенитѣ малки мравки; тѣ сѫ слаби, малобройни, безопасни и почти лишени отъ срѣдства за защита. Тѣ сѫ бедни сродници на вида Luci fugus, па може би

и тѣхни заблудени и отслабнали потомци. Понататъкъ ще поговоримъ за този видъ термити. Въ всѣки случай, тѣ могатъ да ни дадатъ само една приблизителна идея за организацията на огромнитѣ тропически републики на термититѣ.

II

Нѣкои термити живѣятъ въ стеблата на дърветата, които извѫтре издълбаватъ по всички посоки и си устройватъ галерии, продължаващи се до самитѣ корени.

Термититѣ Termes arboreum строятъ гнѣздата си въ клонетѣ и така здраво, щото тѣ могатъ да противостоятъ и на най-силнитѣ напори и, за да можемъ да ги вземемъ, трѣбва да прерѣжемъ клоноветѣ. Но класическиятъ мравунякъ, онзи на голѣмитѣ видове термититѣ, е всѣкога подземенъ. Нищо не сѫществува по-загадъчно, по фантастично отъ архитектурата на тия жилища, които се видоизмѣняватъ, споредъ странитѣ, а въ една и сѫща страна, споредъ раситѣ, мѣстнитѣ условия, и споредъ разполагаемитѣ материали, защото гениалността на видоветѣ е неизчерпаемо изобретателна и се приспособява къмъ всички обстоятелства. Най-необикновенитѣ мравуняци сѫ австралийскитѣ, за които *W. Saville—Kent*, въ своята авторитетна книга *The Naturalist in Australia*, ни дава нѣколко загадъчни фотографии, дето мравуняцитѣ представяватъ отъ себе си проста грапава могила, въ основата си съ окрѫжность отъ около тридесеть крачки, висока отъ три до четири метра. Другаде тѣ приличатъ на огромни купища каль, на огромни камънаци, движението въ които би се веднага прекратило отъ нѣкой студенъ вѣтъръ; тѣ сѫщо наподобяватъ гигантски скалактити въ нѣкои прочути и често посещавани пещери, опушени отъ факлитѣ, или пъкъ приличатъ на безформени купища клетки, стотина хиляди пѫти увеличени, дето нѣкои диви пчели натрупватъ своя медъ; на струпани гѫби, на чудовищни нанизани сюнгери, на купи сѣно, на прахолясали кръсци, на фламандски колиби, защото стилътъ на тия колиби е сѫщо така траенъ, като и на кѫщитѣ. Най-бележититѣ отъ тия постройки, които се срѣщатъ само въ Ав-

стралия, сѫ дѣло на термититѣ, наричани компаси, магнити или меридиани; наричатъ ги така, защото тѣхнитѣ жилища сѫ винаги строго ориентирани отъ северъ къмъ югъ и най-широката имъ часть е насочена къмъ югъ, а най-тѣсната къмъ северъ, За тази интересна ориентировка антомолозитѣ правятъ разни предположения, но още не е намѣрено сѫщинското имъ обяснение. Съ остритѣ си върхове, съ подпоркитѣ, съ многобройнитѣ си укрепителни зидове, съ слоеветѣ отъ циментъ, надвесени едни върху други, тѣ напомнятъ останалитѣ отъ вѣковетѣ развалини отъ съборни църкви, разорени замъци, измислени отъ Густавъ Доре или описванитѣ отъ Викторъ Хюго фантастични предградия, Други, съ простъ стилъ, представяватъ купъ вълнисти стълбове, върхътъ на които не би могълъ да достигне човѣкъ, възсѣдналъ на конь и въоръженъ съ копие, а понѣкога се издигатъ на височина шесть метра, като пирамиди или обилиски, проядени и разнебитени отъ вѣковетѣ.

Онова, което обяснява чудноватоститѣ на тия архитектури, е обстоятелството, че термититѣ не строятъ като насъ кѫщитѣ си отвънъ, но отвѫтре. Бидейки слѣпи, термититѣ не само не виждатъ онова, което строятъ, но дори и ако бѣха виждали, не биха могли да си го представятъ, понеже никога не излизатъ навънъ, Тѣ се интересуватъ само за вѫтрешностьта на жилището си, а не и за външния му изгледъ, Относно начина, по който тѣ строятъ пипнешкомъ отвѫтре, за което никой нашъ зидарь не би се осмѣлилъ да се опита, това съставлява тайна, която още не е добре изяснена. Никой още не е присѫтствувалъ при построяването на тия мравуняци; лабораторнитѣ наблюдения сѫ трудни, защото още въ самото начало термититѣ покриватъ цимента си или, при нужда, го разбъркватъ съ особена течность. Не трѣбва при това да се забравя, че преди всичко тѣ сѫ подземни насѣкоми. Изпървомъ тѣ се вдълбочаватъ въ земята и дълбаятъ могилката; която се издига надъ повърхностьта на земята, е добавъчна надстройка, но неизбѣжно образувана отъ останкитѣ на изринатата пръсть; вѫтрешностьта е преобърната на

жилища, които се издигатъ и разширяватъ, споредъ нуждитѣ на колонията.

При все това, наблюденията на антомолога К. Е. Bugnion, който презъ течение на четири години е проучвалъ отблизо термититѣ въ Цейлонъ, могатъ да ни дадатъ една идея за начина, по който тѣ постжпватъ. Въпроса е за термититѣ по кокосовитѣ дървета, за Eutermes Ceylonicus, които иматъ войници съ църкала (понататъкъ ще видимъ какви сж тѣ).

„Този видъ, казва М. Е. Bugnion, строи гнѣздото си въ земята подъ коренитѣ на кокосовото дърво, понѣкога при подножието на палмовото дърво китула, отъ което туземцитѣ извличатъ нѣкакъвъ сиропъ. Възсиви ивици, разположени покрай дърветата, издигащи се отъ коренитѣ до най-горнитѣ пъпки, свидетелствуватъ за присжтствието на тия насѣкоми. Тия ивици, които сж дебели приблизително колкото моливъ, сж твърде малки тунели, предназначени за предпазване термититѣ (работници и войници) отъ мравкитѣ, които отиватъ за провизии по кората на дърветата.

„Образувани отъ остатъци отъ дърво и семена и отъ лепливи бучици пръсть, ивицитѣ на термититѣ Eutermes, сж за естествоизпитателя скжпоценни предмети за изучване. Достатъчно е да се премахне съ ножъ малка часть отъ тюнела, за да може да се следи съ лупа работата по възстановяването на премахнатата часть.

„Единъ подобенъ опитъ е билъ направенъ въ плантациитѣ на Seenigoda на 19 декември 1909 година. Часътъ е осемь сутриньта, деньтъ е великолепенъ. Термометъра отбелязва 25°. Ивицата, изложена на истокъ, се намира на слънце. Като откъртихъ стената на тунела на дължина 1 сантиметъръ, изпървомъ видѣхъ една дузина войници, които се показаха при откъртеното мѣсто; после, като направиха нѣколко стжпки, образуваха кржгъ, съ челнитѣ си рогчета, насочени навънъ, готови за борба съ случайния неприятель. Като се завърнахъ следъ четвъртъ часъ, констатирахъ, че всички термити отново бѣха влѣзли въ тунела, грижливо заети съ поправката на разрушената часть. Редица войници се намираха при равнището на дупката, съ глави насочени навънъ и съ тѣла, дръпнати навжтре въ тунела. Размахвайки силно рогчетата си, тѣ разяждатъ

съ устата си пръстьта въ краищата на пукнатината и я размѣсватъ съ слюнката си Около дупката се появява вече влаженъ ржбъ отъ по-тъменъ цвѣтъ. Следъ малко дохожда новъ работникъ, който е отъ кастата на работницитѣ. Следъ като позна мѣстото съ рогчетата си, той се обърна внезапно, и насочвайки края на задницата си, турна върху пукнатината тъмножълта капчица, изхвърлена отъ задното му черво. Другъ работникъ, държащъ въ устата си зърно пѣсъкъ, се появи следъ малко отъ вжтрешностьта на тунела. Зърното пѣсъкъ, което служи като камъче, се постави върху капката на отбелѣзаното мѣсто.

„Това маниврирание се повтаряше редовно. Презъ течение на половинъ часъ имахъ възможность да виждамъ едно следъ друго какъ работницитѣ разглеждатъ пукнатината, като изпускаха върху нея жълти капки, а други следъ тѣхъ поставяха пѣсъчни зърна. Нѣкои вмѣсто пѣсъчнн зьрна поставяха ситни трѣсчици. Войницитѣ, които постоянно движатъ рогчетата си, изглеждатъ като да сж специално поставени да защищаватъ работницитѣ и да ржководятъ работата. Наредени, както въ самото начало, при равнището на дупката, тѣ се отдрѣпватъ при появата на работницитѣ, и изглежда, че имъ посочватъ мѣстото, дето трѣбва да поставятъ товара си".

„Работата по поправката, напълно извършена въ вжтрешностьта, трая единъ часъ и половина; войници и работници (последнитѣ сравнително малобройни) по общо съгласие си разпредѣляха работата".

Отъ своя страна, Д-ръ К. Ешерихъ е ималъ случай да наблюдава въ една тропическа ботаническа градина какъ постжпватъ термититѣ Termes Redemanni и е забелязалъ, че тѣ иматъ добре опредѣленъ планъ. Тѣ започватъ съ постройката на скеля, която после преобръщатъ на масивна постройка, изпълвайки всички празднини и завършватъ зданието, изглаждайки грижливо стенитѣ му.

III

Въ нѣкои мѣста въ западна Австралия, главно на Носа Йоркъ, и особено въ околноститѣ на Албани Пассъ, мравуняцитѣ заематъ пространство около два

километра, което тѣ изпълватъ съ симетрични пирамиди, равномѣрно отстоящи една отъ друга. Тѣ наподобяватъ неизмѣрими полета, усѣяни съ кръстци, за които по-горе говорихъ, гробоветѣ въ долината на Иосафата, или нѣкоя изоставена фабрика за глинени сждове; тѣзи постройки възбуждатъ удивление на пѫтницитѣ, които, гледайки ги отъ кувертата на кораба, не могатъ да вѣрватъ, че сѫ дѣло на едно насѣкомо по-малко отъ пчелата.

Действително, несъразмѣрностьта между изработеното и работника е, нѣщо неимовѣрно. Въ единъ срѣденъ мравунякъ, отъ четири метра напримѣръ, въ сравкение съ човѣшки мащабъ, би ни далъ паметникъ високъ отъ шестотинь до седемстотинь метра, тоестъ такъвъ, какъвто човѣшка рѫка никога не е строила.

И въ други мѣста на земното кълбо има подобни постройки, но тѣ сѫ на изчезване, благодарение на цивилизацията, която използува материалитѣ имъ за построяване на пѫтища и на кѫщи, защото тѣ доставяватъ прекрасенъ циментъ. Това насѣкомо се е научило да се защищава отъ животнитѣ, но не е предвидѣло днешния човѣкъ. Въ 1835 година, изследовательтъ Ааранъ открилъ на северъ отъ Парагвай една отъ тия конфедерации, окрѫжностьта на която била четири мили и дето мравуняцитѣ били толкова на гѫсто построени, щото между тѣхъ разстоянието не било по-голѣмо отъ четири до петь метра. Отъ далеко тѣ представлявали огроменъ градъ съ неизброими малки колиби, които предаватъ на мѣстностьта, казва наивно нашиятъ пѫтешественикъ, напълно романтиченъ изгледъ.

Но най-голѣмитѣ мравуняци се намиратъ въ централна Африка, въ белгийското Конго. Тѣ иматъ често пѫти до шесть метра височина, а нѣкои отъ тѣхъ сѫ високи отъ седемь — осемь метра. Въ Монпоно, единъ градъ, издигнатъ върху мравуняци, приличенъ на могила, господствува надъ околното поле. Въ една алея въ Елизабетвиллъ, въ Горна — Катана, се вижда единъ мравунякъ, раздѣленъ отъ шосето, което минава тамъ, и който е два пѫти по-високъ отъ кулата Бунгаловъ, която се намира срещу него; за постройката на желѣзопѫтната линия къмъ Саканиа сѫ били принудени да разбиятъ съ динамитъ нѣкои отъ могилитѣ на термититѣ, развалинитѣ на които надминавали по-височина

коминитѣ на локомотивитѣ. Въ сѫщата страна още се намиратъ гробовидни мравуняци, които, следъ откриването имъ, изглеждатъ като двуетажни или триетажни кѫщи, въ които човѣкъ би могълъ да се настани.

Тия паметници сѫ толкова солидни, щото противостоятъ и когато върху тѣхъ падатъ най-голѣми дървета, което става толкова често въ тия страни на вихрушкитѣ и по които едриятъ добитъкъ, безъ да ги размѣства, се изкачва, за да пасе растящата на върха имъ трева; тинята или по-скоро особениятъ циментъ, съ които сѫ построени, освенъ че запазва добре поддържаната въ вѫтрешностьта на постройката влага, но още дава и необикновено плодородна земя, защото е била смлѣна, и е преминала презъ червото на насѣкомитѣ. Понѣкога върху тѣхъ дори израстватъ и дървета, които термититѣ, макаръ и да унищожаватъ всичко що имъ се попадне, тѣхъ пазятъ грижливо.

Отъ кога датиратъ тия постройки? Това трудно може да се отгатне. Въ всѣки случай застаряването имъ е твърде бавно, и отъ една година до друга никаква промѣна не се забелязва въ тѣхъ. Каточели сѫ били издълбани въ най-коравъ камъкъ, тѣ противостоятъ на потопнитѣ дъждове, които валятъ въ тропицитѣ. Постоянни и грижливи поправки ги поддържатъ въ добро състояние и понеже, освенъ катастрофитѣ и епидемиитѣ, не сѫществува друга причина за изчезването на колониитѣ, които постоянно се възраждатъ, твърде е възможно нѣкои отъ тия могили да датиратъ отъ много вѣкове.

Антомологътъ W. W. Froggatt, който е изследвалъ голѣмъ брой мравуняци, намѣрилъ само единъ напуснатъ, поради измирането на термититѣ. Вѣрно е обаче, че единъ другъ естествоизпитатель твърди, какво въ северна Австралия осемдесеть на сто отъ гнѣздата на Drepanotermes Solvesrii и на Hamitermes Perplexus били постепенно нападани и после окончателно заети отъ едни мравки, наричани Iridomyrmex Sanguineus. Ние отново ще поговоримъ за вѣковнитѣ войни на обикновенитѣ мравки съ термититѣ.

IV

Нека разтворимъ заедно съ W. W. Froggatt една отъ тия постройки, дето гъмжатъ милиони сѫщества, ако и навънъ да не се забелязва никаква диря отъ животъ, и затова тѣ изглеждатъ празни, като гранитни пирамиди и нищо не свидетелствува за чудната деятелность, която тамъ денонощно кипи.

Както вече казахъ, изследването не е лесно, и преди W.W. Froggatt много малко естествоизпитатели сѫ добивали задоволителни резултати. Подобрявайки предишнитѣ методи и по-добре снабденъ съ срѣдства отъ предшественицитѣ си, знаменитиятъ антомологъ отъ Сидней изпървомъ прерѣзва съ трионъ гнѣздото по срѣдата, после полегато отгоре надолу. Неговитѣ наблюдения, заедно съ ония на Т. И. Саважъ, ни даватъ обща и достатъчна идея за разпредѣлението на мравуняка.

Подъ единъ сводъ отъ преобърнато въ зърнеста каша дърво, отъ който се отдѣлятъ многобройни проходи къмъ центъра на жилището, на 15 или 30 сантиметра надъ основата, се намира кржгла маса на голѣмина, отговаряща на важностьта на мравуняка, и която, увеличена, споредъ човѣшкитѣ размѣри, би била по-обширна и по-висока отъ купола на църквата Свети Петъръ въ Римъ. Тая маса е образувана отъ тънки слоеве дървениста материя, достатъчно мека, която се навива концентрично като обвивната хартия. Тази масса английскитѣ антомолози наричатъ Nursery, и която ние ще нарѣчемъ *Гнѣздо*; тя наподобава пититѣ за снасяне яйца на нашитѣ пчели. Това гнѣздо обикновено е пълно съ милиони малки личинки, не по-голѣми отъ главичката на карфица, а стенитѣ му, по-всѣка вѣроятность, служащи за провѣтряване, сѫ продупчени съ хиляди малки дупчици. Тука температурата е значително по-висока, отколкото въ другитѣ части на мравуняка, защото изглежда, че термититѣ сѫ били запознати преди насъ съ централното отопление. Въ всѣки случай, хладниятъ външенъ въздухъ прави тая температура по-чувствителна; топлината на гнѣздото е такава, щото Т. И. Саважъ, отваряйки единъ день внезапно голѣмитѣ галерии на центра и желайки да надзърне въ тѣхъ отъ твърде близко, от-

скочилъ назадъ предъ топлото лъхане, което усетилъ на лицерто си и което, казва той, насмалко щѣло да прекъсне дишането му и съвсемъ замъглило стъклата на очилата му.

Какъ се поддържа тая постоянна температура, която за термититѣ е въпросъ за животъ или смърть, когато едно отклоняване отъ 16° е достатъчно да ги убие? Т. И. Саважъ, обяснява това съ теорията за термосифона, защото циркулирането на топлия и студения въздухъ е усигурено съ множеството коридори, които заобикалятъ цѣлото жилище. Относно изворътъ на топлината, която споредъ годишнитѣ времена не може да бжде само слънчева, по всѣка вѣроятность, тя се поддържа отъ ферментацията на купищата треви или на разни влажни останки. Нека припомнимъ, че и пчелитѣ сжщо поддържатъ, споредъ желанието си, общата температура на кошера и на разнитѣ му отдѣления. Тая температура презъ лѣтото не надминава 85° Фаренхаитъ, а презъ зимата не слиза по-доле отъ 80°. Постоянната топлина се усигурява отъ горенето на хранитѣ и отъ редицата провѣтровки. Въ мѣстото, дето се обработва восъкътъ, температурата се изкачва до 95°, благодарение на свърхраненето на пчелитѣ-обработвачки на восъка.

Отъ дветѣ страни на това гнѣздо, дето галерийки водятъ къмъ най-хубавитѣ стаи, бѣли и продълговати яйца сж натрупани на малки купчинки, като пѣсъчни зърна, после, слизайки, стигаме до апартамента, дето се намира царицата. Той се крепи на сводове, както и намиращитѣ се до него стаи. Почвата е напълно гладка, а подътъ е низъкъ и полудъговатъ, приличенъ на купола който наподобява стъкло на часовникъ. Царицата не може да напусне тая килийка, а работницитѣ и войницитѣ, които се грижатъ за нея и я пазятъ, влизатъ и излизатъ свободно. Царицата, споредъ пресмѣтането на Smeathmann, е двадесеть или тридесеть хиляди пжти по-голѣма отъ работника. Това изглежда вѣрно за висшитѣ видове, а именно за Termes Bellicosus за Natalensis; тѣлото на царицата, въобще, отговаря на важностьта на колонията. За срѣднитѣ видове Т. И. Саважъ е констатиралъ, че въ гнѣздо, дето работникътъ тежи десеть милиграма, царицата тежи двадесеть хиляди.

Напротивъ, у първобитнитѣ видове, Colotermes, напримѣръ, царицата едва е по-голѣма отъ крилатото насѣкомо:

Впрочемъ, царичиното жилище може да се разширява; то се разширява при постепеното нарастване на корема на царицата. Царьтъ обитава заедно съ нея, но той не се вижда; бидейки страхливъ, той е скритъ подъ огромния коремъ на съпругата си. Ние отново ще поговоримъ за сждбата, за нещастията и за правата на тая нещастна двойка.

Отъ тия жилища голѣми пѫтища слизатъ къмъ подземията, дето се намиратъ обширни зали, поддържани отъ стълбове. Уредбитѣ имъ сж малко известни, тъй като, за да се изследватъ, трѣбва предварително да се разрушатъ съ секира или съ мотика. Всичко което се знае е че и тамъ, както и около жилищата, сж натрупани едни върху други неизброими килийки, заети отъ личинки, намиращи се въ различна стадия на развитието си. Колкото слизаме по-надолу, толкова повече се увеличава броятъ и голѣмината на младитѣ термити. Тамъ сѫщо се намиратъ складоветѣ на преобърнатото на каша дърво и на нарѣзаната на дребни късчета трева. Това сж провизиитѣ на колонията. Впрочемъ, въ случай на липса на провизии, самитѣ стени на цѣлата постройка доставяватъ. както въ приказкитѣ за вълшебницитѣ, нуждната храна, бидейки построени отъ изпражнения, които прекрасно служатъ за храна на термититѣ.

У нѣкои видове голѣма часть отъ горнитѣ етажи е назначена за обработване на специални гѫби, които замѣстяватъ протозоеритѣ и които отново ще намѣримъ въ следващата глава; тѣ сѫщо сж предзначени за преработване на старитѣ дърва или на сухата трева, за да ги направятъ годни за храна.

Въ други колонии има сѫщински гробища, построени върху горната часть на могилата. Можемъ да предполагаме, че въ случай на епидемия, термититѣ отъ тия колонии, като не могатъ да вървятъ съ бързината на смъртьта и да изядатъ труповетѣ, които тя прекомѣрно умножава, натрупватъ ги наблизо до повърхностьта, за да се изсушатъ отъ слънчевата топлина. После тѣ ги преобръщатъ на прахъ и по този начинъ об-

разуватъ запасъ отъ хранителни провизи, съ които хранятъ младежьта въ колонията.

Термититѣ отъ вида на Drepanotermes Silvestri иматъ дори животински запаси, подвижно месо, макаръ и изразътъ да е неумѣстенъ, тъй като въпросното месо не се движи като живо тѣло. Когато по нѣкоя причина, която не можемъ схвана, тайното правителство на мравуняка намѣри, че броятъ на личинкитѣ превишава нормата, затварятъ въ особени стаи ония, които сж излишни, следъ като изрѣжатъ крачката имъ, за да не се лишатъ отъ дебелината и тлъстината си, движейки се безполезно; после ги изяждатъ, щомъ колонията се нуждае отъ храна.

У сжщигѣ термити сж били открити санитарни инсталации. Ето въ главни чърти какви сж уредбитѣ на мравуняка. Тѣ сж достатъчно промѣнчиви, защото, както често ще имаме случая да констатираме, несжществува животно по-малко привързано къмъ привичкитѣ си отъ термититѣ, които умѣятъ еднакво изкусно, като човѣка, да се приспособяватъ къмъ обстоятелствата.

V.

Отъ огромното подземие, което въобще е надълбоко въ земята, въ съотношение на издигането му нагоре, се отдѣлятъ неизброими, безкрайни коридори, които се разпростиратъ надалеко, на разстояния, които още не сж могли да бждатъ измѣрени; тѣ стигатъ до дърветата, храсталацитѣ, тревитѣ, до кжщитѣ, които имъ доставятъ целулозата. По този начинъ известни части въ острова Цейлонъ и въ Австралия, главно Thursday Island и архипелага на Носа Йоркъ, цѣли километри пространства сж подкопани отъ подземнитѣ галерии на тия таласъми и сж станали напълно необитаеми.

Въ Трансвалъ и въ Натанъ почвата отъ единия до другия край на страната е набраздена съ мравуняци; и К. Фюллеръ намѣрилъ тамъ върху две малки повърхности, отъ по 635 квадратни метра, четиринадесеть и шестнадесеть гнѣзда, принадлежащи на шесть различни вида. Въ Горна Катана, често се срѣщатъ на всѣки хектаръ по единъ мравунякъ, шесть метра високъ. Въ

противоположность на обикновената мравка, която свободно ходи по повърхността на почвата, термититѣ, съ изключение на възрастнитѣ крилати, за които ще говоримъ следъ малко, не напущатъ топлитѣ си, влажни и тъмни гробища.

Тѣ никога не ходятъ по открита почва; раждатъ се, живѣятъ и умиратъ, безъ да видятъ дневната свѣтлина. Съ една дума, не сѫществуватъ по-тайнствени насѣкоми. Тѣ сѫ обречени на вѣчна тъмнина. За да се снабдятъ съ храна, ако сѫ принудени да преминатъ презъ препятствие, което не могатъ да пробиятъ, тѣ прибѣгватъ къмъ инженеритѣ и пионеритѣ на колонията. Тѣ строятъ солидни галерии, образувани отъ дървесни останки, обърнати на каша, и отъ изпражнения. Тия галерии сѫ тръбообразни, когато нѣматъ подпори; но тѣхнитѣ техници, съ забележително изкуство, използуватъ и най-малкитѣ обстоятелства, които имъ позволяватъ да пестятъ трудъ и сурови материали. Тѣ ризширяватъ поправятъ, съединяватъ, изглаждатъ пукнатинитѣ, които могатъ да се използуватъ. Ако галерията минава покрай нѣкаква стена, тя става полутръбообразна; ако тя може да мине по жгъла, образуванъ отъ две стени, тя просто ще бѫде покрита съ циментъ, което спестява две трети отъ работата, Въ тия коридори, строго измѣрени, споредъ расата на насѣкомото, отъ известно разтояние до друго, сѫ направени гаражи, прилични на нашитѣ тѣсни планински пѫтища, за да могатъ натоварентѣ съ хранителни припаси носачи да се разминаватъ, безъ затруднение. По нѣкога, както е забелязалъ Smeathmann, когато пренасянето на хранителни припаси е усиленно, тѣ устройватъ единъ пѫть за отиване и другъ за връщане.

Нека не напускаме това подземие, безъ да обърнемъ внимание върху една отъ най-страннитѣ, най-тайнственитѣ особености на този свѣтъ, който крие толкова чудноватости и толкова потайности. Азъ вече намекнахъ за удивителната и неизмѣнима влага, която тѣ успѣватъ да поддържатъ въ жилището си, въпрѣки сухостьта на въздуха и обгорѣлата почва, въпрѣки безпощаднитѣ горещини на нескончаемитѣ тропически лѣта, които пресушаватъ изворитѣ, унищожаватъ всичко що живѣе върху

земята, като изсушаватъ дори и коренитѣ на голѣмитѣ дървета.

Това явление е толкова чудновато, щото докторъ Давидъ Ливингстонъ, великиятъ изследователъ и крайно добросъвестенъ естествоизпитатель, когото настигна Станлей на брѣговетѣ на езерото Танганийка, озадаченъ, се запитва: дали съ срѣдства, които сж още непознати на насъ, жителитѣ на мравуняцитѣ не сж успѣли да съединятъ кислорода съ водорода на растителната си храна, та по такъвъ начинъ, при постепенното имъ съедиване, да фабрикуватъ нуждната имъ вода. Този въпросъ още не е разрешенъ, но това предположение е напълно правдоподобно. Често ще имаме случай да констатираме, че термититѣ сж химици и биолози, които биха могли да ни дадатъ уроци.

ХРАНА.

I

Тѣ имеино сѫ разрешили веднажъ за всѣкога попълно, по-научно отъ всѣко друго животно, съ изключение, може би, на известни риби, главната проблема на всѣки животъ, тоестъ проблемата на храненето. Тѣ се хранятъ само съ целулоза, която следъ минералитѣ е най-разпространеното вещество върху нашата земя, защото тя образува солидната часть, основата на всички растения. Тъй щото, тѣ намиратъ неизчерпаеми запаси навсѣкѫде, дето има гора, корени, трѣви.

Но, както повечето отъ животнитѣ, тѣ не могатъ да смѣлятъ целулозата. Какъ постѫпватъ, за да я усвоятъ? Тѣ, споредъ видоветѣ, сѫ преодолѣли затруднението по два еднакво остроумни начина. За термититѣ, които ядатъ гѫби, за които отново ще поговоримъ, въпросътъ е доста простъ, но за другитѣ, той бѣ останалъ твърде тъменъ; неотдавна Л. Р. Клевеландъ, благодарение на мощнитѣ срѣдства на лабораторията си, при университета въ Харвардъ, е далъ пълно разяснение на тоя въпросъ. Най-напредъ той е констатиралъ, че отъ всички проучени животни, дървоядитѣ термити притежаватъ най-разнообразната и най-изобилна червна фауна; тя представява приблизително половината отъ тежестьта на насѣкомото. Четири вида протозоери буквално пълнятъ червата му; ще ги поменемъ по реда на голѣмината имъ Trichonympha Campanula които съ милиони гъмжатъ тамъ, Leidyopsis Sphaerica, Trichomanas и Streblomastix Strix.

Тѣзи протозоери не се намиратъ у никое друго животно. За да премахнатъ тая фауна, презъ течение на двадесеть и четири часа подлагатъ насѣкомото на температура 380°. Това ни най-малко не му досажда, но всичкитѣ му коремни паразити се унищожаватъ. Така освободеното или „обезлюденото“ насѣкомо, както каз-

ватъ техницитѣ, ако се храни съ целулоза, може да живѣе отъ десеть до двадесеть дена, а следъ изтичане на това време умира отъ гладъ, Но ако преди този фаталенъ срокъ му се възвърнатъ протозоеритѣ, то продължава да живѣе неопредѣлено време.[1])

Подъ микроскопа се вижда какъ протозоерата поглъща, чрезъ вѫтрешно вгъване на червото (invagination) на термита дървенитѣ частици, какъ ги смила, и после какъ умира, за да бѫде и тя смлѣна отъ термита.

Излѣзла отъ червото, протозоерата почти веднага загива, дори и ако се постави върху купъ целулоза. Това е единъ отъ случаитѣ на неразрушимо съжителство, за което природата ни дава нѣколко примѣра. Не е безполезно да прибавимъ че опититѣ на Л. Р. Клевеланда сѫ били правени върху повече отъ две хиляди термити.

А колкото за това, какъ тѣ сѫстяватъ атмосферния азотъ, отъ който се нуждаятъ за изработване на протеинитѣ, или какъ тѣ превръщатъ вѫглехидратитѣ въ протеини, този въпросъ още се изучва.

Други по-голѣми видове съ по-напреднала цивилизация, нѣматъ червни протозоери, но у тѣхъ първото смилане на целулозата се извършва отъ много дребни тайнобрачни растения, семената на които сѣятъ върху изкусно приготвенъ торъ. По този начинъ тѣ устройватъ въ центъра на мравуняка обширни гѫбарници въ

[1]). Споредъ опититѣ на Л. Р. Клевеландъ Trichonympha и Ledyopsis даватъ възможность на насѣкомото да живѣе неопредѣлено време, а само Trichomonas не му позволява да проживѣе повече отъ шестдесеть до седемдесеть дена; Streblomastix, обаче, не упражнява никакво влияние върху живота насѣкомото; нейното сѫществуване и на насѣкомото зависятъ отъ присѫтствието на другитѣ протозоери. Когато премахнатъ Trichonympha, Leidyopsis се размножава по-деятелно и замѣства Trichonympha. Акогато изчезнатъ Trichonympha и Leidyopsis, Trichomonas ги замѣстватъ частично,

Тия интересни опити сѫ правени върху голѣмитѣ термити: Termopsis Nevadensis Hagen. Споредъ желанието си, изследовательтъ може да премахне едната или другата отъ четиритѣ протозоери, съ помощьта на пость или на окисляване. Напримѣръ, следъ шестдневно постене, Trichonympha Campanula загива, другитѣ три живѣятъ; следъ осемь дена Leidyopsis Spherica изчезва, следъ двадесеть и четири часово окисляване на атмосферата Trichomonas умира, когато останалитѣ три продължаватъ да живѣятъ, и проче.

които образуватъ методично, както това вършатъ, въ околноститѣ на Парижъ, специалиститѣ по култивиране гѫбитѣ за ядене. Това сѫ сѫщински градини, дето се издигатъ цѣли купи, назначени за единъ видъ гѫби за ядене, наречени Volvaria eurhiza, както и за други, наречени Xylaria nigripes. Какъ постѫпватъ тѣ при обработването на тия гѫби още не ни е познато: напраздно сѫ се опитвали въ лобораториитѣ да добиятъ тия гѫби; тѣ вирѣятъ само въ мравуняцитѣ.

Когато тѣ напускатъ родния си градъ, за да имигриратъ или да основатъ нова колония, винаги отнасятъ съ себе си известно количество отъ тия гѫби или отъ тѣхното семе.

Какъвъ е произходътъ на това двойно смилане? Върху това се правятъ предположения, повече или помалко приемливи. Вѣроятно е, че преди милиони години прадѣдитѣ на термититѣ, които сѫ живѣли въ вторичния и третичния периоди, сѫ намирали въ изобилие храни, които могли да се смилатъ безъ помощьта на паразити. Дали е настанала продължителна липса на храна, която ги е принудила да се хранятъ съ дървени останки и само онія, които между хилядитѣ други насѣкоми, сѫ имали въ себе си специфичната протозоера, сѫ преживѣли тая липса на смилаема храна?

Нека забележимъ, че и днесъ тѣ смилатъ торната пръсть, която, както е известно, е образувана отъ разложени растителни вещества. Онія, отъ които сѫ премахнати протозоеритѣ, и които гладуватъ, сѫ изложени на смъртъ, се съживяватъ ако се хранятъ изключително съ торна пръсть. Вѣрно е, че при това хранене, протозоеритѣ наскоро отново се появяватъ въ червата имъ.

Защо сѫ се отказали тѣ отъ яденето на торна пръсть? Дали защото въ топлитѣ страни тя е по-малко изобилна, по-малко достѫпна, отколкото целулозата? Дали появата на обикновената мравка е направила храненето съ торна пръсть по-затрудително и по-опасно? Л. Р. Клевеландъ, отъ своя страна предполага, че когато тѣ сѫ се хранѣли съ торна пръсть, поглъщали сѫ едновременно дървени частици, които сѫ съдържали протозоери, и които, размножавайки се, ги привикнали да се хранятъ изключително съ дървена храна.

Тия предположения сѫ повече или по-малко спорни. Само едно не трѣбва да се пренебрѣгва, а именно интелигентностьта и волята на термититѣ. Защо да не допуснемъ, че тѣ сѫ намѣрили за по-удобно и предпочитително да задържатъ въ себе си своитѣ помощници — протозоери, които сѫ имъ дали възможность да се откажатъ отъ торната пръсть и да ядатъ каквото и да било? Навѣрно, на тѣхно мѣсто и човѣкъ би направилъ сѫщото.

За гѫбоеднитѣ термити, тоесть за ония, които култивиратъ гѫбитѣ, последното предположение е единствено допустимо. Очевидно е, че въ самото начало гѫбитѣ сѫ поникнали върху останкитѣ отъ трева и дърва, натрупани въ избитѣ имъ. Тѣ трѣбва да сѫ констатирали, че тия гѫби имъ доставяватъ по-богата, по-безопасна и по-лесно усвоявана храна, отколкото торната пръсть или дръвестнитѣ останки, а освенъ това, гѫбитѣ сѫ имали предимство да ги избавятъ отъ протозоеритѣ, които сѫ имъ тежали. Тогава тѣ започнали методично да култивиратъ тия тайнобрачни растения. Тѣ до такава степень сѫ усъвършенствували тая култура, щото сега, съ грижливо плевене, тѣ премахватъ всички други видове растения, които никнатъ въ градинитѣ имъ и оставатъ да вирѣятъ само двата вида гѫби: Volvaria eurhiza и Xylaria nigripes, признати за най-добри. Освенъ това, до градинитѣ, които експлоатиратъ, тѣ приготовяватъ угарни лехи, заедно съ запаси отъ семена, назначени за бързо устрояване на помощни слогове за замѣняване на ония, които сѫ изтощени или станали неплодородни, което често се случва съ капризния свѣтъ на тайнобрачнитѣ.

Очевидно е, или поне вѣроятно, че всичко това се дължи на случая; сѫщо отъ случая сѫ почерпили идеята за обработване гѫбитѣ въ могили, което е най-практичното и което се доказва отъ гѫбарницитѣ, установени въ околноститѣ на Парижъ.

Впрочемъ, нека забележимъ, че повечето отъ нашитѣ изобретения се дължатъ на случая. Почти винаги нѣкое указание, нѣкое внушение на природата ни упѫтва и рѫководи. После, важното е да се използува указанието, да се експлоатиратъ последицитѣ му, което именно сѫ направили термититѣ, толкова остроумно и

систематично, както бихме го направили и ние. Когато се касае за човѣка, въ тоя случай е възтържествувала интелигентността му, когато се касае за термититѣ, това се преписва на силата на нѣщата или на гениалността на природата.

РАБОТНИЦИ.

I.

Социалната и икономическа организация на мравуняка е много по-странна, по-сложна и по-загадачна отъ оная на кошера. Въ кошера се намиратъ работнички, яйца, мжжки пчели (търтеи) и една царица, която въ сжщность е работничка, но на която половитѣ органи сж се свободно развили. Всичкиятъ пчеленъ свѣтъ се храни съ меда на цвѣтния прашецъ, събиранъ отъ работницитѣ. Въ мравуняка на термититѣ полиморфизъмътъ (многообрачието) е удивителенъ. Споредъ Фрицъ Мюллеръ, Граси и Сандиасъ, класици по термитологията, изчисляватъ се отъ единадесеть до петнадесеть индивидуални форми, произлѣзли отъ яйца, на гледъ индентични, Безъ да влизаме въ сложнитѣ и твърде технически подробности на нѣкой отъ тия форми, които по липса на по-добъръ изразъ, сж били наречени форми 1, 2 и 3, ние ще се ограничимъ да изучимъ тритѣ касти (които впрочемъ иматъ и подраздѣления), и които могатъ да се нарекатъ трудяща се каста, военна каста и възпроизводителна каста.

Ние знаемъ, че въ кошера женската пчела царува сама; тамъ сжществува пълно господство на майката — царица. Въ една предисторическа епоха, било последователно, постепенно, мжжкитѣ пчели сж били оставяни на заденъ планъ, а само нѣколко стотици отъ тѣхъ съ били оставяни презъ течение на известно време, като обременително, но неизбѣжно зло; излѣзли отъ особени яйца, подобни на онния, отъ които се раждатъ работницитѣ, тѣ образуватъ нѣкаква каста отъ принцове, лениви, ненаситни, глупави и открито презирани. Тѣ иматъ великолепни очи, но твърде малъкъ мозъкъ и сж лишени отъ каквото и да е оржжие, непритежавайки жилото на работничката, което въ сжщность е яйчниятъ проходъ, който една продължителна девственость е преобърнала на отровно жило. Следъ

брачнитѣ имъ лѣтения, следъ свършването на мисията имъ, мжжкитѣ биватъ безславно избивани, защото благоразумнитѣ и безпощадни девици не благоизволяватъ да насочатъ противъ такива изроди скжпоценния си мечъ, назначенъ за голѣми врагове. Тѣ се задоволяватъ само да откъснатъ едното имъ крило и да ги изгонятъ навънъ отъ кошера, дето тѣ умиратъ отъ студъ и отъ гладъ.

Въ мравуняка едно доброволно скопяване замѣнява господството на майката. Работницитѣ сж или мжжки или женски, но тѣхнитѣ полови органи сж напълно атрофирани и едва се различаватъ: Тѣ сж слѣпи, нѣматъ оржжия, нѣматъ крила. Тѣ единствени сж натоварени съ грижата да събиратъ, да обработватъ и смилатъ целуолозата и да хранятъ всички други обитатели не мравуняка. Освенъ тѣхъ, никой отъ тѣзи обитатели, било царьтъ или царицата, войницитѣ или ония странни помощници и крилати възрастни насѣкоми, за които отново ще поговоримъ, — никой отъ тѣхъ не е способенъ да използува хранитѣ, които сж му достжпни. Тѣ биха умрѣли отъ гладъ върху великолепенъ купъ целуолоза; войницитѣ иматъ такива чудовищни челюсти, щото правятъ устата имъ негодна да взема храна, а царя, царицата, крилатитѣ възрастни, които напускатъ гнѣздото и ония, които се пазятъ и наблюдаватъ, за да могатъ да замѣстятъ умрѣлитѣ или неспособнитѣ вече владѣтели, всички тѣ не могатъ сами да се хранятъ, защото нѣматъ протозоери въ червото си. Само работницитѣ умѣятъ да ядатъ и да смилатъ храната си. Тѣ сж единъ видъ колективни стомаси и кореми на колонията. Когато нѣкой термитъ, на каквато каста и да принадлежи, огладнѣе, побутва съ рогчето си минаващия работникъ. Последниятъ веднага доставлява на невъзрастнитѣ просители, предназначени да станатъ царь или царица, както и на крилатитѣ насѣкоми, всичко, което съдържа стомаха му. Ако просительтъ е възрастно насѣкомо, работникътъ се обръща, клѣка и му отстжпва великодушно онова, което съдържа червото му.

Както виждате, това е цѣлъ комунизъмъ, комунизъмътъ на хранопровода и на червата, достигналъ до колективно ядене на изпражненията. Нищо не се губи въ тая цвѣтуща република, дето се осжществява, отъ икономическата гледна точка, отвратителниятъ идеалъ,

който природата изглежда да ни предлага. Ако нѣкой промѣни кожата си, последната веднага бива изяждана; ако нѣкой умрѣ, па билъ той работникъ, царь, царица или войникъ, трупътъ му се веднага изяжда отъ живитѣ. Никакви останки; пречистването е автоматично и винаги полезно; всичко е добро, нищо не остава, всичко е годно за ядене, всичко е целулоза, и изпражненията веднага отново се използуватъ. Изпражненията, впрочемъ, сж суровъ материалъ, ако може така да се каже, за всичкитѣ имъ индустрии, неизключая, както видѣхме и храненето имъ. Тѣхнитѣ галерии, напримѣръ, сж вжтрешно изгладени и лакирани съ най-голѣма грижа, и употрѣбяваниятъ лакъ се състои изключително отъ изпражнения. Касае ли се за фабрикуването на нѣкаква тржба, за подпирането на нѣкой проходъ, за построяването на келии или на жилища, за изграждане на царски апартаментъ, за поправка на нѣкаква пукнатина, за затуляне нѣкаква дупчица, отъ която би се промъкналъ студенъ въздухъ, или би проникналъ свѣтливъ лжчъ, — нѣщо, най-страшно за тѣхъ, тѣ пакъ прибѣгватъ къмъ останкитѣ отъ храносмилането. Човѣкъ би казалъ, че преди всичко тѣ сж превъзходни химици, науката на които е преодолѣла всѣки предразсждъкъ, всѣко погнусяване и които сж се сдобили съ успокояващето убеждение, че въ природата не сжществува нищо отвратително, и че всичко се състои отъ нѣколко прости тѣла, химически безразлични и чисти.

Благодарение на удивителната способность да използуватъ тѣлата и да ги преобрьщатъ, споредъ задачитѣ, нуждитѣ и обстоятелствата на вида, работницитѣ се разпредѣлятъ на дзе касти: на голѣми и на малки. Първитѣ, снабдени съ по-силни челюсти, които се кръстосватъ като ножици, отиватъ надалеко по покритѣ пжтища, да цепятъ дърва и други корави вещества, съ цель да приготвятъ отъ тѣхъ хранителни провизии; вторитѣ, по-многобройни, оставатъ дома и се грижатъ за яйцата, нимфитѣ и личинкитѣ, за изхранването на съвършенитѣ насѣкоми, на царя и на царицата, наглеждатъ складоветѣ и вършатъ всички домашни работи.

ВОЙНИЦИ.

I

Следъ работницитѣ идатъ войницитѣ, мжжки или женски, сжщо съ неразвити полови органи, слѣпи, безкрили. Тука ние действително се натъкваме върху факта, който ще наречемъ интелигентность, инстинктъ, творческа сила, гений на вида или на природата, освенъ ако вие бихте му дали друго нѣкое название, което би ви се виждало по-точно и по-предпочтително.

Нормално, както казахъ вече, не сжществува животно по-зле надарено отъ термита. Той нѣма нападателни или отбранителни оржжия. Мекиятъ му коремъ би се пукналъ и отъ натискането на детински пръстъ. Той притежава само срѣдство за една тъмна непрекъсната работа. Нападнатъ отъ най-малката обикновена мравка, той е победенъ.

Излѣзе ли отъ дупката си, безъ очи, почти пълзящъ, снабденъ съ малки челюсти, годни да превръщатъ на прахъ дървото, но неспособни да ухапятъ противника си, щомъ прекрачи прага на мравуняка, той е изгубенъ. И това му свърталище, неговото отечество, градътъ, единственниятъ му имотъ, сжщинската му душа, това свѣтилище на свѣтилищата на цѣлото му сжщество, по-херметически затворено отъ пръстена делва, или отъ гранитенъ обелискъ, споредъ единъ повелителенъ прадѣдски законъ, презъ известни моменти на годината, трѣбва отвсѣкжде да бжде отворено. Заобиколенъ отъ хиляди врагове, които дебнатъ тия трагични периодични моменти, всичко, което той притежава, настояще и бждаще, е изложено на разрушение; той е съумѣлъ да направи, неизвестно отъ кога, онова което равниятъ му по-нещастие човѣкъ е направилъ следъ дълги хилядогодишнини, пълни съ мжчително безпокойствие и съ мизерия.

Той си е създалъ оржжия отъ всевъзможни нѣща, непреодолими за обикновенитѣ му врагове. Действително, нѣма нито едно животно, което би могло да разруши мравуняка му, да наложи тамъ властьта си; обикновената мравка може да се установи тамъ само съ хитрость и изненада.

Само човѣкътъ, най-последниятъ дошълъ на земята, роденъ отъ вчера, когото термитътъ не е познавалъ, противъ когото още не е взелъ предпазителни мѣрки, може да разруши съ помощьта на барута, на търнокопа и на триона жилището му. Термититѣ не сж заели тия си оржжия като насъ отъ външния свѣтъ; тѣ сж направили нѣщо по-добро, което доказва, че тѣ сж по-наблизо отъ насъ до изворитѣ на живота: тѣ сж изковали оржжия въ собственото си тѣло и сж ги извлѣкли отъ себе си, като материализирали по нѣкакъвъ начинъ геройството си, съ чудно въображение и воля, или поради нѣкакво сближаване съ душата на този свѣтъ, или съ узнаване тайнственнитѣ биологически закони, за които ние имаме само смътна идея; вѣрно е, че въ това, както и въ друго отношение, тѣ знаятъ повече отъ насъ, и че волята, която у насъ не превишава съзнанието и господствува само върху мисъльта, у тѣхъ тя се разпростира върху цѣлата мрачна область, дето функциониратъ и се формиратъ органитѣ на живота.

За да обезпечатъ защитата на укрепленията си, тѣ умѣятъ отъ яйца, напълно прилични на ония, отъ които се раждатъ работницитѣ (защото и съ микроскопа не може да се открие никаква разлика), да извадятъ на бѣлъ свѣтъ една каста отъ чудовища, изтръгнали се отъ нѣкакъвъ кошмаръ и които напомнятъ най-фантастичнитѣ дяволии на нѣкои писатели. Главата на тия чудовища е феноменално развита, като на нѣкакъвъ призракъ, съ челюсти, по-обемисти отъ цѣлото останало тѣло. Цѣлото насѣкомо се състои само отъ роговъ щитъ и отъ две остри клещи, прилични на ония у морскитѣ раци, които се движатъ отъ силни мускули; тия клещи, корави като стоманата, сж толкова тежки и толкова трудно подвижни и несъразмѣрни, щото войникътъ е неспособенъ да яде и трѣбва да го хранятъ работницитѣ.

Понѣкога, въ единъ и сѫщи мравунякъ се намиратъ два вида войници, еднитѣ сѫ голѣми, а другитѣ малки.

Ползата отъ тия малки войници още не е добре обяснена, защото — въ случай на тревога, тѣ избѣгватъ толкова скоро, колкото и работницитѣ. Изглежда, че тѣ сѫ натоварени съ службата на вѫтрешна полиция. У нѣкои видове термити сѫществуватъ дори три типа войници.

Единъ видъ термити, наречени Eutermes, иматъ още по-фантастични войници, наричатъ ги носорози, или термити съ цѣркало. Тѣ не притежаватъ челюсти и главата имъ е замѣнена съ огроменъ и страненъ апаратъ, който много прилича на крушообразнитѣ цѣркала за инжекции, които продаватъ аптекаритѣ или търгувацитѣ съ каучукови предмети; този апаратъ е толкова обемистъ, колкото останалата часть отъ тѣлото. Съ помощьта на това крушообразно цѣркало или съ този вратенъ мѣхуръ, тия войници, бидейки лишени отъ очи, наслуки пръскатъ върху противницитѣ си, отъ два сантиметра разстояние, една лепкава течность, която парализира враговетѣ имъ и отъ която вѣковниятъ имъ врагъ — обикновената мравка — повече се страхува, отколкото отъ челюститѣ на другитѣ войници[1]). Това усъвършенствувано оръжие, единъ видъ ръчна артилерия, е толкова превъзходно, щото имъ дава възможность да организиратъ експедиции на открито и да предприематъ масови нощни излази, за да бератъ покрай стъблата на кокосовитѣ дървета лишеи, които тѣ много обичатъ. На една интересна магнетическа фотография, направена

[1]). М. Бателие, директоръ на патологическия институтъ въ Сайгонъ, като затворилъ въ едно гърне петдесетина войници отъ вида на термититѣ Eutermes, заедно съ шесть червиникави и съ голѣмъ ръстъ обикновени мравки, следъ нѣколко минути намѣрилъ шесттѣ обикновени мравки вкаменени и неспособни да се движатъ. Щомъ нѣкоя отъ тѣхъ се опитвала да се помърдне, единъ отъ войницитѣ веднага я спиралъ съ човката си, насочена къмъ нея, напръсквайки я съ течность. Тѣ впрочемъ, не се съприкосновявали съ мравкитѣ; цѣркалото на войника само презъ течение на твърде кѫсо време било насочено напредъ. Колкото обикновенитѣ мравки шавали, толкова повече членоветѣ имъ се слепявали и следъ малко, лишени отъ възможность да се движатъ, тѣ умрѣли.

въ островъ Цейлонъ отъ E. Bugnion, се виждала маршируващата имъ армия, проточена като потокъ, презъ течение на нѣколко часа, между два реда добре наредени войници съ църкала, насочени навънъ, за да плашатъ обикновенитѣ мравки[1]).

Твърде малко видове термити се осмѣляватъ да се решатъ да излѣзатъ на дневна свѣтлина. Такива сж известни: Hodotermes Havilandi Termes Viator или Viarum. Вѣрно е, че, по изключение, тѣ не сж слѣпи, като другитѣ; тѣ иматъ очи и се обграждатъ отъ войници, които ги защищаватъ, надзираватъ и ржководятъ, отиватъ за провизии въ храсталацитѣ и вървятъ по войнишки, наредени по дванадесеть, петнадесеть въ единъ редъ. Понѣкога единъ отъ войницитѣ, които ги защищаватъ, се изкачва на високо мѣсто, за да разгледа околностьта и изсвирва, въ случай на опасность, на което му отговарятъ работницитѣ и ускоряватъ вървежа си. Това изсвирване е дало възможность на Сметманна да ги забележи и пръвъ да ги открие. И тука, както въ предшествуващия примѣръ, минаването на неизброимитѣ термити е траяло петь или шесть часа.

Войницитѣ на другитѣ видове никога не напускатъ крепостьта, която сж натоварени да защищаватъ. Тамъ ги задържа пълната имъ слѣпота. Гениалностьта на този видъ е намѣрила практическо и радикално срѣдство,

---

[1]). Изброяването на тая армия, извършено съ увеличени фотографии, е показало дължина 32 сантиметра, цифри колебаюши се между 232 — 623, или на единъ метъръ се падатъ отъ 806 — 1917 термити. Ако вземемъ като срѣдня цифра 1,000 термити на метъръ, това би ни дало за цѣлата проходяща войска, презъ течение на петь часа, по единъ метъръ на минутата, цифрата 300,00 термити. Броятъ на войницитѣ-пазачи, изброени върху една отъ фотографиитѣ, на дължина 55 сантиметра, билъ отъ лѣвата страна 80 и отъ дѣсната 51, което прави за единъ метъръ 146 и 91, или всичко 238 войници.

Единъ день, когато войската, която се връщала, бѣше нападната отъ обикновени мравки, азъ изброихъ покрай основата на една колиба, на дължина 3½ метра, една редица отъ 281 войници, които, застанали срещу врага, защищаваха завръщането на натоварените съ лишеи работници. Последнитѣ минаваха покрай стената, като подъ подслонъ. (D-r E. Bugnion).

Да не забравяме, че се касае за слѣпи работници и войници и да се запитаме, какво биха направили хората на тѣхното мѣсто.

да ги установи на поста имъ. Освенъ това, тѣ сж сигурни само задъ укрепленията си. Щомъ се обърнатъ, тѣ сж изгубени, защото само предната имъ часть е вжоржжена, а задната е мека, като на червей, и е изложена на ухапване.

II.

Ожесточениятъ врагъ на термититѣ е обикновената мравка, врагъ наследственъ, врагъ отъ два или три милиона години, защото тя, въ геологично отношение, се е появила следъ термититѣ. Би могло да се каже, че ако да не сжществуваше обикновената мравка, опустошителното насѣкомо, съ което се занимаваме, може би сега щѣше да бжде господарь на южната часть на земното кълбо; ако ли пъкъ, отъ друга страна, не би се имало предъ видъ обстоятелството, че отъ нуждата да се защищава противъ нея, термитътъ дължи развитието на интелигентностьта си, чудесниятъ си прогресъ и чудната организация н асвоитѣ републики — то се явява една проблема, която трудно може да се разреши.

Повръщайки се къмъ по-долнитѣ видове, между другитѣ, срѣщаме Archotermopsis Calotermes. Тѣ още не умѣятъ да строятъ и да дълбаятъ своитѣ галерии въ стеблата на дърветата. Всички членове извършватъ почти сжщата работа и каститѣ у тѣхъ едва се различаватъ. За да не допуснатъ обикновената мравка да проникне въ гнѣздото имъ, тѣ се задоволяватъ да запушатъ входа му съ изпражнения, разбъркани съ дървени стърготини. Единъ видъ термити calotermes, а именно Dilatus, си е вече създала новъ типъ войникъ, съвсемъ особенъ, главата на който прилича на огромна островърха запушалка, и която за запушването на дупки замѣнява полезно дървенитѣ стърготини.

По този начинъ, ние дохождаме до най-цивилизованитѣ видове — голѣмитѣ термити съ запушалки и Eutermes съ църкала, намирайки отъ стъпало на стъпало — каквито сжществуватъ стотина, всички етапи на една еволюция, всички прогреси на една цивилизация, която, навѣрно още не е достигнала до апогеята

си. Тази работа, едва започната отъ E. Bugnion[1]), впрочемъ, за сега е невъзможно да се продължи, защото отъ хиляда и двеста или хиляда и петстотинь видове, сжществуването на които се предполага, Nils Holmgren, въ 1912 год., бѣ класиралъ само 575, отъ които 206 въ Африка и само на стотина видове отъ тѣхъ сж приблизително познати нравитѣ. Но онова, което вече знаемъ, ни позволява да твърдимъ, че между проученитѣ видове сжществува разлика въ издържливостьта, каквато сжществува между човѣкоядцитѣ въ Полинезия и европейскитѣ раси, които се намиратъ на върха на нашата цивилизация. И тъй, обикновената мравка денонощно обикаля мравуняка, дирейки нѣкакъвъ отворъ. Противъ нея най-вече се взиматъ всички предпазителни мѣрки и най-малкитѣ пукнатини се строго пазятъ, особено онния, нуждни за провѣтряването, което въ мравуняка е усигурено отъ циркулацията на въздуха, за което и най-добритѣ наши хигиенисти не биха могли ни най-малко да ги упрекнатъ.

Но какъвто и да е нападателтъ, щомъ гнѣздото е нападнато и въ него е образувана пукнатина, веднага се появява огромната глава на единъ защитникъ, който дава знака на тревога, удряйки почвата съ челюститѣ си. Тогава дотърчава корпусътъ на пазителитѣ, после цѣлиятъ гарнизонъ, който запушва пробива съ главитѣ си, размахвайки на слука, подобно на храстъ, страшнитѣ си и шумяши челюсти, винаги слѣпешката, спу-

---

[1]). Ето, споредъ E Bugnion нѣколко степени отъ тая еволюция: 1-ва степень: натрупване на дървенитѣ стърготини въ външната часть на галериитѣ. Запушалки повече или по-малко плътни, образувани отъ стърготини и изпражнения, назначени за запушване входоветѣ. (Calotermes, Termompsis).

2-ра степень: Слѣпване на дървенитѣ останки съ помощьта на слюнка или съ течностьта, намираща се въ ануса, за образуване на тюнели, на отбранителни прегради и на гнѣзда, напълно затворени. Дървена картонна индустрия (Captotermas, Arhinotermes, Eutermes).

3-а степень: Изкуство за зидане съ чакълъ, образуванъ отъ бучки пръсть и отъ слюнка. Постепенно осъвършенствуване, начиная отъ проститѣ измазвания съ пръсть до най-съвършенитѣ постройки.

4-а степень: Култивиране на гжбитѣ. Все повече и повече усъвършенствуване изкуство на термититѣ-гжбарки.

скайки се като кучета върху противника, когото хапятъ бѣсно, и безъ ни най-малко да отстжпватъ [1]).

III

Ако нападението се продължава, войницитѣ се обхващатъ отъ бѣсна ярость, изпускатъ ясни звукове, трептящи и по-бързи отъ чукането на часовника; звукове, които се чуватъ на разстояние нѣколко метра. На тия звукове отговаря изсвирване отъ вжтрешностьта на гнѣздото. Този видъ бойна пѣсень, или яростенъ химнъ, се произвежда отъ удрянето на главата о̀ цимента и отъ търкането на основата на тила о̀ щита на насѣкомото; той е ритмуванъ твърде ясно и се повтаря всѣка минута.

По-нѣкога, въпрѣки геройската защита, случва се, щото известенъ брой мравки да проникнатъ въ крепостьта. Тогава се разпредѣля отбраната. Войницитѣ задържатъ, колкото могатъ, нападателя, когато задъ тѣхъ работницитѣ зазидватъ на бърза ржка изходитѣ на всички коридори. Войницитѣ се самопожертвуватъ, но врагътъ е затворенъ. По този начинъ се срѣщатъ нѣкои могилки, дето термити и обикновени мравки обитаватъ заедно и изглежда да живѣятъ въ добро съгласие. Въ сжщность, обикновенитѣ мравки заематъ само една часть отъ могилата, която имъ е била окончателно отстжпена, безъ обаче да могатъ да проникнатъ въ самата крепость.

Въобще, нападението, което твърде рѣдко се завършва съ превземането на цѣлата крепость, взема край съ отнѣмането на превзетитѣ части. Всѣка обикновена мравка, казва H. Prel, който е наблюдавалъ тия сражения въ Узамбара (Английска източна Африка),

---

[1]) E. Bugnion, въ малкото си съчинение, ни дава интересенъ примѣръ отъ тая интилигентна и бодра борба. Той билъ поставилъ въ касетка, покрита съ стъкло, една колония Eutermes Lacustris. На следния день, намира масата, върху която билъ сложилъ касетката, покрита съ страшнитѣ обикновени мравки Pheidologeton diversus. Понеже стъклото не запушвало добре касетката, той помислилъ колонията си за унищожена. Това не е станало. Предупредени за опастностьта, войницитѣ се били наредили на масата, около касетката, застанали противъ враговетѣ си, съ църкалата си; храбритѣ малки войници бодроствували презъ цѣлата нощь и не допуснали минаването нито една отъ обикновенитѣ мравки.

плѣнява половинъ дузина термити, които, слабо осакатени, мжчно се движатъ; следъ това, всѣка отъ нападателкитѣ задига три или четири термити и ги отнася; редоветѣ отново се нареждатъ и влизатъ въ жилището си.

Армията на наблюдаванитѣ обикновени мравки, заемаше ширина десеть сантиметра и единъ и половина метръ дължина. При вървежа си, тя изпускаше продължително цвъртене.

Следъ отблъсването на неприятеля, войницитѣ престояватъ нѣколко време върху пробива, после отново заематъ мѣстата си, или се завръщатъ въ казармитѣ си. Следъ това, отново се появяватъ работницитѣ, които при първия сигналъ за опасность се бѣха разбѣгали, съгласно съ строгото и справедливо разпредѣление на работата, което поставя на една страна геройството, а на другата труда. Последнитѣ веднага започватъ да поправятъ повредитѣ съ фантастична бързина, като всѣки носи топчето си отъ изпражения. Следъ единъ часъ, Dr. Tragardh констатиралъ, че единъ отворъ, колкото дланьта на ржката, билъ запушенъ; и Т. И. Саважъ ни съобщава, че като разнебитилъ една вечерь единъ мравунякъ, на следния день, сутриньта видѣлъ всичко поправено и покрито съ новъ слой циментъ.

Тая бързина е за тѣхъ въпросъ за животъ или смърть, защото най-малката пукнатина привлича неизброими врагове, и е фатална за колонията.

IV

Тия борци, които въ самото начало изглеждатъ като наемници, но винаги вѣрни и героични наемници на безпощадниятъ Картагенъ, изпълняватъ и други служби. У термититѣ Eutermes Monoceros, ако и слѣпи (никой въ колонията не вижда), тѣ се изпращатъ за разузнаване, преди армията да се доближи до нѣкое кокосово дърво. Казахме, че въ походитѣ термититѣ Termes Viator действуватъ като сжщински офицери. Твърде е вѣроятно, че тѣ постжпватъ по сжщия начинъ и въ затворенитѣ мравуняци, ако и наблюдаването имъ тамъ да не е възможно, защото, при най-малката тревога, тѣ тичатъ при пробива, като сжщински войници.

На една фотография, снета отъ W. Savil-Kent, въ Австралия, се виждатъ двама отъ тия борци, които изглеждатъ, да надзиравать група работници, заети съ гризането на една дъска. Тѣ се стараятъ да бждатъ полезни, пренасятъ яйцата съ челюститѣ си, застават на кръстопжтищата, дето регулиратъ циркулирането, и Smethmann дори твърди, че е виждалъ такива борци, които, съ малки любезни потупвания, помагаха на царицата, при затруднителното снясяне на едно упорито яйце.

Тѣ изглеждатъ съ по-голѣма инициатива и поинтелигентни отъ работницитѣ; образуватъ, съ една дума, въ тая съвѣтска република, единъ видъ аристокрация, но мизерна аристокрация, която, като нашата, е неспособна да посрѣща нуждитѣ си, а поради препитаването си е въ зависимость отъ самия народъ. За нейно щастие, въ противоположность на онова, което става, или изглежда че става у насъ, нейната участь не е съвсемъ свързана съ слѣпитѣ капризи на тълпата, но се намира въ ржцетѣ на една друга сила, лицето на която още не сме виждали, и въ тайнственността на която ще се опитаме да проникнемъ по-нататъкъ.

Ние ще видимъ, говорейки за роенето, че въ трагичнитѣ часове, когато колонията се намира въ опастность до смъртъ, тѣ сами изпълняватъ службата на полиция; при излазитѣ, запазватъ хладнокръвието си всрѣдъ заобикалящата ги опасность, и изглежда, да действуватъ отъ името на нѣкакъвъ комитетъ на обществена отбрана, който имъ делегира пълна власть. Въ всѣки случай, въпрѣки властьта, съ която, при много обстоятелства изглеждатъ облечени, и злоупотрѣбата съ която лесно биха имъ позволили страшнитѣ оржжия, които притежаватъ, тѣ все пакъ се намиратъ подъ властьта на върховната и тайна сила, която управлява републиката имъ. Тѣ образуватъ, въобще, една пета отъ цѣлото население. Щомъ надминатъ този размѣръ, както се е наблюдавало въ малкитѣ мравуняци, единствени достжпни за подобенъ родъ наблюдения, непознатата сила, която умѣе доста точно да брои, погубва приблизително толкова отъ тѣхъ, колкото сж били допуснати като жители на колонията, не защото сж чужди, но защото сж

повече, отколкото сѫ нужни.

Тѣ не ги убиватъ като мѫжкитѣ пчели: сто работника не биха могли да се справятъ съ едно отъ тия чудовища, на които само задната часть е уязвима. Просто не ги хранятъ и, неспособни сами да ядатъ, тѣ умиратъ отъ гладъ.

Но какъ постѫпва тайната сила при броенето, при посочването и обграждането на ония, които е осѫдила. Този е единъ отъ хилядитѣ въпроси, които бликатъ отъ мравуняка, и които до сега сѫ останали безъ отговоръ.

Нека не забравяме, преди да приключимъ тия глави, посветени на милицията на лишения отъ свѣтлина градъ, и да споменемъ за доста страннитѣ музикални способности, които тѣ често проявяватъ. Тѣ действително изглеждатъ, ако не меломани, поне онова, което „футуриститѣ биха нарѣкли „шумящитѣ" на колонията. Тия шумове, които сѫ сигналъ за тревога, позивъ за помощь, единъ видъ стенания, разни трептения, биватъ почти винаги ритмувани и на които отговаря множеството съ мърморене; тоя шумъ е накаралъ много автомолози да вѣрватъ, че тѣ се съобщаватъ помежду си, не само съ рогчетата си, както обикновенитѣ мравки, но и съ помощьта на единъ езикъ, повече или по-малко разчлененъ. Въ всѣки случай, въ противоположность на пчелитѣ и на обикновенитѣ мравки, които изглеждатъ напълно глухи, акустиката играе известна роля въ републиката на тия слѣпи насѣкоми, слухътъ на които е много остъръ.

Твърде е трудно да разберемъ това, когато се касае за подземни мравуняци, затрупани съ повече отъ два куб. метра дърва, преобърнати на каша, пръсть и циментъ; тия жилища поглъщатъ всички звукове, но ако приближимъ ухото си до ония, които сѫ направени по стъблата на дървета, ще чуемъ цѣла редица шумове, дължими, навѣрно, не само на случая.

Впрочемъ, очевидно е, че една организация толкова деликатна, толкова сложна, у която всичко е солидарно, всичко е строго уравновесено, не би могла да сѫществува, безъ взаимно съгласие, освенъ ако се припишатъ чудесата ѝ на предварително установена хармония, което е много по-малко вѣроятно, отколкото взаимното споразумеване. Между хилядитѣ доказателства

за това съглашение, които виждаме натрупани въ тия страници, азъ ще привлѣка вниманието на читателя върху следното: сѫществуватъ мравуняци на термити у които само една колония заема нѣколко стебла на дървета, понѣкога отстоящи далече едни отъ други, и която колония има една и сѫщата царска двойка. Тия отдѣлни натрупвания на насѣкоми, но подчинени на една и сѫща централна администрация, толкова добре се съобщаватъ помежду си, щото, ако въ едно отъ стеблата се премахне редицата претендентки, които термититѣ всѣкога държатъ въ запасъ, за да могатъ да замѣстятъ царицата, въ случай на смърть, или на твърде малка плодовитость, обитателитѣ на съседното стебло започватъ веднага отглеждането на нова редица кандидатки за трона. Ние ще се повърнемъ върху тия замѣнителни или допълнителни форми, които сѫ една отъ най-интереснитѣ и най-остроумнитѣ особености на политиката на термититѣ.

V

Освенъ тия различни шумове, крѣсъци, чукания, свиркания, викове за тревога, почти винаги ритмовани, и които доказватъ известна музикална чувствителность, термититѣ проявяватъ още, при много обстоятелства, свързани движения, сѫщо ритмовани, каточе ли принадлежатъ на нѣкаква съвсемъ особена хореография, или особенъ оркестъръ и които нѣща всѣкога сѫ интригували наблюдаващитѣ ги антомолози. Тия движения се извършватъ отъ всички членове на колонията, съ изключение на новороденитѣ, Това е единъ видъ конвулсивно танцуване, при което върху неподвижнитѣ пети, движущето се отъ трептения тѣло се клати отпредъ назадъ съ леки странични подскачания. Това танцуване се продължава презъ течение на часове, прекъсвано отъ кратковременни почивки.

То предшествува най-вече брачното летене и служи като встѫпление на нѣкаква молитва или свещенъ обрядъ; то най-голѣма жертва, която колонията би могла да си наложи.

Сѫщо такива движения се забелязватъ, когато внезапно се раздвижватъ или освѣтлятъ тржбитѣ, въ

които затварятъ подлежащитѣ на наблюдение термити, които, впрочемъ, не могатъ лесно да се задържатъ тамъ, защото тѣ пробиватъ почти всички дървени запушалки, па дори и металическитѣ, и като несравними химици, успѣватъ да разядатъ и самото стъкло.

ЦАРСКАТА ДВОЙКА

I

Следъ работницитѣ и войницитѣ или амазонкитѣ, въ семейството на термититѣ намираме царя и царицата. Тая меланхолична двойка, вѣчно затворена въ продълговата келия, е изключително натоварена съ възпроизвеждането. Царьтъ, единъ видъ принцъ-съпругъ, е меланхоличенъ, дребенъ, слабъ, страхливъ, потаенъ, винаги скритъ подъ царицата. Царицата представява отъ себе си най-чудовищната коремна хипертрофия, която се срѣща въ свѣта на насѣкомитѣ, които природата е надарила съ разни чудноватости. Тя представява единъ великански коремъ, подутъ отъ яйца до пукване, подобенъ на бѣла кървавица, отъ която едва се подаватъ една малка глава съ щипче, прилична на главичката на черна карфица, забодена въ наденица, изпълнена съ срѣда отъ хлѣбъ. Споредъ една рисунка, приложена къмъ научния докладъ на У Sjostedt, царицата на термититѣ отъ вида Termes Natalensis, възпроизведена въ естествена величина, е дълга 100 милиметра и има еднообразна окржжность отъ 77 милиметра, когато работникътъ отъ сжщия видъ е дълъгъ само 8 милиметра и има отъ 4—5 милиметра въ окржжность.

Имайки съвсемъ малки крачки на потъналото въ масъ тѣло, царицата не е способна да направи и най-малко движение. Тя снася срѣдно по едно яйце въ една секунда. тоесть повече отъ осемдесеть хиляди въ двадесеть и четири часа и тридесеть милиона за една година. Ако се придържаме о по-умѣреното изчисление на Escherich, който у вида Termes Bellicosus изчислява снесенитѣ яйца отъ една възрастна царица на 30,000 за единъ день, ще стигнемъ до десеть милиона деветстотинь и педесеть яйца на година.

Доколкото е могла да бъде наблюдавана, изглежда, че презъ течение на четири до петь годишния си животъ, царицата денонощно снася яйца, безъ прекъсване.

Изключителни обстоятелства сж дали възможность на знаменития антомологъ K. Escherich да проникне единъ прекрасенъ день въ тайната на царскитѣ апартаменти. Той успѣлъ да нарисува една схематична и примамлива скица, като кошмара на Одилонъ Редонъ, или като междупланетното привидение на William Blake. Подъ единъ сводъ, тъменъ, кизъкъ и колосаленъ, въ сравнение съ нормалния ръсть на насѣкомото, изпълвайки го почти всецѣло, се изтѣга, като китъ, заобиколенъ отъ скариди, огромната, тлъста, мека, неподвижна и бѣлезникава масса на страшния кумиръ. Хиляди обожатели я милватъ и постоянно я ближатъ, но не и безъ интересъ, защото царственото потене изглежда да представя отъ себе си такава привлекателность, щото малкитѣ войници отъ охраната ѝ правятъ голѣми усилия да попречатъ на най-усърднитѣ ѝ поклонници да не отнесатъ нѣкаква частица отъ божествената ѝ кожа, за да задоволятъ обичьта си или апетита си. Затова старитѣ царици сж обсипани съ славни белези отъ зарастнали рани и изглеждатъ като закърпени.

Около ненаситната ѝ уста се трупатъ стотици дребни работници, които я хранятъ съ привилигирована каша, когато на другия ѝ край друго множество обикаля отвора на яйчния проходъ, събира, измива и отнася яйцата, при постепенното имъ снасяне. Между тия заети съ работа множества обикалятъ и нѣколко войници, които поддържатъ реда; други войници заобикалятъ светилището, гърбомъ къмъ него, съ лице насочено срещу възможенъ неприятель и наредени по войнишки; съ голѣмия си ръсть, и съ отворени челюсти тѣ образуватъ неподвижна и заплашителна охрана.

Щомъ плодовитостьта ѝ започне да намалява, вѣроятно по заповѣдь на тия непознати контрольори или съветници, безпощадната намѣса на които намираме навсѣкжде, царицата се лишава отъ храна. Тя умира отъ гладъ. Това е единъ видъ пасивно и твърде практично цареубийство, за което никой не е лично отговоренъ. Останкитѣ на царицата биватъ изядени съ удоволствие, защото тя е много тлъста; нея замѣстватъ съ една отъ

запаснитѣ носачки на яйца, за които наскоро ще поговоримъ.

Въ противоположность на онова, което се е вѣрвало до сега, съединението не се извършва, както у пчелитѣ, презъ течение на брачното летене, защото презъ време на това летене половетѣ не сж още способни за възпроизвеждане. Съгласно единъ страненъ символъ, върху който може много да се спори, съчетанието се извършва само, когато двойката взаимно си изскуби крилата и устрои домакинството си въ тъмнината на мравуняка, който напуска едва следъ смъртьта си. Антомолозитѣ не сж съгласни върху начина, по който се извършва това бракосъчетание. Филиппо Силвестри, голѣмъ авторитетъ по тая материя, твърди, че като се вземе предъ видъ устройството на органитѣ на царя и царицата, бракосъчетанието имъ физически е невъзможно и че царьтъ се задоволява съ изливане семето си върху яйцата, следъ излизането имъ отъ яйчния проходъ. Споредъ Грасси, не по-малко компетентенъ по тая митерия, бракосъчетанието се извършвало въ гнѣздото и се повтаряло периодически.

РОЕНЕТО

I.

Работницитѣ, войницитѣ, царьтъ и царицата образуватъ постоянната и сѫществена основа на колонията, която, при единъ желѣзенъ законъ, по-строгъ отъ онзи на Спарта, продължава въ тъмнината затворническото си сѫществуване, отвратително и монотонно. Но покрай тия мрачни пленици, които никога не виждатъ дневната свѣтлина, строгата фаланстера (образцово социалистическо общество) възпитава и поддържа неизброими легиони девици и юноши, украсени съ дълги прозрачни крила и надарени съ очи, които се приготовяватъ въ тъмнината, (дето гъмжатъ слѣпороденитѣ), за да се изложатъ на блѣсъка на тропическото слънце. Тѣ сѫ пълноразвититѣ мѫжки и женски насѣкоми, единственитѣ, които иматъ полъ, отъ които ще излѣзе, ако безпощаднитѣ сѫдии го позволяватъ, царската двойка, която обезпечава бѫдещето на една друга колония. Тѣ представятъ отъ себе си надеждата, разкошността, сладострастната радость на подземния градъ, който нѣма другъ изходъ къмъ любовьта и къмъ небето. Хранени като деца, защото, нѣмайки протозоери, не могатъ да смилатъ целулозъта, тѣ блуждаятъ безъ всѣкаква работа изъ галериитѣ и залитѣ, очаквайки часа на освобождаването и на щастието си. Къмъ края на екваториалното лѣто, при наближаване сезона на дъждоветѣ, най-после настѫпва този часъ. Тогава неприкосновената крепость, въ стенитѣ на която, подъ страхъ на смъртъ за цѣлата колония, не се допускатъ други пукнатини, съ изключение на онія, които сѫ необходими за провѣтряването, чиито всички съобщения съ външния свѣтъ сѫ изключително подземни, тогава крепостьта обхваната отъ упоение, внезапно се продупчва съ отвори, задъ които се виждатъ чудовищнитѣ глави на войницитѣ, които не допускатъ нито влизането нито излизането **въ крепостьта**. Тия отвори се

съобщаватъ съ галерии или съ коридори, дето сѫ натрупани нетърпеливитѣ насѣкоми за брачното летене. При даденъ знакъ отъ страна на невидимата сила, войницитѣ се отстраняватъ, отварятъ се изходитѣ и даватъ свободенъ ходъ на развълнуванитѣ годеници. Веднага, споредъ твърдението на всички пѫтешественици, се показва гледка, предъ която роенето на пчелитѣ изглежда незначително. Отъ огромната сграда, подобна на грамадна купа, на пирамида, или на укрепенъ замъкъ, като отъ силно загряванъ до избухване паренъ котелъ, отъ който бликатъ отъ всички пукнатини облаци отъ пàра, образувана отъ милиони крила, множеството годеници отлетяватъ къмъ небето, за да търсятъ неизвестната и почти винаги осуетявана любовь. Като всичко, което е самo единъ блѣнь и сънь, това чудно явление трае само нѣколко минути, а следъ това облакътъ пада тежко на земята и я покрива съ тѣлата си. Праздненството е свършено, любовьта е измѣнила на обещанията си, и смъртьта заема мѣстото ѝ. Предупредени отъ приготовленията, предизвестени отъ инстинкта, който не ги мами, всички ония, които ламтятъ за вкусна и сочна гозба, каквато имъ дава всѣка година неизброимата плътъ на годеницитѣ отъ мравуняка, птицитѣ, влѣчугитѣ, коткитѣ, кучетата, гризачитѣ, почти всички насѣкоми, а най-вече мравкитѣ и воднитѣ кончета се нахвърлятъ върху беззащитната огромна плячка, която понѣкога покрива хиляди квадратни метра, и започватъ страшната си гощавка; особено птицитѣ до такава степень се наяждатъ, щото не могатъ да затварятъ човкитѣ си; и самиятъ човѣкъ (туземецъ) взема участие въ тая плячка: съ лопата събира жертвитѣ, яде ги пържени или печени, или прави отъ тѣхъ сладкиши, вкусътъ на които напомня бадемовитѣ питки, а въ нѣкои страни, като въ островъ Ява, ги продаватъ на пазаря.

Щомъ последното отъ крилатитѣ насѣкоми отлети, както винаги, по тайнствената заповѣдь на недоловимата власть, която царува въ мравуняка, последниятъ отново се затваря, отворитѣ се зазидватъ, и ония, които сѫ излѣзли, сѫ неумолимо изключени отъ родния си градъ.

Какво става съ тѣхъ? Неспособни да се хранятъ, заобиколени отъ хиляди врагове, които се смѣняватъ, споредъ твърдението на нѣкои антомолози, всички, безъ изключение, загиватъ. Други пъкъ твърдятъ, че тукъ-таме по нѣкоя мизерна двойка успѣва да се избави отъ катастрофата и бива прибрана отъ работницитѣ и войницитѣ на нѣкоя съседна колония, за да замѣстятъ нѣкоя умрѣла или уморена царица. Но какъ и отъ кого е била прибрана? Работницитѣ и войницитѣ не блуждаятъ по пѫтищата и никога не излизатъ на открито, а съседнитѣ колонии сѫ зазидани, като онія, които двойката е напуснала. Други най-после твърдятъ, че една такава двойка може да просѫществува цѣла година, и да отгледа войници, които ще я защитатъ и работници, които ще я хранятъ. Но какъ живѣе тя презъ течение на цѣла година, когато е доказано, че у нея твърде рѣдко се намиратъ протозоери, поради което и не може да смила целулозата? Както се вижда, всичко това е още много противоречиво и тъмно.

II

Вѣрно е, че въ една република, толкова скѫперническа, толкова предвидлива, толкова пресмѣтлива, това губене на живи сѫщества, на сили и на богатства изглежда необяснимо, па и толкова по-загадъчно, защото тая огромна ежегодна жертва, принасяна на боговетѣ на вида, която очевидно има предъ видъ кръстосаното оплодяване, напълно непостига гонимата цель. Не може да сѫществува кръстосано оплядяване, освенъ при натрупване на мравуняци, — нѣщо което е рѣдко, защото не всички брачни летения се извършватъ въ единъ и сѫщия день. Ако и нѣкоя двойка успѣе, като по чудо, отново да се завърне въ родната си кѫща, сѫществуватъ хиляди шансове срещу единъ, че тая двойка ще бѫде еднокръвна. Нека не бѫдемъ толкова много самоувѣрени, щомъ тия нѣща ни се виждатъ нелогични или несвързани. Нашитѣ наблюдения или нашитѣ тълкувания сѫ още недостатъчни; ние не трѣбва да се заблуждаваме; грѣшката би била наша, освенъ ако я препишехме на природата, която, както е казвалъ

Жанъ де Ла Фонтенъ, е правила много такива погрѣшки [1]).

Споредъ наблюденията на Силвестри, за избѣгване на тия нещастия нѣкои видове се роятъ само презъ нощьта или при дъждовно време. Други, за да увеличатъ шансоветѣ си, изпускатъ роевитѣ си само на малки групи, и то презъ течение на нѣколко месеца. По този поводъ, трѣбва да забележимъ, че въ мравуняка общитѣ закони не сж както въ кошера напълно неумолими и ненарушими. Термититѣ, ще имаме и други примѣри за това, сжщо като хората и противоположно на обичаитѣ на всички животни, ржководими отъ истинкта, сж преди всичко опортюнисти, и уважавайки главнитѣ лини на свободата си, тѣ въ сжщото време умѣятъ, когато е потрѣбно, съ еднаква интелигентность, като насъ, да ги съобразяватъ съ обстоятелствата и да ги приспособяватъ къмъ нуждитѣ, или просто къмъ удобствата на момента. По принципъ, за да задоволятъ желанията на вида или на бждащето, или за да угодятъ на една закоренѣла идея на природата, тѣ практикуватъ роенето, при всичко, че то е много обременително и деведесеть и деветь пжти на сто съвсемъ безполезно; при нужда тѣ го ограничаватъ, организиратъ го, или дори се отказватъ отъ него, минаватъ и безъ него, безъ да срѣщатъ неудобства. По принципъ, тѣ сж монархисти, при нужда тѣ поддържатъ две царици, раздѣлени съ преграда, въ една и сжщата келия, както ги е наблюдавалъ Savage; понѣкога и до шесть царски двойки, както е констатиралъ Haviland, безъ да държатъ смѣтка за царетѣ и царицитѣ, които избѣгватъ отъ наблюдение благодарение на вземанитѣ мѣрки отъ работницитѣ за улесняване бѣгството имъ; поради това — намирането имъ не е лесно; Haviland е дирилъ

[1]). Сжщо у пчелитѣ роенето е общо нещастие и винаги причина на смъртъ и на гибелъ за кошера — майка и за неговитѣ колонии, когато то се повтаря презъ сжщата година. Модерниятъ пчеларь се старае доколкото е възможно да му попречи, унищожавайки младитѣ царици и увеличавайки резервоаритѣ на меда, но често той не успѣва да отстрани онова, което наричатъ „треска на роене“. Сега той заплаща за хилядогодишнитѣ варварски обичаи и за нещастния подборъ, при който най-добритѣ кошери, тоестъ ония, които не сж се роели и сж били пълни съ медъ, сж били систематически пожертвувани.

презъ течение на три дена една отъ тия владѣтелки, а после я намѣрилъ скрита подъ дръвестни останки въ дъното на гнѣздото.

За да довършимъ съ това изчисляване, нека поменемъ, че тѣхната царица трѣбва да има крила и да е виждала дневната свѣтлина; при нужда, тѣ я замѣняватъ съ тридесетина безкрили носачки на яйца, които никога не сж напускали гнѣздото. Изобщо, тѣ не допускатъ царь чужденецъ, а при нужда, ако престолътъ е вакантенъ, тѣ съ усърдие приематъ оногова, когото имъ предлагатъ. Изобщо, всѣки мравунякъ се обитава само отъ единъ добре характеризиранъ видъ термити; на практика често е било констатирано, че два или три, а понѣкога до петь вида, съвсемъ различни, сътрудничатъ въ едно и сжщото гнѣздо. Нека прибавимъ, че тия отклонения не изглеждатъ несвързани и необмислени, но ако се се вгледаме по-отблизо въ тѣхъ, ще видимъ, че тѣ се дължатъ на една неизмѣнима причина, която е благоденствието и спасението на колонията.

Впрочемъ, върху всички тия точки сжществуватъ още много съмнения, и преди да направимъ заключението си, трѣбва да дочакаме по-решителни наблюдения Последнитѣ сж толкова по-трудни, особено, както вече казахме, когато сжществуватъ хиляда и петстотинь вида термити, на които нравитѣ и организацията не сж еднакви.

Изглежда, че нѣкои измежду тѣхъ сж достигнали, като човѣка, до най-критическия моментъ на една еволюция, започната преди милионь години.

III.

И тъй, нормалниятъ режимъ е монархията. Но много по-благоразумна отъ оная на кошера, сждбата на който — това е най-слабата страна на една чудесна организация — винаги зависи отъ една единствена царица, когато, относно благоденствието си, мравунякътъ у термититѣ е почти независимъ отъ царската двойка. Онова, което би могло да се нарече „конституция", основенъ законъ, тамъ е много по-гъвкавъ, по-еластиченъ, по-предвидливъ, по-остроуменъ и отбелязва неуспоримъ политически прогресъ. Царицата у термититѣ, или по-скоро делегираната да снася яйца, защото тя представ-

ява себе си само едно сжщество, изпълняващe щедро и великодушно своята длъжность, и тя остава на поста си докато остарѣе. Щомъ се намали плодовитостьта ѝ, премахватъ я, преставайки да я хранятъ или ѝ даватъ известенъ брой помощнички. По този начинъ сж били намѣрени до тридесеть царици въ една колония, но ни най-малко дезорганизирани и изпаднали въ анархия, въ каквато изпада кошеръть, въ който сж се увеличили пчелитѣ, които снасятъ яйца; напротивъ, тая колония е била много цвѣтуща, благодарение на необикновената пластичность на организъма имъ, който се ползува отъ предимствата на най-първобитното едноклетъчно сжществуванѣ, и отъ ония на най-еволюиралия животъ; а може би, при липса на друго обясняване, трѣбва да допуснемъ това, благодарение на известни химически и биологични познания, още не известни на човѣка; изглежда, че термититѣ могатъ всѣки моментъ, когато почувствуватъ нужда, при надлежно хранене и грижи, да преобразятъ която и да било личинка или буба на съвършено насѣкомо, да му създататъ очи и крила, презъ течение на по-малко отъ шесть дена, или да извлѣкатъ отъ всѣко яйце работникъ, войникъ, царь или царица. За тая цель, за да печелятъ време, тѣ винаги иматъ въ запасъ известенъ брой индивиди, готови да бждатъ подложени на последнитѣ преобразувания. [1]).

Макаръ тѣ и да могатъ, както се вижда, да извършватъ всичко това, но по причини, въ които още не можемъ да вникнемъ, тѣ не преобръщатъ едно отъ тия яйца, или отъ тия кандидатки въ съвършена царица, снабдена съ крила и съ очи, тоестъ подобна на

---

[1]) Известно е, че пчелитѣ притежаватъ сжщата способность, по-ограничена. Тѣ могатъ за три дена, съ надлежната храна, съ разширяване и съ по-изобилно проветряване на клетката, да преобразятъ на царица всѣка личинка — работничка, тоестъ да излезатъ отъ нея три пжти по-обемисто насѣкомо, на което формата и сжществените органи сж значително различни; по този начинъ челюститѣ на царицата сж назжбени, когато онія а работничкитѣ сж гладки, като желѣзото на ножъ; езикътъ ѝ е по-кжсъ, тя е лишена отъ сложния апаратъ за отдѣляне на восъкъ; тя е снабдена само съ четири коремни торбички (ганглиони), когато другитѣ иматъ петь, жилото ѝ е прикривено като широка кривa сабия, когато жилото на подданицитѣ ѝ е право; тя е лишена отъ кошнички за цвѣтенъ прахъ и пр.

ония, които съ хиляди сѫ излетѣли, и готова да бѫде оплодотворена отъ царя въ брачното гнѣздо. Тѣ почти винаги се задоволяватъ да изваждатъ носачки на яйца, слѣпи и безкрили, които изъвършватъ всички функции на царица, безъ ущърбъ за колонията. Както е известно, сѫщото не е у пчелитѣ, дето работничката, която носи яйца и замѣства умрѣлата владѣтелка, произвежда само ненаситни мѫжки пчели и за нѣколко седмици докарва до разорение и смърть най-богатата и най-благоденствующата колония.

Доколкото човѣшкитѣ погледи могатъ да схванатъ, не сѫществува голѣма разлика между единъ мравунякъ, който притежава автентична царица и другъ, който се ползува за снасяне на яйца отъ обикновени термити. Нѣкои термитолози твърдятъ, че тия новопроизведени носачки на яйца не могатъ да произвеждатъ нито царе, нито царици и, че тѣхнитѣ потомци сѫ лишени отъ крила и отъ очи, тоестъ не ставатъ никога съвършенни насѣкоми. Това е възможно, но не е достатъчно, и въ сѫщность безъ значение за колонията, тъй като онова, което е за нея необходимо, то е да има майки на работници и войници; тя твърде добре може да сѫществува, безъ кръстосано оплодяване, което, както видѣхме, е съвсемъ ненадежно и съмнително, Освенъ това, всичко което засѣга тия замѣстнически форми още подлежи на оспорване; то е и една отъ най-тайнственитѣ страни на мравуняка.

IV

Сѫщо е споренъ, или поне недостатъчно добре проученъ въпроса за паразититѣ (не говоря за червнитѣ паразити), защото, освенъ законнитѣ обитатели, мравунякътъ на термититѣ дава подслонъ на голѣмъ брой готовановци, които още не сѫ били преброени и наблюдавани, както това е вече направено въ мравуняка на обикновенитѣ мравки. Известно е, че у обикновенитѣ мравки тия паразити играятъ интересна роля и се развѫждатъ по фантастиченъ начинъ. Васманнъ, великиятъ мирмекологъ (мравологъ), изброява такива паразити въ мравуняка на обикновенитѣ мравки до хиляда и двеста и четиридесеть и шесть вида. Едни отъ тѣхъ дохождатъ

просто да дирятъ въ топлата влага на подземнитѣ галерии храната си и милосърдно сж търпими тамъ, защото обикновената мравка е много по-малко буржоазка и скжперница, отколкото е била считана за такава отъ добрия Ла Фонтенъ; но голѣмъ брой отъ другитѣ паразити сж полезни, па дори и необходими. Сжществуватъ и такива, функциитѣ на които сж съвсемъ необходими, особено тия Antennophorus, които се срѣщатъ у повечето мравки отъ вида на Lasius Mixtus, толкова добре наблюдавани отъ Шарлъ Жане.

Тѣ сж единъ видъ въшки, пропорционално огромни, голѣми колкото главата на обикновената мравка, която все пакъ, пропорционално, е приблизително два пжти по-обемиста отъ нашата. Въобще, върху всѣки отъ тия мравки се намиратъ по три отъ тия въшки, които грижливо и методично се установяватъ, едната подъ брадичката, другитѣ две, по една, на всѣка страна отъ корема на мравката, и по такъвъ начинъ, щото да не нарушаватъ равновесието на вървежа й. Мравката Lasius Mixtus, въ самото начало, съ отвращение ги приема, но щомъ тѣ заематъ въ нея мѣсто си, тя не само ги търпи, но и не се опитва да се избави отъ тѣхъ. Кой е онзи мжченикъ отъ нашитѣ свещени легенди, който би носѣлъ, безъ да се оплаква, троенъ товаръ, толкова тежъкъ и толкова досадителенъ? Строгата мравка отъ баснята не само се примирява съ него, но още се грижи и храни тия си товари, като да сж нейни деца. Когато една отъ тия мравки, укичена съ своитѣ чудовищни паразити, намѣри, напримѣръ, една лъжица медъ, наядва се и се завръща въ гнѣздото си. Привлечени отъ хубавата миризма, други мравки се приближаватъ и искатъ дѣла си отъ плячката. Великодушно мравката уригва и повръща часть отъ меда въ устата на другаркитѣ си; при това избълване на меда нейнитѣ паразити долавятъ по нѣколко капки отъ скжпоцената течность. Вмѣсто да се възпротиви на това, мравката ги улеснява въ вземане на тоя десятъкъ, и заедно съ другаркитѣ си чака отвратителнитѣ готовановци да дадатъ сигналъ за заминаване. Трѣбва да се вѣрва, че разхождайки тия грамадни разкошни въшки, които биха ни дотегнали съ тежестьта си, тя изпитва странни наслаждения, които не сме въ

състояние да схванемъ. Въ сжщность, ние твърде малко разбираме свѣта на насѣкомитѣ, които сж ржководятъ отъ духъ и чувства, които нѣматъ нищо общо съ ония, които ни ржководятъ.

Но нека напустнемъ нашитѣ обикновени мравки и се повърнемъ къмъ нашитѣ дървоядци. Споредъ професоръ E. Warren, познатитѣ до 1919 година гости на мравуняка на термититѣ възлизатъ на 496, отъ които 348 сж твърдокрили. Всѣки день се откриватъ нови; тѣ се разпредѣлятъ на сжщински гости — натрапеници (symphiles), съ които приятелски се отнасятъ, на търпими гости (synoeketes) — съжители, вмъкнали, се съ хитрость, преследвани гости (synechtres), и на сжщински паразити (Ectoparasites). Въпрѣки даденитѣ имъ научни названия, този въпросъ не е добре изясненъ и очаква по-пълно проучване.

ОПУСТОШЕНИЯТА.

I.

Мравунякътъ на термититѣ, какъвто се срѣща въ тропическитѣ мѣста, съ неимовѣрно остроумнитѣ си бронзови закони, съ жизнеспособностьта си, съ страшната си плодовитость, би билъ една опастность за човѣшкия родъ и за малко време би покрилъ нашата планета, ако случаятъ или нѣкакъвъ неизвестенъ капризъ на природата, въобще малко снисходителна къмъ насъ, не бѣ поискалъ, щото това насѣкомо да бѫде твърде уязвимо и силно чувствително къмъ студа. То не може да живѣе въ умѣрения климатъ. За него сѫ потрѣбни, както вече казахъ, най-топлитѣ страни на земното кѫлбо. То се нуждае отъ температура отъ 20 до 36 градуса. Подъ двадесеттѣ градуса живота му се спира, надъ 36° неговитѣ протозоери загиватъ и то умира отъ изтощаване. Но тамъ, дето то има възможность да се установи, упражнява страшни опустошения: Termes utriusque Indiae calamitas summa, казваше на времето Линей: „Не сѫществува въ топлитѣ и тропически страни на земната повръхность семейство отъ насѣкоми, членоветѣ на което да водятъ толкова непрекѫсвана война противъ човѣшкото дѣло", добавя W. W. Froggatt, който по-добре отъ всѣки другъ човѣкъ познава термититѣ. Кѫщитѣ рухватъ, вѫтрешно проядени отъ основата до върха. Мебелитѣ, долнитѣ бѣли дрехи, хартиитѣ, облѣклата, обувкитѣ, провизиитѣ, дървата и тревивитѣ изчезватъ. Нищо не може да убѣгне отъ тѣхнитѣ тѣ разорения, които представяватъ отъ себе си нѣщо ужасяващe и свръхестествено, защото тѣ винаги работятъ тайно и се откриватъ само въ момента на катастрофата. Голѣми дървета, които изглеждатъ живи и кората на които остава непокѫтната, падатъ на земята свмо отъ едно допиране. Въ Света Елена двама полицейски агенти се разговарятъ подъ една огромна Ме-

лиа (тропическо дърво); единиятъ отъ тѣхъ се облѣга на стеблото и великанското дърво, вжтрешно изцѣло преобърнато на прахъ, се сгромолясва върху тѣхъ и ги обсипва съ останкитѣ си. Понѣкога разрушителната работата се извършва съ гърмотевична скорость. Единъ чифликчия въ Кеенсландъ остава една вечерь колата си въ една ливада; на следния день той намира само железнитѣ ѝ части. Единъ колонистъ се завръща въ кжщата си следъ петь или шестдневно отсжтствие; всичко тамъ било непокътнато, никаква промѣна не се е забелязвала и не можалъ да открие работата на врага. Той сѣда на единъ столъ, който рухва подъ него. Хваща се за масата, тя се срутва на земята. Облѣга се на срѣдния стълбъ на кжщата, той рухва, повличайки следъ себе си покрива, всрѣдъ облакъ отъ прахъ. Всичко това изглежда като скроено отъ нѣкой гений—шегобиецъ, като въ нѣкоя феерия на Шателе. Презъ една нощь, докато той спалъ, тѣ проядатъ ризата съ която билъ облеченъ Smeathmann, който се намиралъ наблизо до едно отъ гнѣздата имъ, съ цель да го проучи. За два дена, въпрѣки всички взети мѣрки, тѣ унищожаватъ леглата и килимитѣ на други термитологъ, Д-ръ Хенрихъ Бяртъ. Въ бакалницитѣ въ Кембриджъ, въ Австралия, всички складирани стоки ставатъ тѣхна плячка: жамбони, сланина, пасти, смокини, орѣхи, сапуни изчезватъ. Восъкътъ или калаенитѣ обвивка на бутилкитѣ биватъ пробити до гжбенитѣ запушалки, и съдържимитѣ въ тѣхъ течности изчезватъ. Тенекиената похлупка на кутиитѣ съ консерви по наученъ начинъ бава пробита: най-напредъ тѣ проядатъ калаения слой, който я покрива, после намазватъ тенекията съ сокъ отъ който тя ръждясва, следъ което я пробиватъ безъ затруднение. Тѣ пробиватъ оловото, колкото и дебело да е. Вѣрватъ, че сж турили въ безопастность сандъцитѣ, каситѣ, принадлежноститѣ за легла, поставяйки ги върху бутилки, на които устата сж забити въ земята, дето малкитѣ имъ крачка не биха могли да ги досегнатъ. Следъ нѣколко дена стъклото бива разядено, и термититѣ ходятъ преспокойно покрай шиикитѣ и издутата часть на бутилкитѣ; тѣ изпускатъ една течность, която разлага кремнозема, съдържащъ се въ растителнитѣ стебълца, съ които се хранятъ; тая течность разяжда

сжщо и стъклото Така впрочемъ се обяснява здравината на тѣхния циментъ, който отчасти е преобърнатъ на стъкло. Понѣкога ги обхваща фантазията на нѣкой хумористъ. Единъ английски пжтешественникъ, Forbes разказва въ Oriental Memoir, че завръщайки се дома следъ нѣколко дена, прекарани при единъ приятель, той намѣрилъ всички картини, които украсявали апартаментитѣ му, изядени заедно съ рамкитѣ имъ, отъ които не останала и най-малката диря; но джамоветѣ, които ги покривали останали на мѣстата си, и били грижливо прилепени о стената съ циментъ, за да се избѣгне опасното или твърде шумно падане. Впрочемъ, случвало се е, щото термититѣ съ помощьта на този циментъ, като предвидливи инжинери, да закърпятъ твърде дълбоко прояденъ отъ тѣхъ стълбъ, който ги е заплашвалъ съ рухването си, преди довършване на разрушението.

Всички тия опустошения се извършватъ безъ да се забележатъ отъ когото и да е. Само вглеждайки се отблизо въ нѣкаква малка глинена тржба, прикрита въ жгъла на две стени, или минаваща покрай нѣкой корнизъ или покрай нѣкой цокълъ, и която се съобщава съ мравуняка, само тя може да ни открие присжтствието и ндентичностьта на врага, защото тия слѣпи насѣкоми сж надарени съ гениалностьта да вършатъ така работата си, щото да не бждатъ забелязани. Работата се извършва мълчаливо и само едно предупредено ухо може да долови презъ нощьта шума на милионитѣ челюсти, които прояждатъ дървенитѣ части на нѣкоя кжща и които предвещаватъ рухването ѝ.

Въ Конго, въ Елизабетвилъ, напримѣръ, неминуемитѣ имъ опустошения сж предвидени отъ архитектитѣ и отъ предприемачитѣ, които увеличаватъ съ 40% девизитѣ (оценката на работата), поради предпазителнитѣ мѣрки, които трѣбва да вематъ. Въ сжщата мѣстность, напълно проденитѣ траверси на желѣзопжтната линия трѣбва да се промѣняватъ всѣка година, както и телеграфнитѣ стълбове и дървенитѣ части на мостоветѣ, Отъ всѣко облѣкло, оставено навънъ презъ течение на една нощь, оставатъ само металическитѣ копчета; а колибата на туземцитѣ, въ която не се пали огънь, едва остава здрава до три години, благодарение на разрушителната дейность на термититѣ.

II.

Ето какви сѫ тѣхнитѣ обикновени пакости, които вършатъ по домоветѣ; понѣкога пакоститѣ имъ биватъ много по-голѣми, защото тѣ разпростиратъ опустошенията си върху цѣлъ градъ, па дори и върху цѣла страна. Въ 1840 г., единъ корабъ за търговия съ негри, заловенъ и разрушенъ, пренесълъ въ Жамстоунъ, столица на о. Света Елена, термититѣ Eutermes Tenuis — малка бразилска термита, чиито войници сѫ съ рогчета на носа си, или съ църкала; тѣ разрушили една часть отъ града, която жителитѣ били принудени отново да застроятъ. Този градъ изглеждаше, казва неговиятъ историографъ J. C. Melis, като да е опустошенъ отъ земетресение.

Въ 1879 г. единъ испански военненъ корабъ е билъ разрушенъ отъ термититѣ Termes dives въ пристанището на Ферролъ. Списанието Les annales de la Société entomologique française (Ser. 2, 1851, t. IX.) помѣства една бележка отъ генералъ Leclerc, въ която е казано, че въ 1809 г. френскитѣ Антилски острови не сѫ могли да се защищаватъ противъ англичанитѣ, защото термититѣ били опустошили складоветѣ и направили неоползотворяеми батериитѣ и муниционитѣ. Бихме могли безкрайно да продължаваме списъка на тѣхнитѣ опустошения. Казахъ вече, че тѣ сѫ направили необработаеми нѣкои части въ Австралия и въ островъ Цейлонъ, дето сѫ се отказали отъ борбата съ тия насѣкоми. Въ островъ Формоза термититѣ Coptotermes Formosus Shikari прояждатъ основитѣ и срутватъ зидоветѣ, които не сѫ циментирани. При пръвъ погледъ, обаче, изглежда, че тѣ сѫ уязвими и слаби, че могатъ да живѣятъ само въ сѣнката на тъмнотата въ мравуняка си и затава е достатъчно да се разрушатъ сводоветѣ на мравуняка, за да се избавимъ отъ тѣхъ. Човѣкъ би помислилъ, че тѣ сѫ всѣкога готови да отбиятъ неочакваното нападение, като важда, че въ странитѣ, дето съ барутъ разрушаватъ надземнитѣ имъ постройки, които после постоянно се изравняватъ съ оралото, тѣ вече не строятъ могили и се помиряватъ, както обикновенитѣ мравки, само съ подземния животъ и тамъ ставатъ неуловими.

Студътъ е защищавалъ до сега Европа отъ термититѣ, но не е известно дали това толкова пластично животно, толкова чудесно преобразуемо, не ще успѣе единъ день да се аклиматизира и у насъ. Ние вече видѣхме, напр., степни термити, които донѣкждe сж успѣли да се аклиматизиратъ, наистина съ цената на едно малко израждане, което ги прави по-безвредни и отъ обикновената безвредна мравка. Това може да е първиятъ етапъ; списанието Annales entomologiques, въ последния вѣкъ, съобщава за нахлуването въ нѣкои градове на Charente-Inferieure, а именно въ Сентъ, Сентъ-Жанъ-д'Англеи, Топапу-Charente, острова Ексъ и най-вече въ Ла Рошелъ, на сжщински тропичсски термити, пренесени отъ Сенъ Доминго (въ дъното на подводната часть на корабитѣ, между растителнитѣ останки). Цѣли улици били нападнати и тайно подкопани отъ безбройнитѣ и винаги невидими насѣкоми; цѣлиятъ градъ Ла Рошелъ билъ заплашенъ отъ нахлуването на този бичъ, който е билъ спрѣнъ само съ построяване на единъ каналъ отъ Вернеръ, който съобщавалъ пристанището съ прокопанитѣ проходи. Кжщи сж били срутени и е станало нужда отъ подпирането на Арсенала и на префектурата; единъ прекрасенъ день бѣха изненадани, откривайки, че архивитѣ и всички административни книжа били преобърнати на дребни частици. Подобни нѣща сж се случили и въ Рошфоръ.

Авторътъ на всички тия опустошения е била една отъ най-малкитѣ термити, познати подъ названието Termes Lucifugus, дълга 3 или 4 милиметра.

ТАЙНАТА СИЛА

I.

Въ мравуняка на термититѣ отново намираме голѣмата проблема на кошера, още по неотгадаема, защото организацията въ него е по-сложна. Кой царува въ него? Кой дава заповѣди, предвижда бѫдащето, чертае планове, уравновесява, управлява, осѫжда на смъртъ? Това не вършатъ владѣтелитѣ – царь и цари, — жалки роби на своитѣ функци, зависящи за прехраната си отъ добрата воля на работницитѣ; затворници въ клетката си, тѣ сѫ единственитѣ отъ града, които нѣматъ право да прекрачатъ оградата му. Царьтъ е единъ нещастникъ, страхливецъ, изплашанъ, смазанъ подъ корема на съпругата си. А царицата, тя може би да е най-жалката жертва на една организация, дето сѫществуватъ само жертви, принасяни неизвестно на кой богъ. Строго надзирavана отъ поданицитѣ си, които, като видятъ, че царицата не носи задоволително число яйца, прекратяватъ храненето ѝ, тя умира отъ гладъ, а тѣ изядатъ останкитѣ ѝ; защото нищо не трѣбва да се губи; тѣ я замѣстватъ съ друга. За тая цель, както видѣхме, тѣ винаги иматъ въ запасъ известенъ брой девици; благодарение на чудесния полиформизъмъ (многобрачие) на расата, скоро направятъ една отъ тѣхъ възпроизводителка.

Заповѣдници не сѫ и войницитѣ, нещастни фенсмени, претоварени съ оръжията си, отрупани съ клещи, лишени отъ полъ, отъ крила, съвсемъ слѣпи и неспособни сами да се хранятъ. Сѫщо такива не сѫ и крилатитѣ юноши, които само се проявяватъ съ блѣсъкъ, но трагиченъ и кратковременен, нещастни принцове и принцеси, върху които тежи интереса на Държавата и колективната жестокость. Оставатъ работницитѣ, стомаси и кореми на обществото, които изглеждатъ въ едно и сѫщото време и роби и господари на всички. Дали това множество образува съвета на града? Въ всѣки случай, ония които виждатъ, ония които иматъ

очи: царьтъ, царицата, крилатитѣ девици и младежи, съвсемъ сж изключени отъ управлението. Необикновеното е, дето така управляваниятъ мравунякъ може да сжществува презъ течение на вѣкове. Въ нашитѣ лѣтописи не сжществува примѣръ, щото една действително демократична република да е траяла повече отъ нѣколко години, безъ да се разложи и да изчезне, вследствие на поражение или тирания, защото нашитѣ множества въ политиката иматъ носа на кучето, което обича само лошитѣ миризми. Тия републики избиратъ само най-малко добритѣ и тѣхното душене е почти непогрѣшимо.

Но слѣпцитѣ отъ мравуняка на термититѣ съвещаватъ ли се? Въ тѣхната република нѣма оная тишина, както въ мравуняка на обикновенитѣ мравки; ние не знаемъ какъ тѣ се съобщаватъ помежду си; но това значили, че тѣ не се съобщаватъ. При най-малкото нападение тревогата се разпространява като пламъкъ; отбраната се организира, необходимитѣ поправки се извършватъ съ редъ и методично.

Отъ друга страна, вѣрно е, че тия слѣпци, споредъ волята си, уреждатъ плодовитостьта на царицата, забавяйки я или ускорявайки я, споредъ храната ѝ или лишаването ѝ отъ слюнечнитѣ си течности.

Сжщо, когато тѣ намѣратъ, че има твърде много войници, ограничаватъ броя имъ, оставяйки да умратъ отъ гладъ ония, които считатъ за безполезни, за да се нахранятъ после съ останкитѣ имъ. Още при снасянето на яйцето, тѣ опредѣлятъ участьта на сжществото, което ще излѣзе отъ него и отъ него празятъ, споредъ добрата си воля, споредъ даваната му храна, работникъ като тѣхъ, царица, царь, крилатъ юноша или войникъ. Но самитѣ тѣ на кого се подчиняватъ? Следъ пожертвуването на тѣлата, крилата и очитѣ въ полза на общото благо, тия слѣпци, претоварени съ разни и неизброими грижи: жетвари, землекопи, зидари, архитекти, дърводѣлци, градинари, химици, кърмачки, гробари, работници, ядящи, смилащи храната за всички, вървящи пипнешкомъ въ непроницаемата тъмнина, ходейки въ избитѣ си, вечни пленници на подземието си, тѣ изглеждатъ по-малко способни отъ всѣки другъ, да си дадътъ

смѣтка, да знаятъ, да предвиждатъ, да схванатъ онова, което трѣбва да се прави.

Касае ли се за редица чисто инстиктивни действия, повече или по-малко правилни? Тласкани отъ вродената имъ идея, машинално ли изваждатъ отъ повечето яйца работници като себе си? После, подчинявайки се на другъ тласъкъ, изваждатъ ли тѣ отъ други яйца, прилични на първитѣ, легионъ индивиди отъ двата пола, които ще иматъ крила и нѣма да бждатъ родени слѣпи и скопени и ще доставятъ царь и царица, за да загинатъ следъ малко масово? Най-после, трети тласъкъ принуждава ли ги да образуватъ известенъ брой войници, когато четвърти ги подбужда да ограничатъ броя на гарнизона, ако последниятъ изисква много храна и става обременителенъ? Всичко това не е ли игра на хаоса? Това е възможно, при всичко че бихме могли да се съмняваме какво необикновеното преуспѣване, устойчивостьта, хармоничното съгласие, почти безграничното трайне на тия колонии, не могатъ да се дължатъ само на една непрекжсната редица щастливи случаи. Нека признаемъ, че ако случаятъ прави всичко това, той наскоро би могълъ да стане най-великиятъ, най-мждриятъ отъ нашитѣ богове; и това, въ сжщность, е въпросъ за думи, върху които много лесно можемъ да се съгласимъ. Въ всѣки случай, хипотезата за инстинкта не е по-задоволителна отъ оная за интелигентностьта. Може би тя да е по-малко задоволителна, защото ние не знаемъ какво нѣщо е инстинктътъ, когато, погрѣшно или вѣрно, ние вѣрваме да знаемъ поне отъ малко какво нѣщо е интелигентность.

II

У пчелитѣ се забелязватъ еднакво удивителни политически и икономически мѣрки. Тука нѣма да ги припомвамъ; но нека не забравяме, че обикновенитѣ мравки, понѣкога сж още по-удивителни, На всички е известно, че Lasius flavus, нашитѣ малки обикновени, жълти мравки, напримѣръ, помѣстватъ въ своитѣ подземия и пазятъ въ сжщински обори стада отъ Афиди, които изпускатъ захарна роса и които тѣ доятъ, както ние доимъ нашитѣ крави и кози. Други обикновени

мравки, Formica sanguinea, предприематъ войни, за да вематъ пленници. Отъ своя страна Polyergus Rufescens довѣряватъ само на робитѣ си грижата за отглеждане на личинкитѣ си, когато обикновенитѣ мравки Anergates не работятъ сами а се хранятъ отъ колониитѣ на Tetramorium Cespitum, заробени отъ тѣхъ. Ще процитирамъ само за да напомня, че обикновенитѣ мравки, Fongicoles, въ тропическа Америка, прокопаватъ праволинейни тюнели, понѣкога дълги повече отъ 100 метра, и раздробявайки листата на много малки късчета, образуватъ чернозема, върху който произвеждатъ съ известенъ само тѣмъ способъ единъ видъ гъба, толкова особена, щото другаде не сж успѣли да я произведатъ. Нека цитираме най-после нѣкои видове термити отъ Африка и Австралия, у които сж били наблюдавани работнички, свикнали никога да не напускатъ гнѣздото си, да увисватъ на него съ крачката си, и при липса на други сждове, да ставатъ резервоари, щерни, живи гърнета за медъ, съ еластични, грамадни и обли кореми, въ които се събира реколтата и отъ които се черпи храна, въ време на гладъ.

Нуждно ли е да прибавяваме, че всичко това, за което безкрайно би могло да се говори, нѣма за основа праздни, повече или по малко легендарни думи, но почиващи върху подробни научни наблюдения?

III

Въ живота на пчелитѣ, при липса на по-добри сведения, азъ отдавахъ управлението, предвидливата и тайна администрация на обществото на „Духа на Кошера". Но това сж само думи, облѣчени въ непозната действителность, която нищо не обяснява. Друга хипотеза би могла да счита кошера, мравуняка на обикновенитѣ мравки и на термититѣ, като единъ единственъ индивидъ, но все пакъ разпръснатъ, като едно единствено живо сжщество, което не е още доста сгжстено или втвърдено и на което различнитѣ органи, образувани отъ хиляди клетки, въпрѣки видимата си независимость, би били подчинени на сжщия централенъ законъ. Сжщо и нашето тѣло е едно сдружение, едно групиране, една колония отъ шестдесеть трилиона клетки,

които не могатъ да се отдалечатъ отъ гнѣздото си, или отъ ядката си, и оставатъ до разрушаването на това гнѣздо или на тая ядка, застояли на мѣстото си и пленени. Колкото страшна, колкото безчовѣчна да се вижда организацията на мравуняка на термититѣ, оная, която носимъ въ себе си, е подражание на сѫщия образецъ. Сѫщата неприкосновена личность, сѫщото непрекѫснато самопожертвуване на неизброимитѣ части въ полза на цѣлото, на общото благо, сѫщата отбранителна система, сѫщиятъ канибализъмъ, сѫщата жестокость на фагосититѣ къмъ умрѣлитѣ или безполезни клетки, сѫщиятъ неопредѣленъ, ожесточенъ, слѣпъ трудъ за постигане на една непозната цель, сѫщата свирепость, сѫщитѣ специализации по храненето, възпроизвеждането, дишането, кръвообращението и пр., сѫщитѣ усложнения, сѫщата солидарность, сѫщитѣ позиви, въ случай на опасность, сѫщитѣ равновесия, сѫщата вѫтрешна полиция. По този начинъ, следъ изобилно кръвотечение, по заповѣдь, дадена неизвестно отъ кѫде, червенитѣ кръвни тѣлца започватъ да действуватъ по фантастиченъ начинъ, бъбрецитѣ замѣняватъ изморения черенъ дробъ, който пропуска токсинитѣ; повредитѣ на клапитѣ на сърдцето се компенсиратъ отъ хипертрофията на кухинитѣ, безъ нѣкога да бѫде запитвана или да може да се намѣси нашата интелигентность, която вѣрва, че царува на нашето сѫщество.

Всичко което знаемъ и сме успѣли да узнаемъ, е че най-важнитѣ функции на нашитѣ органи зависятъ отъ вѫтрешнитѣ жлези и витаминитѣ, сѫществуването на които едва бѣ подозирано до днесъ, а именно отъ тироидната жлеза, която образува или прави по-бавно действието на съединителнитѣ клетки; слизистата жлеза, която урегулира дишането и температурата; мозъчната жлеза, надбъбречнитѣ жлези, плодната жлеза, която разпредѣля енергията между нашитѣ трилиони клетки. Но кой урежда функциитѣ на тия жлези? Защо, при строго еднакви обстоятелства, тѣ даватъ на едни здраве и щастливъ животъ, а на други болести, страдания, мизерия и смъртъ? Биха ли сѫществували и въ тая безсъзнателна область, както въ другата, неравни интелигентности, и да не би болниятъ да е жертва на своето безсъзнание? Не виждаме ли често едно неопит-

но или глупово безсъзнание да управлява тѣлото на най-интелигентния човѣкъ отъ нашия вѣкъ, напримѣръ, онова на единъ Паскалъ? Кой носи отговорностьта, когато тия жлези се заблуждаватъ?

Ние не знаемъ нищо, съвсемъ не знаемъ кой въ нашето собствено тѣло дава сжществениτѣ заповѣди, отъ които зависи поддържането на нашето сжществуване; ние се съмняваме дали това не сж прости механически или автоматически действия или решителни мѣрки, произтичащи отъ нѣкоя централна сила, или главно управление, което бди надъ общото благо. Щомъ е така, какъ бихме могли да проникнемъ въ онова, което става навънъ отъ насъ, въ кошера, въ мравуняка на обикновенитѣ мравки, или на термититѣ, и да узнаемъ кой ги управлява, кой ги администрира, предвижда бждащето имъ, и издава закони? Нека се научимъ по-напредъ да знаемъ онова, което се върши въ насъ.

Онова, което можемъ да констатираме за сега е, че нашата конфедерация отъ клетки, която се нуждае отъ ядене, отъ спане, отъ движение, отъ топлина или отъ изстудяване, отъ размножаване и пр., прави или заповѣдва да се прави нуждното; и сжщото става, когато конфедерацията въ мравуняка на термититѣ има нужда отъ войници, отъ работници, отъ възпроизводители и пр.

Отново повтарямъ, може би да не сжществува друго разрешаване на задачата, освенъ да считаме мравуняка на термититѣ, като единъ индивидъ. „Индивидътъ", казва доста справедливо докторъ Яворски, „не се създава нито отъ цѣлостьта на частитѣ, нито отъ общия произходъ, нито отъ продължителностьта на сжществото, но единствено отъ осжществяването на една обща функция, съ други думи, отъ единството на цельта".

Нека отдадемъ, ако считаме за предпочтително, последователнитѣ явления, които ставатъ въ мравуняка, както и ония, които се развиватъ въ нашето тѣло, на интелигентностьта, пръсната въ Космоса, на безличната мисъль на Всемира, на гениалностьта на Природата, на Anima Mundi (Свѣтовната душа), на известни философи, на предварително установената хармония на Лейбница, съ скжднитѣ му обяснения за крайнитѣ причини, на които се подчинява душата, и на дайствуващи-

тѣ причини, на които се подчинява тѣлото; гениални размишления, но които въобще не се основаватъ на нищо; нека направимъ позивъ къмъ жизнената сила, къмъ силата на нѣщата, къмъ „Волята“ на Шопенхауера, къмъ „Морфологичния планъ“, къмъ „Ржководящата идея“ на Клода Бернарда, къмъ Провидението, къмъ Бога, къмъ първия двигатель, къмъ Безпричинната причина на всички причини, или дори къмъ простия случай: тия отговори сж еднакви, защото всички признаватъ, повече или по-малко откровено, че ние не знаемъ нищо, че не разбираме нищо и че произходътъ, смисъльта и цельта на всички прояви на живота още дълго време, па може би и за винаги, ще ни избѣгватъ.

МОРАЛЪТЪ ВЪ МРАВУНЯКА НА ТЕРМИТИТѢ.

I.

Ако и социалната организация на кошера да изглежда твърде строга, оная на мравуняка на термититѣ е несравнимо по-строга, по-неумолима. Въ кошера ние имаме едно почти пълно пожертвуване „въ полза на боговетѣ на града", но на пчелата все остава нѣкаква блѣскавина отъ независимость. По-голѣмата часть отъ живота ѝ се развива навънъ, всрѣдъ блѣсъка на слънцето. Тя свободно се развива, при хубавитѣ пролѣтни, лѣтни и есенни часове. Надалеко отъ всѣки надзоръ, тя може да блуждае между цвѣтята. Въ мрачната република самопожертвуването е пълно, затворничеството е окончателно, надзорътъ постояненъ. Всичко е черно и угнетено. Тамъ годинитѣ изминаватъ всрѣдъ тѣсна тъмнина Тамъ всички сж роби и почти всички слѣпи. Никой, съ изключение на жертвитѣ на голѣмата детородна лудость, никога не се изкачва на повърхностьта на земята, не диша чистъ въздухъ, не съзира дневната свѣтлина. Тамъ всичко се извършва, отъ единия край до другия, въ вѣчна тъмнина. Ако е потрѣбно да се отиде за храна въ мѣста, дето тя изобилствува, както видѣхме, тамъ се отива по дълги подземни пжтища; тамъ никога не се работи на открито. Ако се касае за изгризването на нѣкоя греда или дърво, тѣ нападатъ отвжтре, като запазватъ грижливо боята или кората. Човѣкъ не подозира нищо, никога не вижда нито единъ отъ призрацитѣ, които посещаватъ кжщата му, които тайно гъмжатъ въ вжтрешностьта на стенитѣ и се откриватъ само въ момента на срутването и на нещастието Боговетѣ на комунизъма ставатъ тамъ ненаситни моллохи. Колкото повече имъ даватъ, толкова повече искатъ; и не преставатъ да искатъ, докато индивидътъ не бжде унищоженъ, когато нещастието му

е непоправимо. Страшното тиранство, за каквото още не сѫществуватъ примѣри у хората, у които то върлува нѣколцина, въ полза на нѣколцина, тука то неползува никого. То е анонимно, постоянно, разпространено, колективно, неуловимо. Най-интересното и най-обезпокоителното е, че то се състои отъ нѣкакъвъ капризъ на природата; неговитѣ етапи, които намираме, ни доказватъ, че то постепенно се е установило, че видоветѣ, които ни се виждатъ най-цивилизовани изглеждатъ и най-поробенитѣ и най-жалкитѣ.

И тъй, всички се изтощаватъ денонощно, безъ почивка, отъ трудове, точно опредѣлени, различни и сложни. Само чудовищнитѣ войници сѫ бодри, решителни, и почти безполезни, при обикновения ходъ на ежедневния животъ; тѣ очакватъ въ черитѣ си казарми часа на опасностьта и на самопожертвуването си.

Дисциплината изглежда по-строга, отколкото оная на кармелитѣ или на траписитѣ, и доброволното подчиняване на законитѣ или на правилницитѣ, издавани неизвестно откѫде, е такова, за което никое човѣшко общество не може да ни даде примѣръ, Една нова форма на фаталностьта, и може би, най-жестоката, социална фаталность, къмъ която ние вървимъ, се е прибавила къмъ онія, които ни сѫ познати и които ни сѫ достатъчни. Никаква почивка, освенъ въ крайния сънь, дори и болестьта не е позволена, и всѣки упадъкъ е смъртна присѫда. Комунизъмътъ е достигналъ тамъ до канибализъмъ, до капрофагия (ядене на изпражения), защото тамъ се хранятъ само съ изпражения. Това е адъ, и такъвъ, какъвто биха могли да си го представятъ крилатитѣ гости на пъленъ кошеръ съ медъ. Действително, позволено ни е да предполагаме, че пчелата не чувствува нещастието на кратковременната си и мѫчителна участь, че тя изпитва известна радость, посещавайки цвѣтята въ утренната роса, при завръщането си тя е опиянена отъ плячката си, въ приветливата, деятелна и ароматична атмосфера на двореца си отъ медъ и отъ цвѣтенъ прахъ. Но термитътъ защо пълзи въ подземието си? Отъ какъвъ отдихъ се ползува той, какви сѫ възнагражденията, удоволствията, усмивкитѣ му на низката му и плачевна кариера? Отъ милиони години насамъ живѣе ли той единственно, за да живѣе, или по-

скоро, за да не умира, за да размножава безкрайно лишения си отъ радость видъ, за да овѣковечава безнадеждно една отъ най-нещастнитѣ, най-зловещитѣ и най-мизерни форми на сѫществуване?

Вѣрно е, че тия разсѫждения сѫ достатъчно наивно повърхностни. Ние виждаме само външнитѣ и грубо материалнитѣ факти, а не знаемъ всичко, което въ сѫщность става, както въ кошера, тъй и въ мравуняка на термититѣ. Твърде е вѣроятно, че тѣ криятъ жизнени, ѳтерически, електрически или психически мистерии за които нѣмаме никакво понятие, защото човѣкъ всѣки день все повече забелязва, че е едно отъ най-непълнитѣ и най ограниченитѣ сѫщества на творението.

II

Въ всѣки случай, ако много нѣща въ социалния животъ на термититѣ ни вдъхватъ отвращение и ужасъ, вѣрно е обаче, че една велика идея, единъ великъ инстинктъ, единъ голѣмъ автоматиченъ или механиченъ тласъкъ, една редица велики случайности, ако това ви се вижда предпочтително, причината малко важи за насъ, които виждаме само действията, всичко възвишава тия насѣкоми предъ насъ, а именно пълната имъ преданость къмъ общото благо, неимовѣрното имъ отказване отъ всѣко лично сѫществуване, отъ всѣка лична полза, отъ всичко, което прилича на егоизъмъ, пълното имъ себеотричане, непрекѫснатото имъ самопожертвуване за спасението на колонията, което би представявало насъ за герои или за светци. Ние намираме въ тѣхъ тритѣ най-страшни желания на нашитѣ най строги свещени ордени: бедность, подчиненость, целомждрие, достигащи въ тѣхъ до доброволно скопяване, но кой е онзи отшелникъ или онзи мистикъ, който би нѣкога помислилъ да наложи на ученицитѣ си вѣчна тъмнина и вѣчна слѣпота, изваждайки очитѣ имъ?

„Насѣкомото", казва нѣкѫде великиятъ антомологъ G. N. Fabre „нѣма моралъ". Това е твърде лесно казано. Какво нѣщо е моралъ? Споредъ опредѣлянето на Литтре, „това е цѣлостьта на правилата, които трѣбва да ржководятъ свободната деятелность на човѣка. Това опредѣление не се ли прилага буквално къмъ мравуня-

ка на термититѣ? И цѣлостьта на правилата, които го управляватъ не е ли по-възвишена а най-вече по-строго съблюдавана, отколкото у най-съвършеното човѣческо общество? Би могло да се спори само върху думитѣ: „свободна деятелность," и да се каже, че деятелността на термититѣ не е свободна, че тѣ не могатъ да убѣгнатъ на слѣпото изпълнение на възложената имъ работа; какво би станало съ работника, който би се отказалъ да работи и съ войника, който би се отказалъ да се сражава? Биха го изгонили, а той би загиналъ мизерно, или, по-вѣроятно, той веднага би билъ убитъ и изяденъ отъ съгражданитѣ си. Та това не е ли свобода, напълно сравнявана съ нашата?

Ако всичко, което видѣхме въ мравуняка на термититѣ, не е моралъ, какво е то? Припомнете си геройското самопожертвуване на войницитѣ, които се сражаватъ съ обикновенитѣ мравки, когато следъ тѣхъ работницитѣ затрупватъ вратитѣ, презъ които тѣ биха могли да убѣгнатъ на смъртьта, и ги предаватъ на неумолимия имъ врагъ. Това сражение не е ли по-велико отъ термопилитѣ, дето е съществувала все пакъ нѣкаква надежда? И какво бихте казали за обикновената мравка, която затворена въ кутия и оставена гладна, презъ течение на месеци, жертвува собственото си тѣло, за да нахрани младитѣ си личинки? Защо всичко това да не е похвално и да не заслужава очудване? Защото го предполагаме механично, фатално, слѣпо и безсъзнателно ли? Съ какво право и какъ можемъ да знаемъ това? Ако нѣкой би ни наблюдавалъ толкова смѫтно, както ние ги наблюдаваме, какво би помислилъ за морала, който ни ржководи? Какъ би си обяснилъ той противоречията, нелогичноститѣ на нашето поведение, лудоститѣ на нашитѣ свади, на нашитѣ забавления, на войнитѣ ни? И колко погрѣшни биха били тълкуванията му? Тука е местото да повторимъ онова, което преди тридесеть и петъ години е казвалъ старият Аркелъ: „Ние всѣкога виждаме само опаката страна на сждбинитѣ, дори опаката страна на собствената ни сждба."

III

Щастието на термититѣ се състои въ това, че тѣ сѫ имали да се борятъ противъ единъ неумолимъ врагъ,

еднакво интелигентенъ като тѣхъ, но по-силенъ и по-добре въоръженъ — обикновената мравка. Тъй като тая мравка принадлежи на третичния периодъ, то термититѣ отъ два или три милиона години насамъ сж въ борба съ тоя противникъ, който не иска да ги остави намира. Би могло да се предполага, че тѣ не бихасе сблъскали съ него, биха вегетирали отъ день на день въ малки колонии, безгрижни, безнадежни и мекушави. Нѣма съмнение, че първото съприкосновение е било нещастно за мизерното какавидообразно насѣкомо и отъ тогава цѣлата му сждба се е промѣнила, То е било принудено да се откаже отъ слънцето, да напрѣга силитѣ си, да се свива, да се крие подъ земята, да се зазида, да организира сжществуването си въ тъмнината, да си строи крепости и складове, да обработва подземни градини, да обезпечи прехраната си съ жива алхимия, да си кове орѫжия за отбрана, да поддържа гарнизони, да си обезпечи необходимото му топливо, провѣтряване и влага, да се размножава до безкрайность, за да може да се противопостави на нападателя съ компактни и непобедими маси; най-вече е трѣбвало да привикне на стѣсняване, да изучи дисциплината и самопожертвуването, майка на всички добродетели, съ една дума, да извлѣче отъ една безподобна мизерия чудесата, които видѣхме.

Какво би станало съ човѣка, ако той бѣше срещналъ противникъ, подобенъ на него, остроуменъ, методиченъ, свирепъ, достоенъ неговъ противникъ. Ние всѣкога сме имали противници безсъзнателни, осамотени; и отъ хиляди години насамъ ние не намираме сериозенъ неприятель, освенъ въ сами себе си. Той ни е научилъ много нѣща—тритѣ четвърти отъ онова, което знаемъ; но той не бѣше чужденецъ, той не идѣше отъ вънъ и не можеше да ни донесе нищо, което не сме имали. Възможно е, за нашето добро, да слѣзе единъ прекрасенъ день отъ нѣкоя близка планета нѣкое сжщество, или да изпъкне отъ тамъ, отдето не го очакваме, ако до тогава, което е много по-вѣроятно, не се унищожимъ взаимно.

СѫДБАТА.

I.

Твърде е обезпокойтелно като констатираме, че винаги, когато природата дава на нѣкое сѫщество, което изглежда интелигентно, социаленъ инстинктъ, разширявайки, организирайки общия животъ, който има за изходна точка семейството, отношенията на майката къмъ дете, за да го води, при постепенното осѫвършенствуване на обществото, все къмъ повече и повече строгъ режимъ, къмъ все повече и повече нетърпима дисциплина и тирания, къмъ фабрично, казарменно или затворно сѫществуване, безъ свободно време, безъ почивка, използувайки самопожертвуването и нещастието на всички, безъ полза, безъ щастие за никого, съ цель да продължава обновата, размножава на хоризонта на вѣковетѣ общо отчаяние. Човѣкъ би помислилъ, че тия градове на насѣкоми, които ни предшествуватъ по време, сѫ искали да ни представятъ една карикатура, една преждевременна пародия на вечния рай, къмъ който вървятъ повечето отъ цивилизованитѣ народи; и особенно бихме помислили, че природата не желае щастието.

Но ето че термититѣ отъ милиони години насамъ се стремятъ къмъ известенъ идеалъ, който каточели сѫ постигнали. Какво ще стане, когато тѣ напълно го осѫществятъ? Ще бѫдатъ ли по-щастливи, ще излѣзатъ ли най-после отъ своя затворъ? Това е малко вѣроятно, защото тѣхната цивилизация, вмѣсто да се разцъфтява на бѣлия Божи свѣтъ, се стѣснява подъ земята, при постепенното си усъвършенствуване. Тѣ сѫ имали крила, сега нѣматъ. Имали сѫ очи, но сѫ се отказали отъ тѣхъ. Имали сѫ полъ, най-назадничивитѣ още го иматъ (напр., Calotermes), но сѫ го пожертвували. Въ всѣки случай, когато тѣ достигнатъ до върховната точка на своята сѫдбина, ще стане онова, което винаги става, когато природата извлѣче отъ нѣкоя жизнена

форма всичко, което би могла да добие отъ него. Едно малко понижаване на температурата въ екваториалнитѣ страни, което пакъ ще бѫде дѣло на природата, ще унищожи само съ единъ замахъ всички имъ видове, отъ които ще останатъ само вкаменелости. И всичко отново ще трѣбва да започне, и всичко би било, за лишенъ пѫть, безполезно, освенъ, ако нѣкѫде не стават нѣща, не се натрупватъ резултати, за които нѣмаме ни най-малкото понятие, което е малко вѣроятно, но все пакъ възможно. Ако то е възможно, ние ни най малко не чувствуваме действията му. При разглеждане на предшествуващитѣ вечности и на неизброимитѣ шансове, които тѣ сѫ дали на природата, изглежда очевидно, какво цивилизации, подобни на нашата или по-превъзходни отъ нея, сѫ сѫществували въ други свѣтове и може би дори и върху тая земя. Нашиятъ прадѣдъ, пещерният човѣкъ, ползувалъ ли се е отъ тѣхъ, па и самитѣ ние извличаме ли отъ тѣхъ нѣкаква полза? Възможно е, но тя е толква малка и скрита толкова надълбоко въ нашето подсъзнателно азъ, щото не бихме могли да си дадемъ смѣтка за нея, но дори и така да е, не би имало прогресъ, но регресиране, безполезни усилия и безлични загуби.

Отъ друга страна, позволено е да мислимъ, че ако нѣкой отъ тия свѣтове, които гъмжатъ въ небесата, е постигналъ презъ изтеклитѣ хиляди години, или постига въ този моментъ онова, къмъ което се стремимъ, то ние бихме го узнали. Живитѣ сѫщества, които го обитаватъ, ако не сѫ егоистични чудовища, което никакъ не е за вѣрване, при интелигентността, която би трѣбвало да притежаватъ, за да достигнатъ тамъ, дето предполагаме да се намиратъ, биха се опитали да ни дадатъ възможность да извлѣчемъ полза отъ онова, което тѣ сѫ научили; имайки задъ себе си цѣла вечность, безъ съмнение, биха успѣли да ни помогнатъ да се избавимъ отъ жалката си мизерия. Това е толкова по-вѣроятно, че, навѣрно, като сѫ преодолѣли материята, тѣ се движатъ всрѣдъ духовни области, дето продължителность и растояния не сѫществуватъ и не представляватъ никаква пречка. Не е ли разумно да вѣрваме, че ако нѣкога би сѫществувало нѣщо извънредно интелигентно, добро и щастливо въ всемира, по-

следицитѣ му биха се почувствали, най-после, отъ единъ свѣтъ въ другъ? И щомъ това никога не е станало, какъ бихме могли да се надѣваме, че ще стане?

Най-хубавиятъ човѣшки моралъ е основанъ върху идеята, че трѣбва да се боримъ и да страдаме, за да се пречистимъ, да се издигнемъ и да се осъвършенствуваме, но никой моралъ не се опитва да обясни, защо е нуждно постоянно да започваме отново. Де отива, въ кои безкрайни пропасти се губи онова, което се е издигнало у насъ и не е оставило следи? Защо, ако Anima Mundi (душата на свѣта) е много мждра, е поискала тия борби и тия страдания, които никога не сж се завършили, и никога нѣма да се свършатъ? Защо не е поставила веднага всички нѣща върху точката на съвършенството, къмъ която вѣрваме, че тѣ се стремятъ? Защото трѣбва да заслужимъ щастието си ли? Но какви заслуги могатъ да иматъ ония, които се борятъ или страдатъ по много отъ братята си, които притежаватъ въодушевляващата ги сила или добродетель, защото една външна сила ги е надарила по-щедро отколкото другитѣ?

Очевидно е, че не въ мравуняка на термититѣ ще намѣримъ отговоръ на тия въпроси, но все пакъ той ни помогна да ги зададемъ.

II.

Сждбата на обикновенитѣ мравки, на пчелитѣ, на термититѣ, толкова малка въ простора, но почти безъ граници въ времето, е едно хубаво съкращение, тана да се каже на цѣлата наша сждба, събирана отъ вѣковетѣ на нашата шъпа. Ето защо е полезно да я изследваме. Тѣхната участь, представява нашата, и тая участь, въпрѣки милионитѣ години, въпрѣки добродетелитѣ имъ, геройствата имъ, жертвитѣ имъ, които у насъ биха се считали за заслужаващи очудване, подобрила ли се е? Участьта на това насѣкомо се е малко закрепила и обезпечила противъ нѣкои опасности, но станало ли е по-щастливо, и бедното възнаграждение заплаща ли огромния му трудъ? Въ всѣки случай, то непрестанно зависи отъ най-малкия капризъ на климатитѣ.

Къмъ какво се стремятъ тия опити на природата? Ние не го знаемъ, па и самата тя изглежда да не го знае, защото, най-после, ако тя би имала нѣкаква цель, би се научила да я постигне презъ вечностьта, която предшествува нашитѣ сегашни моменти, тъй като оная, която ще я последва, ще има сѫщата стойность или сѫщото пространство на изтеклата, или по-скоро, двете съставляватъ само една, която е едно вечно настояще, и всичко, което не е било постигнато презъ течението му, никога нѣма да бѫде постигнато. Каквито и да сѫ траенето и обширностьта на нашитѣ движения, останали неподвижни между две безкрайности, ние винаги се намираме на сѫщата точка въ простора и въ времето. Детинско е да се запитваме де отиватъ нѣщата и свѣтоветѣ. Тѣ никѫде не отиватъ и все сѫ тука. Следъ сто милиарда вѣкове, положението ще бѫде сѫщото, като днесъ, сѫщото каквото е било при самото начало, каквото впрочемъ не сѫществува, и каквото ще бѫде до единъ край, който сѫщо не сѫществува. Нѣма да има нищо повече и нищо по-малко въ веществения или въ духовния всемиръ. Всичко съ което можемъ да се сдобиемъ, въ всички учебни, интелектуални или морални области, е било неминуемо добито въ изтеклата вечность и всички наши нови прдиобавки нѣма да подобрятъ бѫдащето, както и предшествувашитѣ ги не сѫ подобрили настоящето. Само малкитѣ частици отъ всичкото въ небесата, върху земята или въ нашитѣ мисли, нѣма да бѫдатъ замѣстени отъ други, които ще станатъ подобни на ония, които сѫ се промѣнили и цѣлото ще бѫде всѣкога прилично на онова, което е и на онова, което е било.

Защо всичко не е съвършенно, когато всичко се стреми да бѫде такова и е имало на разположение вечностьта, за да стане такова? Значи, че сѫществува единъ законъ по-силенъ отъ всичко, който никога не е позволилъ това и никога нѣма следователно да го позволи, въ който и да би било отъ милиардитѣ свѣтове, които ни заобикалятъ! Защото, ако само въ единъ отъ тия свѣтове би била постигната цельта, къмъ която тѣ се стремятъ, невъзможно би било другитѣ да не почувствуватъ действието му.

Може да се допусне опитностьта или опитването, което служи за нѣщо, но понеже нашиятъ свѣтъ, следъ вечностьта, е стигналъ само тамъ, дето се намира, това не доказва ли, че опитностьта не служи за нищо?

Ако всички опити непрекжснато започватъ отново, безъ да постигнатъ нѣщо, въ всички звезди, които се наброяватъ съ милиарди, имали нѣщо по-разумно, когато то е безкрайно и неизмѣримо въ прострaнството и въ времето? Известна постжпка би ли била по-малко безполезна, защото е безъ граници?

Какво може да се каже противъ това? Почти нищо, или само това, че ние не знаемъ какво става въ действителностьта, навънъ отъ насъ, надъ насъ, подъ насъ и дори вжтре въ насъ. Най после, възможно е, споредъ известенъ планъ, въ области, за които ние нѣмаме никакво понятие, всичко да се подобрява, нищо да не се губи, още отъ времената безъ начало. Ние никога не забелязваме това презъ този животъ. Щомъ нашето тѣло нѣма вече никаква намѣса въ този въпросъ, всичко става възможно, всичко става еднакво безгранично, както самата вечность, всички безкрайности се замѣняватъ взаимно, тъй щото всички щансове отново се пораждатъ.

III.

За утешение нека си кажемъ, че интелигентностьта е способностьта, съ помощьта на която ние разбираме, най-после, какво всичко е разбираемо; нека гледаме нѣщата отъ дъното на човѣшката илюзия. Най-после и тая илюзия може да е единъ видъ истина. Въ всѣки случай, тя е единствената, които бихме могли да постигнемъ. Защото всѣкога сжществуватъ най малко две истини, едната, която е твърде много висока, твърде много безчовѣчна, твърде много отчаяна и води само къмъ неподвижность къмъ смъртъ; другата, която мислимъ за по-малко вѣрна, но която, закривайки очитѣ ни отъ страни (подобно у конетѣ), ни дава възможность да вървимъ право предъ себе си, да се интересуваме отъ сжществуването и да живѣемъ, каточели животътъ, който трѣбва да изкараме до край, би могълъ да ни заведе нейде другаде, а не въ гроба. Отъ тая гледна точка,

мжчно можемъ да откажемъ, какво опититѣ на природата, за които говримъ сега, изглеждатъ да ни приближаватъ къмъ известенъ идеалъ. Този идеалъ, който не би било зле да познаваме, за да отхвърлимъ нѣкои опасни или излишни надежди, въ никой другъ случай не се проявява толкова ясно, колкото въ републикитѣ на мрежокрилитѣ и правокрилитѣ насѣкоми.

Като оставамъ на страна Бобритѣ, които сж почти изчезнали и които не можемъ вече да изучаваме, отъ всички живи сжщества, които нѣмаме възможность да наблюдаваме, пчелитѣ, обикновенитѣ мравки и термититѣ сж единственитѣ, които ни представяватъ гледката на интелигентенъ животъ, на политическа и икономическа организация, която, започнала отъ първоначалното сдружение на майка съ децата си, постепенно, презъ течение на една еволюция, чиито етапи още намираме, както казахъ въ различнитѣ видове, тази еволюция е достигнала до единъ страшенъ връхъ, до едно съвършенство, до което ние още не сме достигнали отъ практическа и строго утилитарна точка, — защото не можемъ да сждимъ за другитѣ — отъ гледна точка за използуване силитѣ, разпредѣлението на труда и материалното производство. Тѣ ни откриватъ сжщо, покрай оная еволюция, която намираме въ себе си, но която безъ съмнение, е твърде много субективна, едно лице на Anima Mundi (душата на свѣта) твърде обезпокоително, и като последна анализа, истинскиятъ интересъ на тия антомологически наблюдения, лишени отъ тази основа, би могли да ни се видятъ доста дребни, безполезни и почти детински. Тия наблюдения ни учатъ да не се довѣряваме на намѣренията на всемира къмъ насъ. Толкова повече трѣбва да не се довѣряваме, защото всичко което науката ни учи, ни подбужда тайно да се приближаваме до тия намѣрения, които тя се ласкае да ни открива. Онова, което казва науката, природата или всемиръть ѝ го диктуватъ; това не може да бжде другъ гласъ нито друго нѣщо; то не е успокоително, Ние днесъ сме твърде наклонни да не слушаме природата за за всичко онова, което не е отъ нейната область.

IV.

Основнитѣ аксиоми на днешната наука казватъ, че всичко трѣбва да се подчинява на Природата, а особено обществото. Твърде е естествено да се мисли и

да се говори така. Въ безкрайното осамотяване, въ безграничното невежество, въ което се намираме, ние нѣмаме другъ образецъ, друга подпора, другъ ржководитель, другъ учитель, освенъ природата, и онова, което понѣкога ни съвѣтва да се отстраняваме отъ нея, да се бунтуваме противъ нея, пакъ тя ни го нашепва. Какво бихме направили, накжде бихме отишли, ако съвсемъ не бихме я слушали.

И термититѣ сж се намирали въ сжщото положение. Нека не забравяме, че тѣ ни предшествуватъ съ много милиони години. Тѣ иматъ минало, несравнимо по-старо, несравнима по-стара опитность отъ нашата. Отъ тѣхна гледна точка, ние сме дошли последни, ние сме почти малки деца. Ще имъ възразимъ ли, че тѣ сж по-малко интелигентни отъ насъ? И то защото нѣматъ локомотиви, трансатлантически параходи, броненосци, топове, автомобили, аероплани, библиотеки и електрическо освѣтление. Тѣхнитѣ интелектуални усилия, като онния на източнитѣ мждреци, сж взели друга посока, въ това се състои всичко. Ако тѣ не сж се насочили като насъ къмъ механическитѣ прогреси и къмъ използуване силитѣ на природата, тѣ не сж направили това, защото не сж имали нужда отъ него; надарени съ страшна мускулна сила, двеста или триста пжти по голѣма отъ нашата, тѣ дори не сж имали нужотъ срѣдства, за да помогнатъ на тая сила, да я увеличатъ. Сжщо е почти вѣрно, че нѣкакви чувства, сжществуването на които едва подозираме, ги освобождаватъ отъ множеството спомагателни срѣдства, безъ които ние не можемъ да живѣемъ. Въ сжщность, всички наши изобретения се дължатъ на нуждата ни, да си помагаме, поради нашата слабость и нашитѣ неджзи. Въ единъ свѣтъ, дето всички биха се родили здрави, дето никога нѣма болни, не би могло да се намѣри никаква следа отъ оная наука, която у насъ е взела предимство надъ всичко друго; думата ми е за медицината и хирургията.

V.

Нима човѣшката интелегентность е единственятъ каналъ, по който могатъ да минаватъ, единственото мѣсто, дето могатъ да се проявятъ духовнитѣ или психи-

чески сили на Всемира? Дали най-голѣмитѣ, най-дълбокитѣ, най-необяснимитѣ и най-малко материалнитѣ отъ тия сили, чрезъ интелегентностьта, се проявяватъ въ насъ, които сме убедени, какво тая интелегентность е вѣнецътъ на тая земя и може би на всички свѣтове? Всичко сѫществено въ нашия животъ, самата основа на този животъ не сѫ ли чужди и враждебни на нашата интелегентность? А самата тая интелегентность нѣщо друго ли е, или то е названието, което даваме на една отъ духовнитѣ сили, която най-малко разбираме.

Навѣрно, сѫществуватъ толкова видове или форми на интелигентность, колкото има живи сѫщества. Защото и ония, които ние наричаме мъртви, живѣятъ като насъ; самото наше високомѣрие или нашето заслѣпяване ни доказва, че никой отъ тия видове не е погоренъ отъ другитѣ. Човѣкътъ е само едно мѣхурче отъ необятното, макаръ и да смѣта себе си за мѣрило на Всемира.

Освенъ това, даваме ли си смѣтка за онова, което сѫ изобретили термититѣ? Безъ да се очудваме за лишенъ пѫть на колосалнитѣ имъ постройки, на икономическата имъ и социална организация, на разпредѣлението на труда имъ, на тѣхнитѣ касти, на тѣхната политика, която отъ монархията достига до най гѣвкавата олигархия, на снабдяването имъ съ храна, на тѣхната химия, на домакинскитѣ имъ уредби, на отоплението имъ, на начина имъ за възстановяване на водата, на полиморфизъма имъ и, понеже тѣ ни предшествуватъ съ нѣколко милиона години, нека се запитаме, дали тѣ не сѫ минали презъ такива изпитания които, навѣрно, и ние ще трѣбва единъ день да преодолѣемъ? Знаемъ ли дали промѣнитѣ на климатитѣ, въ онния геологически епохи, когато тѣ сѫ обитавали северната часть на Европа, дето намираме тѣхнитѣ следи въ Англия, Германия и Швейцария — не сѫ ги принудили да се приспособятъ къмъ подземното сѫществуване, което постепенно е причинило атрофирането на очитѣ имъ и чудовищната слѣпота на повечето отъ тѣхъ? Сѫщата изпитня не ни ли очаква следъ нѣколко хиляди години, когато и ние ще бѫдемъ принудени да прибѣгнемъ до почвата, за да подиримъ тамъ топлина; и кой ни казва, че ние ще преодолѣемъ тия изпитни еднакво остроумно, еднакво по-

бедоносно като тѣхъ? Знаемъ ли ние какъ тѣ се разбиратъ и съобщаватъ помежду си? Знаемъ ли какъ и следъ какви опити, какви колебания сж дошли до двойното смилане на целулозата? Знаемъ ли какво нѣщо е видътъ на личностьта, на колективното безсмъртие, за което тѣ правятъ нечувани пожертвувания и отъ което тѣ изглеждатъ да се наслаждаватъ по начинъ, който ние дори не можемъ и да схванемъ? Знаемъ ли най-после, какъ сж се сдобили съ чудесния полиморфизъмъ, който имъ дава възможностъ да създаватъ, споредъ нуждитѣ на обществото, петь или шестъ типа индивиди, толкова различни, щото не изглеждатъ, че принадлежатъ на тоя видъ? Не е ли това едно изобретение, което прониква много по надълбоко въ тайнитѣ на природата, отколкото изобретението на телефона и безжичния телеграфъ? Не е ли това решителна крачка къмъ тайнитѣ на произхода и на творението? Де се намираме ние върху тая сжществена житейска точка? Ние не само не можемъ да произведемъ, споредъ волята си, мжжко или женско дете, но до раждането на детето напълно незнаемъ полътъ му; ако бихме знаели онова, което знаятъ тия нещастни насѣкоми, споредъ желанието си, бихме произвеждали борци, герои, работници, мислители, които, специализирани преди зачатието си и въ сжщность предопредѣлени, не биха се сравнявали съ ония, които сега имаме.

Защо да не можемъ постигна единъ день хипертрофирането (да увеличимъ обема) на мозъка, този нашъ особенъ органъ, нашата единствена защита въ този свѣтъ, както тѣ сж успѣли да хипертрофиратъ челюститѣ на войницитѣ си и яйчницитѣ на своитѣ царици?

Ето една проблема, която не може да остане неразрешена. Знаемъ ли, какво би направилъ, до кжде би отишълъ човѣкъ, който би билъ десеторно по-интелигентенъ отъ най интелигентния измежду насъ, единъ Паскаль, Нютонъ, мозъчно одесеторенъ, напримѣръ? За нѣколко часа той би изминалъ етапи, които ние безъ съмнение не бихме могли да изминемъ презъ течение на цѣли вѣкове; и слѣдъ изминаването на тия етапи, той би започналъ, може би, да разбира защо живѣемъ, защо се намираме върху тая Земя, защо сж нуждни толкова нещастия, толкова страдания, за да достигнемъ

до смъртьта, защо погрѣшно вѣрваме какво всички печални опити сж безполезни, всички усилия на предшествуващитѣ вѣчности сж достигнали едва до онова, което виждаме, тоестъ до безимена и безнадеждна мизерия. За сега никой човѣкъ въ този свѣтъ, който не е глупавъ и смѣшенъ, не е способенъ да даде на тия въпроси отговоръ. Той би открилъ, може би, по начинъ еднакво вѣренъ като онзи по който е била открита Америка, известенъ животъ устроенъ по другъ планъ, онзи животъ, миражътъ на който имаме въ кръвьта си, и който всички религии сж обещали, безъ да успѣятъ да дадатъ нѣкакво доказателство. Колкото и да е слабъ сега нашиятъ мозъкъ, понѣкога пакъ се чувствуваме върху брѣга на голѣмитѣ пропасти на знанието. Единъ малъкъ тласъкъ би ни хвърлилъ въ тѣхъ. Кой знае дали въ ледовититѣ и мрачни вѣкове, които го заплашватъ, човѣчеството нѣма да дължи на тая хипетрофия, спасението си или поне едно отлагане на присждата си?

Кой може да ни увѣри, че такъвъ човѣкъ не е никога сжществувалъ въ никой свѣтъ въ предшествуващата вѣчность? И може би той да е човѣкъ, не десеторно, но сто хиляди пжти по-интелигентенъ? Не сжществуватъ граници за разширяване на тѣлата, тогава защо биха сжществували такива за разширяване на ума? Защо това да не е възможно, а ако ли е възможно, не бихме ли се обзаложили, че то е било и щомъ е било, може ли да се помисли, че не е останало следа отъ него, защо да се надѣваме тогава, или защо онова, което не е сжществувало или не би могло да сжществува, би имало шансъ да сжществува нѣкога?

Впрочемъ, вѣрно е, че този сто хиляди пжти по-интелигентенъ човѣкъ би схваналъ цельта на живота, която цель ние виждаме въ смъртьта; но би ли схваналъ той цельта на Всемира, която не може да бжде смъртьта; тая цель може ли да сжществува, щомъ не е била постигната?

Какво? Единъ такъвъ човѣкъ би билъ твърде наблизо да стане Богъ, и ако самиятъ Богъ не е могълъ да създаде щастие за своитѣ създания, трѣбва да се вѣрва, че това е било невъзможно, освенъ ако единственото щастие, което би могло да се понася презъ течение на вѣчностьта, би било нищожество или онова,

което ние така наричаме, и което е самото наше невежество, нашата пълна безсъзнателность.

Ето, безъ съмнение, съ посочването на Бога, последната тайна, Великата тайна на голѣмитѣ религии, оная тайна, която никоя отъ тѣхъ не е признала, отъ страхъ да не би да хвърли въ отчаяние човѣка, който не би разбралъ, че спазването на сегашното му съзнание, каквото е то, до края на крайщата на всички свѣтове, би било най-безпощадното отъ всички наказания.

VI.

Нека не забравяме термититѣ. Нека не ни казватъ, че тѣ не сж намѣрили у себе си способностьта, за която говорихме, че тя имъ е била дадена, или поне посочена отъ Природата. Ние нищо незнаемъ за това. Щомъ гениятъ на природата е могълъ да ги насочи къмъ това откритие, то е, защото тѣ му сж дали проходи, който ние до сега сме му затваряли. Всичко, което сме изобретили, е било изобретено, благодарение на доставенитѣ отъ природата указания; невъзможно е да се узнае какво участие сж имали въ това изобретение човѣкътъ и пръснатиятъ въ всемира разумъ [1]).

---

[1]) Нека припомнимъ тука, както казахъ въ „Великата тайна", че Ернесть Капъ, въ своята философия на техниката е напълно доказалъ, какво всички наши изобретения, всички машини представяватъ само проекции, т. е. само безсъзнателни подражания на доставенитѣ ни отъ природата образци. Нашитѣ помпи сж подражание на помпата на нашето сърдце; нашитѣ лостове сж възпроизвеждане на нашитѣ стави, фотографическиятъ апаратъ е черната камара на окото ни; нашитѣ телеграфически апарати представяватъ нервната ни система; въ лжчитѣ Х. познаваме органическото свойство на самнобулното ясновидство, което вижда презъ предметитѣ, чете запечатано и затворено въ тройна металическа кутия писмо. Въ безжичния телеграфъ ние вървимъ по диритѣ на указанията, дадени ни отъ телепатията, т. е. прѣко съобщаване на известна мисъль, чрезъ духовни вълни, прилични на хертциеновитѣ вълни, и въ явленията на премѣстване предметитѣ, безъ докосване до тѣхъ (впрочемъ оспоряеми), се гнѣзди друго указание, което не сме съумѣли да използуваме. То би ни насочило къмъ нѣкое срѣдство, което ще ни позволи, може би, единъ прекрасенъ день да преодолѣемъ страшнитѣ закони на гравитацията, които ни приковаватъ върху тая земя; изглежда, че тия закони, вмѣсто да бждатъ, както се е вѣрвало, за винаги неразбираеми и непроницаеми, сж най-вече магнетически, т. е. удобни и оползотворяеми.

ИНСТИНКТЪ И РАЗУМЪ.

I.

Ние отново вървимъ къмъ неразрешената проблема на инстинкта и на разумътъ. J. H Fabre, който е прекаралъ живота си въ изучаване на този въпросъ, не допуска у насѣкомото. Той ни е доказалъ съ опити, които изглеждатъ неопровергаеми, че най-остроумното, най-способното, най-чудесното и предвидливо насѣкомо, когато бждатъ привишени привичкитѣ му, продължава да действува механически, да работи глупаво и безъ полза. „Инстинктътъ, заключава той, знае всичко въ непромѣнимитѣ пжтища, които му сж начертани; навънъ отъ тия пжтища, той нищо не знае. Възвишени научни вдъхновения, удивителни непоследователности, пълни съ безсмислици, сж въ едно и сжщото време неговиятъ дѣлъ, когато животното действува било при нормални, било при случайни условия".

Лангедокскиятъ сфексъ, напримѣръ, е необикновенъ хирургъ и е надаренъ съ непогрѣшими анатомически знания. Съ удари отъ ханджаръ, нанесени върху гръднитѣ ганглиони и съ стискане на вратнитѣ ганглиони, той напълно парализира, безъ да й причини смъртъ, лозарската Ефипижера (насѣкомо). После снася едно яйце върху гърдитѣ на жертвата си и затваря последната въ дъното на една дупка, която грижливо запушва. По този начинъ, личинката, която ще излѣзе отъ това яйце, при самото си раждане, намира изобилна храна, неподвижна, безопасна, жива и винаги прѣсна. Ако обаче въ момента, когато насѣкомото започне да зазидва дупката си, бжде отвлечена Ефипижерата, Сфексътъ, който при това нарушаване на жилището му, е дебнелъ около него, при минаване на опастностьта, отново влиза въ дупката, разглежда я грижливо, както винаги, констатира изчезването на Ефипижерата и на яйчицето, но

все пакъ започва работата си отново и зазидва дупката, макаръ тя да не съдържа вече нищо.

Наеженията Амофилъ и Халикодомитѣ (пчели зидарки) ни даватъ подобни примѣри. Случаятъ съ Халикодома е типиченъ и поразителенъ. Той събира медъ въ една клетка, снася тамъ яйце и я затваря. Ако образуваме пукнатина въ клетката, въ отсѫтствие на насѣкомото, но презъ време на зидарската работа, той я поправя веднага. Следъ свършване на тая зидарска работа и следъ започване ново събиране на медъ, ако пробиемъ дупка въ сѫщата клетка, пчелата не обръща вече внимание на нея и продължава складирането на медъ въ пробитата клетка, който тече презъ направената дупка; когато пчелата намѣри, че е складирала достатъчно количество медъ, което би напълнило тая клетка, тя снася яйцето си, което заедно съ меда пада отъ сѫщата дупка; после много грижливо затваря празната клетка. Отъ тия опити и отъ много други, които намираме за излишно да припомняме тука, Фабъръ заключава твърде справедливо, че насѣкомото умѣе да преодолѣва случайното, стига то да не излиза отъ реда на нѣщата, които го занимаватъ въ този моментъ. Ако се касае за случка отъ другъ родъ, то не обръща внимание на нея, слисва се, и, като добре навита пружина, продължава да действува фатално, слѣпешката и глупаво, докато достигне до края на редицата предписани движения, токътъ на които не може да прекъсне.

Нека допустнемъ тия факти, които впрочемъ, не изглеждатъ оспорими и нека забележимъ, че тѣ доста интересно възпроизвеждатъ онова, което става въ нашето собствено тѣло, въ нашия безсъзнателенъ или ограниченъ животъ. Ние намираме въ себе си сѫщитѣ примѣри отъ интелигентность и глупость. Модерната медицина съ своитѣ изучвания върху вѫтрешнитѣ отлѫчвания на сокове, съ токсинитѣ и съ анафилаксията си и пр., би ни доставила дълъгъ списъкъ отъ такива примѣри; но онова, което нашитѣ бащи, които не сѫ знаели толкова, сѫ наричали по-просто треска, съдържа въ себе си повечето отъ тия примѣри. Треската както вече и децата знаятъ, не е освенъ една реакция, защита на нашия организъмъ, образувана отъ хиляди остроумни и сложни съчетания. Преди да намѣримъ

срѣдство да премахнемъ или да туримъ въ редъ нейнитѣ прекалености, обикновено тя е отнасяла болния по-сигурно, отколкото болестьта, противъ която се е борила. Па освенъ това, доста вѣроятно е, че най-жестоката, най-неизлѣчимата отъ нашитѣ болести, ракътъ, е само една проява на слѣпото и неумѣстно усърдие на елементитѣ, натоварени съ защита на нашия животъ.

Нека се повърнемъ къмъ нашитѣ Сфексъ и Пчели зидари, и преди всичко нека забѣлежимъ, че тука се касае за самотни насѣкоми, сжществуването на които е доста просто и тече по права линия, която нормално нищо не прекжсва или не раздвоява. Сжщото не може да се каже, когато стане въпросъ за социални насѣкоми, кариерата на които е сплетена съ оная на хиляди други. При всѣка стжпка изпъква непредвиденото; — неумолимиятъ старъ навикъ постоянно би пораждалъ неразрешими и нещастни стълкновения. При тѣхъ сж необходими известна гъвкавость, постояно приспособяване къмъ обстоятелствата, които всѣки моментъ се промѣнятъ; и тука както въ самитѣ насъ, веднага става твърде затруднително намирането на колебливата граница, която отдѣля инстинкта отъ интелигентностьта. Това е толкова по-трудно, защото и двете способности вѣроятно иматъ едно и сжщо начало, произтичатъ отъ единъ и сжщъ изворъ и сж отъ една и сжща природа. Единствената имъ разлика се състои въ това, че едната понѣкога може да се спре, да се съсредоточи въ себе си, да схване точката, дето се намира, когато другата върви направо и слѣпо предъ себе си.

II.

Тия въпроси сж още много тъмни и най-строгитѣ наблюдения често си противоречатъ. Така, ние виждаме пчелитѣ чудесно да се освобождаватъ отъ вѣковнитѣ си навици, Тѣ, напримѣръ, веднага сж схванали ползата, която могатъ да извлѣчатъ отъ восъчнитѣ пити, които хората имъ доставяватъ. Тия пити, въ които клеткитѣ сж просто скицирани, напълно разстройватъ работнитѣ имъ методи, и имъ позволяватъ да извършатъ за нѣколко дена онова, което нормално изисква нѣколко седмици:

потене, мжки и изобилно разходване на медъ. Забелязваме още, че пчелитѣ, пренесени въ Австралия или въ Калифорния, още при втората ила при третата година, виждайки, че тамъ лѣтото е вечно, че цвѣтята никога не липсватъ, тѣ живѣятъ отъ день до другъ, задоволяватъ се да събиратъ медъ и цвѣтенъ прахъ, колкото имъ сж нуждни за всѣкидневно консомиране; благодарение новитѣ имъ и разсждителни наблюдения, вземайки върхъ надъ наследствената имъ опитность, тѣ не си приготовяватъ зимни провизии; сжщо и въ Барбада, всрѣдъ захарнитѣ фабрики, дето презъ течение на цѣлата година намиратъ захарь въ изобилие, тѣ съвсемъ преставатъ да посещаватъ цвѣтята.

Отъ друга страна, кой отъ насъ, наблюдавайки обикновенитѣ мравки, не е билъ поразенъ отъ глупавата несвързаность на общитѣ имъ усилия? Тѣ по дванадесеть заедно се залавятъ да носятъ една добивка, която само две отъ тѣхъ, ако биха се съгласили, биха я лесно занесли до гнѣздото.

Мравката-Жетварка (Messor Barbarus), споредъ наблюденията на мирмиколозитѣ В. Корнецъ и Дюселие, ни представява примѣръ за още по-ясна и по-типична глупость и несъгласуваность. Когато нѣкои работнички сж заети да премахнатъ отъ единъ житенъ класъ, люспитѣ, които обвиватъ зърното, виждаме какъ една голѣма работничка се е заловила съ прерѣзването на самото стебълце на този класъ малко по-надолу, безъ да знае, че върши една трудна и съвсемъ излишна работа.

Сжщитѣ тия жетварки складиратъ въ гнѣздото си много повече житни зрънца, отколкото имъ сж нуждни; тия зърна поникватъ презъ епохата на дъждоветѣ и издигащитѣ се житни стебла откриватъ на земледѣлцитѣ мѣстото на мравуняка и последнитѣ бързатъ да го разрушатъ. Тая фатална неразбория се повтаря цѣли столѣтия и опитностьта не е измѣнила навицитѣ на мравката Messor Barbarus, и тя нищо не е научила.

Даже една мравка отъ северна Африка, Mirmécocystus cataglyphis bicolor, има твърде високи крака, което ѝ дава възможность да излиза на слънце, и да презира горещината на почвата, температурата на която превишава четиридесеть градуса, когато други

насѣкоми съ по-низки крака загиватъ при тая температура. Тая мравка се спуска съ лудешка бързина, която достига до дванадесеть метра въ минута (всичко е относително), и поради това очитѣ ѝ не виждатъ нищо при бързината на вървежа ѝ. Тя минава върху кжсчета захарь, която тя твърде много обича, безъ да ги забележи, и се завръща въ жилището си, безъ да донесе нѣщо отъ дългитѣ си и лудешки обиколки. Отъ милиони години мравки отъ сжщия видъ предприематъ всѣко лѣто сжщитѣ героийски и глупави обиколки и до сега още не сж разбрали, че тѣ сж безполезни.

Обикновената мравка по-малко ли е интелигентна отъ пчелата? Онова, което знаемъ за нея не ни позволява да твърдимъ това. Дали ние преписваме прости отражения отъ разсждъкъ на нашитѣ медоносни мухи или зле схващаме обикновенитѣ мравки, и всичкитѣ ни тълкувания сж фантазии на нашето въображение? Дали Anima Mundi се мѣни по-често, отколкото се осмѣляваме да предполагаме? Дали заблужденията на тия насѣкоми могатъ да се препишатъ ней? А какво да кажемъ за нашитѣ? Азъ добре зная, че една отъ най-раздразнителнитѣ загадки на природата това сж често явнитѣ ѝ погрѣшки, нерационалнитѣ ѝ постжпки, които се срѣщатъ въ нея. Благодарение на това, започваме да вѣрваме, че тя притежава гениалность, но не и здравъ разсждъкъ, и че тя не е винаги интелигентна. Но съ какво право, отъ висотата на нашия малъкъ мозъкъ, който не е освенъ малка плесень на сжщата тая природа, считаме ние постжпкитѣ ѝ за нерационални? Ако нѣкога откриемъ рационалното въ природата, което е възможно, то може би ще смаже нашия дребенъ разсждъкъ. Ние сждимъ за всичко отъ върха на своята логика, каточели не подлежи на съмнение несжществуването на друга, или на друго нѣщо, което би било противоположно на нашата единствена ржководителка. Това никакъ не е вѣрно. Въ неизмѣримитѣ простори на безкрайностьта, може би, то да е само оптическа заблуда. Възможно е природата често да не е права, но преди да провъзгласимъ това твърде високо, нека не забравяме, че още живѣемъ въ невежество, въ тъмнина и за които ние ще си съставимъ понятие, само въ другия свѣтъ.

III.

За да се завърнемъ отново къмъ нашитѣ насѣкоми, нека се погрижимъ да добавимъ, че наблюдаването мравуняка на обикновената мравка е по-трудно отъ наблюдаването на кошера, а мравуняка на термититѣ, дето всичко е обречено на тъмнина, е още по-труденъ за наблюдаване. Въпросътъ, който ни занимава, обаче, е по-важенъ, отколкото изглежда; защото ако бихме познавали по-добре инстинкта на насѣкомитѣ, неговитѣ граници и връзкитѣ му съ интелегентностьта и съ Anima Mundi, бихме се научили, може би, да познаваме даннитѣ, бидейки идентични — инстинкта на нашитѣ органи, дето, вѣроятно, се криятъ почти всички тайни на живота и на смъртьта.

Тука ние нѣма да разгледаме разнитѣ хипотези относно инстинкта. Най-ученитѣ, говорейки за него, си служатъ съ технически думи, които разгледани отблизо нищо не ни казватъ. Тѣ сж, „безсъзнателни побуди, инстинктивни автоматизми", „вродени психични разположения, дължими на дълъгъ периодъ отъ приспособяване, привързани къмъ клеткитѣ на мозака, издълбани въ нервното вещество, като едно възпоминание; тия разположения, означавани подъ названието инстинктъ, сж били предавани отъ едно поколѣние на друго, споредъ законитѣ на наследственостьта, въобще по начина на жизненитѣ динамизми"; „наследствени навици, автоматизирано разсжждаване", казватъ най-разумнитѣ автори; бихъ могълъ да процитирамъ други, които, като германеца Ришаръ Семонъ, обясняватъ всичко съ отпечатването на индивидуалната паметь. Тѣ почти всички допускатъ, нѣмайки възможность да постжпятъ иначе, че повечето отъ инстинктитѣ иматъ въ произхода си, въ самото си начало, разумна и съзнателна постжпка, но защо упорствуватъ да превръщатъ въ автоматични постжпки всичко, което следва следъ тая първа разумна постжпка? Щомъ е имало една такава постжпка, напълно естествено е да сжществуватъ много такива, това е всичко или нищо.

Нѣма да се спирамъ повече върху хипотезата на Бергсона, за когото инстинктътъ само продължава работата, съ която животътъ организира природата;

това е очевидна истина, или една тавтология, защото животътъ и природата сж въ сжщность две названия на неизвестното; тая твърде много очевидна истина, при развитията, които й дава авторътъ на Matière et Mémoire" (Материя и паметь) и на „l'Evolution Créatrice" (Творческата Еволюция,) е често приятна.

IV.

Очаквайки по-доброто, ние бихме ли могли привременно да свържимъ инстинкта на насѣкомитѣ, особено на обикновенитѣ мравки, на пчелитѣ и на термититѣ, съ колективната душа и, следователно, съ особеното безсмъртие или по-скоро нескончаемото колективно сжществуване, съ което се наслаждаватъ? Насѣкомото на кошера, на мравуняка на обикновенитѣ мравки и на термититѣ, както казахъ по-горе, изглежда като единственъ индивидъ, като единствено живо сжщество, органитѣ на което, образувани отъ неизброими клетки, сж привидно разпръснати, но винаги оставатъ подчинени на сжщата енергия или жизнена личность, на сжщия централенъ законъ. Благодарение на това колективно безсмъртие, смъртьта на стотици, па дори и на хиляди термити, които веднага се замѣстватъ съ други, не засѣга, не измѣнява цѣлото сжщество, както и въ нашето тѣло, разрушенитѣ хиляди клетки веднага се замѣстватъ съ други — това не засѣга, не измѣня и не поврежда живота на нашето азъ. Отъ милиони години насамъ, като единъ човѣкъ, който не би умиралъ никога, така и самиятъ термитъ продължава да живѣе, следователно, никой отъ опититѣ на термита не може да пропадне, защото нѣма прекжсване на сжществуването му, защото никога у насъ не сжществува разкжсване или изчезване на възпоминанията; сжществува една единствена паметь, която не е преставала да функционира и да централизира всички добивки на колективната душа. Така би се обяснила, между другитѣ потайности, и тая, че царицитѣ на пчелитѣ, които отъ хиляди години насамъ сж снасяли само яйца, безъ да вършатъ друго нѣщо, не сж посещавали нито едно цвѣте, не сж събирали цвѣтенъ прашецъ, нито извличали нектаръ; тѣ раждатъ работнички, които, при излизането си

отъ яйчника, знаятъ всичко, което майкитѣ имъ не знаятъ отъ предисторическитѣ времена, и още при първото си летене знаятъ всички тайни на ориентирането, на събирането на меда, на отгледването личинкитѣ и на сложната химия на кошера. Тѣ знаятъ всичко, защото организмътъ, отъ който правятъ часть, отъ който тѣ сж само една клетка, знае всичко, което трѣбва да знае за своето сжществуване. Тѣ изглеждатъ свободно пръснати изъ простора, но колкото и на далеко да отидатъ, все оставатъ свързани съ централното единство, въ което не представатъ да участвуватъ. Тѣ плаватъ въ сжщата животворна течность, както клеткитѣ на нашето тѣло, само че тѣхниятъ начинъ на действие е по-обширенъ, по-еластиченъ, по-остроуменъ и по-психиченъ, отколкото тоя на нашето тѣло. И тая централна единица, безъ съмнение, е свързана съ всемирната душа на пчелата и, вѣроятно, съ самата всемирна душа.

Почти е вѣрно, че нѣкога ние сме били много потѣсно свързани, отколкото днесъ съ тая всемирна душа, съ която нашето подсъзнание още се съобщава. Нашата интелигентность ни е отдѣлила отъ нея, и всѣки день все повече ни отдѣля. Нашиятъ прогресъ би билъ значи осамотяването ни? Не е ли това нашата спесифична грѣшка? Ето кое естествено противоречи на казаното отъ насъ, по поводъ на желателната хипертрофия на нашия мозъкъ; понеже въ тая материя нищо не е сигурно, хипотезитѣ обезателно се борятъ помежду си; понѣкога се случва, щото, отивайки до крайность, една прескърбна грѣшка се превръща въ полезна истина; сжщото става и когато една истина се гледа дълго време. Тя се смущава, снема маската си, и не е вече, освенъ погрѣшка или лъжа.

V.

Термититѣ образецъ на социална организация ли ни представяватъ? Бждащата ли картина на живота? Къмъ подобна цель ли вървимъ ние? Да не казваме, че това не е възможно, че никога нѣма да достигнемъ до тамъ. Човѣкъ достига много по-лесно и по-бързо, отколкото си мисли, до нѣща, за които не би се осмѣлявалъ да мисли. Често едно нищо е достатъчно да промѣни цѣ-

лия моралъ, цѣлата сждба на дълга редица поколѣния. Неизмѣримата обнова на християнството нѣма ли за основа върха на една игла? Ние съзираме, надѣваме се за по-високо сжществуване, за по-интелигентно и по-хубаво сжществуване, за благоденствие, за свободно време, за миръ и за щастие. Два или три пжти презъ течение на вѣковетѣ, може би въ Атина, въ Индия, и въ нѣкои моменти на християнството малко бѣ останало, да постигнемъ всичко това, поне да се приближимъ до него. Не е обаче известно дали човѣчеството, въ сжщность, фатално върви къмъ тая страна. Еднакво разумно е да се предвиди, че то ще хване противоположна посока. Ако нѣкои мечтатель спори съ други за вѣроятноститѣ на нашата сждба, кой би спечелилъ най-ясновидящитѣ хора? „Придържайки се о разсждъка, би казалъ Паскалъ, ние не можемъ да защищаваме никоя отъ дветѣ страни."

Очевидно е, че нѣма да намѣримъ пълно и постоянно щастие, освенъ въ единъ чисто духовенъ животъ, отсамъ или отвъдъ гроба, защото всичко, което е свързано съ материята, е временно, измѣняемо и тленно. Възможенъ ли е такъвъ животъ? Да, теоретически, но въ действителность, ние навсѣкжде виждаме само материя; всичко, което схващаме, е материя, и какъ да се надѣваме, че нашиятъ мозъкъ, който сжщо е материя, ще може да разбере друго нѣщо, освенъ материята? Той се опитва, старае се, но щомъ напусне материята, движи се въ праздно пространство.

Положението на човѣка е трагично. Главниятъ му, може би единственъ врагъ, е материята — всички религии сж го почувствували и сж съгласни върху тая точка, защото подъ названието на злото или на грѣха, всѣкога се подразбира материята; отъ друга страна, въ човѣка всичко е материя, начиная отъ онова, което я презира, осжжда и би желало на всѣка цена да избѣга отъ нея. И не само въ него, но въ всичко, защото енергията, животътъ, безъ съмнение, е само една форма, едно движение на материята; па и самата материя, каквато я виждаме въ най-голѣмата ѝ масивность, дето ни изглежда вечно мъртва и неподвижна, като върховно противоречие, е надарена съ едно сжществуване, несравнимо по-разумно отъ онова на нашата мисъль,

защото тя дължи на най-тайнствената, най-леката, най-неуловимата отъ флюидни сили, електрически, етерически, страшния, шемедния, неуморимия, безсмъртния животъ на своитѣ електрони, които отъ самото начало на нѣщата се въртятъ като луди планети около една централна ядка.

Най-после, на кждe и да отидемъ ние все ще стигнемъ нѣкждe, ще достигнемъ нѣщо; и това известно нѣщо ще бждe по-друго отъ нищожеството, защото отъ всички непонятни нѣща, които измжчватъ нашия мозъкъ, навѣрно, най-непознатото е нищожеството — нищото. Вѣрно е, че практически, за насъ нищожеството е изгубване нашата идентичность, слаби възпоменания на нашето азъ, тоестъ безсъзнателностьта.

Едно отъ двете: или нашето азъ ще стане толкова велико, толкова всесилно, щото ще забрави или напълно ще пренебрегне спомена за малкото глупаво животно, което е било на земята; или пакъ ще остане на земята и ще влачи този жалъкъ образъ, презъ неизброими вечности и никакво наказание на християнския адъ нѣма да бждe сравнимо съ подобно проклятие.

Стигнали дето и да било, съзнателно или несъзнателно, намирайки тамъ каквото и да било, ние ще се помиримъ съ него до свършека на нашия видъ; после другъ видъ ще започне другъ цикълъ и така безкрайно, защото нека не забравяме, че нашата сжществена басня не е Прометей, но Сизифъ или Данаидитѣ. Въ всѣки случай, нека признаемъ, докато не бждемъ напълно увѣрени, че идеалътъ на душата на този свѣтъ не е напълно съобразенъ съ оня идеалъ, чуждъ на всичко, което виждаме около себе си, на всѣка реалность, която сме твърде бавно и твърде трудно извлѣкли отъ едно мълчание, отъ единъ хаосъ и отъ едно страшно варварство.

И тъй, препоржчително е да не очакваме подобрение, но да действуваме така, каточели всичко, което ни обещава нѣкакъвъ смътенъ и неопредѣленъ инстинктъ, нѣкакъвъ наследственъ оптимизъмъ, е било еднакво вѣрно, еднакво неминуемо като смъртьта. Съ една дума, и едната хипотеза е еднакво вѣроятна, еднакво непровѣрима, както другата, защото докато се намираме въ тѣлото си, ние сме почти напълно изклю-

чени отъ духовнитѣ свѣтове, сѫществуването на които предполагаме, но сме и неспособни да се съобщаваме съ тѣхъ. При съмнението, защо да не изберемъ по-малко обезсърдчителната? Вѣрно е, че можемъ да се запитаме: дали най-обезсърдчителната мисъль е оная, която не се надѣва на нищо, защото е вѣроятно, че една твърде сигурна надежда не бихме закъснѣли да я намѣримъ за твърде малка и да се отвръщаваме отъ нея; тогава напълно бихме се отчаяли. Каквото и да би било, „Нека не претендираме да измѣняме естеството на нѣщата", ни казва Епиктетъ; Това не е нито възможно, нито полезно, но схващайки нѣщата такива, каквито сѫ, нека съумѣемъ да съобразяваме съ тѣхъ душата си". Изтеклитѣ около две хиляди години, отъ изчезването на Христа, още не сѫ ни донесли по-радостни заключения.

БИБЛИОГРАФИЯ

H. Smeathmann: Мемоари за въ полза на историята на нѣкои насѣкоми, известни подъ названието термити (бѣли мравки). 1786 г.

H. Smeathmann: Термититѣ (Philo, Trans, 1781).

H. Hagen: Monographie der Termiten. (Lins, Entomols.., Stettin, Vol. X. 1855 г.

B. Grassi et A. Sandias: The Constitution and development of Termites, etc. B. Quaterly journal of Microscopic Science, Vol. XXXIX и XL. Лондонъ.

G. D. Haviland: Observations on termites (J. Lin. Soc. Zool., 1898. XXVI).

Ch. Lespes: Métmoire sur le termite Lucifuge (—Ап. des ciences nat., t. V).

Filippo Silvestri: Nota preliminari S. Termitidi e Termitofili sud—americani (Bol. Zool., ed. Anat. Comp., № 419. vol. XVIII 1902 г.).

Y. Sjösted: Monographie der Termites Africas — (K. Svenska vet. Handl., 1900, XXXIV).

W. W. Froggatt: Australian Termitis — (Troc. Linn. Soc. N. Wales 1895, 96, 97).

W. Savile Kent: The Naturalist in Australia (London, t. IV. 1877).

Frits-Muller: Coutrib. towards the nat. histofte termites (Ап. Mag. Nat hist., vol. XIII. 1874).

Erits Muller: Beiträge sur Kenntniss der Termiten jenaische Zeit. nat., 1873, 75—87.).

Frits Muller: Recent researcheu on Termites and Hogey Becs (Nat. Febri, 19. B. 9, 1874).

E. Wasmann: Einige neue Term ten aus Ceyland. Madagaskar — (Fnt. Leit; XII. Wien, 1895).

E. Wasmann: Die Ameisen und Termiten Gäste von Brasilien (Verh. d. Zool. Bot. Gecel., Wien 1896.

G. R. Osten — Sacken: Obser. on Termites found in California (Proc. Boston, soc. XIX 1877).

P. H. Dubley et G. Beaumont: Observations on the Termites or White Ants of the Jsthmus of Panama (Trans. New-york. acad. of science, vol. VII. 1887).

Maynard: Notes on the White Ants in the Bahamas (Psyche, V. 1898).

D-r Packard: Notes on the externat anatomy (Third Raport, U. I. Entom. Comm., 1885).

N. Mc, E. Knower: The development of the termites — (Johu' s Hopcins University Circulars, vol. XII. № 126. 1883).

J. D. E. Schmelz: Ueber Termiten und Termiten bauten (Verh. O. F. Nat., Unterhaltund Hamburg II. 1875.

Ch. Darwin: Recent researches on Termites and stingless honey bees (Amer. Nat., VIII. 1874).

T. J. Savage: Annals and Magazine of Natural History (1850).

A. de Quatrefages: Souvenir d' un Naturaliste (Rev. des Deux Mondes 1853).

T. Petch: 1905. The fungi of certain termite nests (Ann. Roy. Botan. Garden Peradenya 3:185 — 270).

J. Petch: Insects and Fungi (Scien. and Progress, oct. 1907).

E. Hegh: Les Termites (Bruxelles 1922).

H. W. Bates: Naturalist on the River Amazon (London 1863. and Proc. Linn. soc. vol., 8 II. 154.

H. G. Forbes: A. naturalist' s Wanderings in the easteri Archipelage.

David Livingstone: Missionary trave s and Researches in South Africa (1857)

E. Bugnion: La différenciation des castes chez les termites (Bull. Soc. Entom., France, 213—18).

Kurt von Rosen: Die fossilen Termiten. (Transact 2-e enton. Congress., 1912!.

L. R. Cleveland: Symbiosis among animals With special Reference to Termites and their intestinal Flagelattes. (Lnat. rev. of. Biol., vol. 1, № 1 janvcer 1926.

L. R. Cleveland: 1923: Correlation between the food and Morphology of Termites and the presence of intestinal protozoa (Amez. Journ. Hyg., 3, 444 — 461).

L. R. Cleveland: 1924: The physiological and symbiotic relationhips betwen the intestinal protozoa of termites and their hoste With. special reference tc Reticulitermes flavipes Kollar (Biol Ball., 47, 1770, 225).

L. R. Cleveland 1925 b.: The ability of termites to live perhaps indefintely on a diet of pure callulose Bioc. Bale., 48, 289 — 293).

L. R Cleveland 1925 b.: The affects of oxygenation and starvation on the symbiosis between the termite. Termopsis, and its instenial flagellates (Biol. Eull. 48, 309, 327.

L. R. Cleveland 1925 c: The toxicity of oxygen for protozoa in vivo and vitro: animals defaunated Without injurs (Biol. Bull., 488, 455 — 468).

L. R. Cleveland: The metod by which Triconympha Campanula a protozoa in the intestine of Termites, ingest solid particles of Wood for food (Biol. Bnll. vol. № XIIVIII aprvril 1925).

Ant. De Bory, 1879: Die Ersheinung der Symbiose.

F. Doflein, 1906: Die Pilzkulturen der Termiten (Verhandl).

D. Deutsch. Zool Ges., 15, 140 — 149).

C. Fuller 1920: Annals Natal Museum, c. (235 — 295).

C. Fuller 1921: The fungus food of certain termites S. Afr. (Journ. Nat. Hist., 3, 139 — 144).

H. Prell: Biologische Beobachtungen an Termiten und Ameisen (Zool. Anz. Marburg. B. 38. № get 1ü sept 1911).

N. Holmgren: Studien über sudamericanzische Termiten (Zool. jarhrb. Abt. system XXIII 1906).

N. Holmgren: Termitenstudien (Upsala et Stockholm. 1909 — 1912).

G. Desneux: Termites du Sahara (Alger. Ann. Soc. Entom. belge, XIIVI, 1902).

K. Escherich: Eine Ferienreise nach Erythrea (Leipjig 1908).

V. Escherich: Aus dem Leben der Termiten oder weissen Ameisen (Leipzig III Zert. V. 24, 1908).

K. Escherich: Der Termiten oder weissen Ameisen. Eine biologische Studie (Werna — Klinchardt Leipzig 1909).

K. Escherich: Termiten auf Ceylan, etc. (Fischer Jena 1911).

D-r J Bequaert: Termites du Katanga.

Край

СЪДЪРЖАНИЕ

стр.

Уводъ 3

Мравунякъ 10

Храна 24

Работници 29

Войници 32

Царската двойка 44

Опустошенията 56

Тайната сила 61

Моралътъ въ мравуняка 68

Сждба 73

Инстинктъ и разумъ 84

Библиография 95

ПОКАНА ЗА НОВИ КНИГИ

ВѢЧНИ ПОЕМИ

и

КОРАБЪ НА БЕЗСМЪРТНИТѢ

Две книги съ пѣсни за Човѣка и Земята, отъ Николай Райновъ.

НА ВЕЛИКИТѢ, които растатъ и крепнатъ, да довършатъ онова, що сме наченали ние;

НА ХУБАВИЦИТѢ, които ще говорятъ тъй, както ние сега се мжчимъ да пѣемъ, които ще претворятъ въ дѣло онова, що е за насъ блѣнъ;

НА ОБИЧЛИВЦИТѢ, които ще издигнатъ родната ни речь до висинитѣ, кждето говорятъ на единъ и сжщъ езикъ;

Пентауръ, Виаса, Омиръ, Вергилий, Данте, Гьоте, Пушкинъ, Словацки, По и Верхаренъ, посвещава тия две книги.

Авторътъ.

Ето що казва авторътъ въ предговора къмъ своитѣ две книги:

„По дългия пжть, изминатъ отъ човѣка, личатъ криволици, бездни, кръстопжтища. Тукъ-таме стърчи по нѣкой мряморенъ изтуканъ, който сочи върховетѣ, дето сгърчена ржка е драскала съ разкървавени пръсти, за да се вкопчи въ канарата. Всѣки отъ насъ минава тоя дълъгъ пжть, всѣки драще съ ржце жестокитѣ скали, всѣки се стреми къмъ върха — волею-неволею. Грѣхътъ разяжда мнозина, негли всинца ни, мами нашитѣ души, омагьосва ги, държи ги въ пленъ. Ала царството на Нощьта е недълготрайно: за всѣкиго изгрѣва слънце. Въ тия борби на човѣка съ себе си се развива — стихъ по стихъ — вѣчната поема на душата. Човѣкъ съ стреми да разбере Земята, защото нѣщо общо оживява и него и нея, той е часть отъ нея, неинъ синъ, нейна гордость, неинъ позоръ. Страшнитѣ

въпроси, които си задава човѣкъ въ време на тия лутаници, сѫ счупили не единъ черепъ о стената на мрачния затворъ, наречень Сѫдба. Безъ да помни това, самъ затворникътъ е нѣкога си сградилъ тоя затворъ, дето сега се мѣта душата му, кълне, моли се, зове Непознатото на помощь

„Образитѣ на тоя затворникъ — многоликъ, саминъ за себе си страшенъ, често жалъкъ, понѣкога великъ — давамъ въ тая книга. Назовахъ пѣснитѣ си **„Вѣчни поеми"** не затова, че по форма или замисълъ ще пребѫдатъ (знамъ тѣхната преходность, тѣ сѫ мостъ, а не Млѣченъ пѫть), а поради това, че въ тѣхъ се говори за Вѣчнитѣ и Вѣчното. Въ всѣки отъ изнесенитѣ типове се проявява, струва ми се, цѣлия човѣшки родъ — и за това тѣ сѫ вѣчни. Заглавието не трѣбва да лъже никого: не казвамъ, че сѫ вѣчни **моитѣ** поеми за тия люде, а — че съмъ написалъ онова, що сѫ пробудили у мене **Вѣчнитѣ поеми** за исполинитѣ на духа.

„Кои сѫ тия исполини?

„Тѣхнитѣ пѫтища кръстосватъ земята, защото народитѣ не могатъ безъ шопота, блѣна и развитието имъ: свѣтътъ се развива подъ тѣхното вдъхновение. Мѫже и жени, зрѣли плодове на миналото, тѣ дирятъ ощѐ скѫсанитѣ жили, що сѫ свързвали нѣкога Човѣка-Земя. Тѣ сѫ вѣчни обелиски на людския стремежъ, Млѣченъ пѫть надъ човѣчеството, златенъ рогъ, въ който шурти опиването на душата, стрели, съ които Великиятъ между Великитѣ лучи челата на избранницитѣ.

„Всѣки отъ тѣхъ е по единъ вѣкъ.

„Всѣки е елмазена сѣнка на човѣка, хвърлена отъ Слънцето върху Земята.

„За това изглеждатъ много.

„А тѣ сѫ — Единъ.

„Човѣкъ не е хубавъ, нито падналъ, нито гордо възправенъ.

„Хубавъ е — когато се възправя.

„Отъ всички белези на стѫпки по пѫтя, азъ съмъ харесалъ стѫпкитѣ що се лутатъ.

„Отъ Човѣкъ до Земя: то е друмъ на лутане. Хората вървятъ окѫсани, морни, прегладнѣли, изнурени отъ ходъ и мѫка. По храститѣ се вѣятъ парцали копри-

на отъ нечии дрехи. По пѣсъка се вдълбяватъ кървави стѫпки. Рѣдко се чува пѣсень, ала когато се чуе, тя е хубава. Вихърътъ разнася клетви, молитви, бълнуване, шъпотъ . . .

„Книгата ми е писана съ обичь къмъ всички, които носятъ много рани, защото сѫ летѣли твърде на високо. Почитъ има въ нея. И скрѣбь. И разкаяние — понѣкога. Писалъ съмъ я съ вѣра, че покрай насъ подрастватъ сърдца — по-изобилни съ любовь, по-мѫдри воли, по-лѫчезарни умове. Тѣ ще узрѣятъ въ ония дни, когато насъ не ще ни има. Но не е ли все нѣкакво участие въ тѣхното велико дѣло и това — поне да имъ протегнемъ рѫка?“ . . .

Книгитѣ ще струватъ по 50 лв. едната и ще излѣзатъ отъ печатъ презъ м. мартъ т. г.

Издания на Ст. Атанасовъ — София, „Н. Рилски“, № 36.

ИНДИЙСКИ ПОЕМИ (Веди, Рамаяна и др.) . . . 8 лв.
ПЕЩЕРАТА НА НИМФИТѢ, отъ Порфирий . . . 8 „
ЩО Е ЧОВѢКЪ, отъ А. Шопенхауеръ . . . . 15 „
ДУШЕВНОТО СПОКОЙСТВИЕ, отъ Ел. Леви . . . 20 „
ДРУЖБАТА МИ СЪ ПРИРОДАТА, отъ Х. Торо (съ предговоръ отъ Емерсонъ) . . . . . 70 „
КУЛТЪТЪ НА ЖИВОТА, отъ Л. Ерато . . . . 20 „
КНИГА НА МЪДРОСТЬТА, Е. Казъ (Мисли на писатели и философи отъ всички времена и народи) 40 „
АНТОЛОГИЯ на българ. любовна лирика (Еросъ и Психея), отъ Ат. Величковъ . . . . . 50 „
КАКЪ ДА ВЪЗВЪРНЕМЪ и запазимъ изгубеното здраве, отъ проф. Мьолеръ . . . . . 50 „
СЪЗНАТЕЛНОТО САМОВНУШЕНИЕ, като средство за себевладение, отъ Е. Куе . . . . . 50 „
СТАРИЯТЪ СКИТНИКЪ, романъ отъ Г. Фери . 50 „
ЧЕРВЕНАТА КАРАБИНА, отъ Г. Фери . . . . . 50 „
ОРЕЛЪТЪ ОТЪ ПУСТИТѢ ГОРИ, отъ Г. Фери . 50 „
ЧЕРНАТА СТОКА, отъ Л. Жаколио . . . . . 40 „
ОСТРОВЪТЪ НА СЪКРОВИЩАТА, отъ Стифенсонъ 50 „
ЧИЧО ТОМОВАТА КОЛИБА, отъ Б. Стоу . . . 50 „
ОХИДЖЕЗА, инд. приключения, Дж. Истменъ . . 20 „
УМЪ И ЕНЕРГИЯ, ист. разкази отъ Вано . . . 20 „
ВЕЛИКИ МЛАДЕЖИ, отъ Смаийлсъ . . . . . 12 „
ПРИКЛЮЧЕНИЯТА НА ТОМА, отъ М. Твенъ . . 50 „
ПРИКЛЮЧ. НА ДАВИДА БАЛФУРЪ, Г. Стифенсонъ 50 „
ДЪЩЕРЯТА НА МОНТЕЦУМА, ром. отъ Хагардъ 50 „
ДЕЦАТА НА НИЛЪ, романъ отъ Хагардъ . . . 65 „
УСТРОЙ ЖИВОТА СИ, отъ Ш. Риве . . . . 50 „
ЩАСТИЕ И ЗДРАВЕ, отъ Ц. Стидъ . . . . . 20 „
ЛЮБОВЬТА ВЪ ВСЕЛЕННАТА, отъ К. Фламарионъ 40 „
КРАСОТА И СВОБОДА. отъ К. Еберсъ . . . . 30 „
СЪРЦЕ И ЗЛАТО, отъ Р. Кирхнеръ . . . . . 35 „
МЕЛНИЦАТА НА ЖИВОТА, отъ Е. Морнъ . . . 40 „
ВЪЗПИТАНИЕ НА ХАРАКТЕРА, отъ Фойхтерслебенъ 40 „
ЖИВОТЪТЪ НА ТЕРМИТИТѢ, отъ Метерлинкъ 30 „

Пъленъ каталогъ се изпраща безплатно при поискване

БИБЛИОТЕКА ЗА САМООБРАЗОВАНИЕ

(Препоржчано М-во Нар. Просв. № 1893|912 год.)

Доставя общодостжпно четиво по всички отрасли на знанието и художествената литература. Книгитѣ на „Библиот. за Самообразование“ съ течение на времето образуватъ ценна домашна библиотека. Всѣка книга представлява самостоятелно и завършено цѣло. Годишниятъ абонаментъ е 250 лева. „Библиот. за Самообразование“ излиза месечно, освенъ юли и августъ. Всичко що се отнася за списанието се адресира до:

Ст. Атанасовъ — София

ул. Н. Рилски, 36.